

ગુજરાતવિદ્યાપીઠ પાઠ્યપુસ્તક ૨૮ મું

વિદ્યાપીઠ વાચનમાળા
ગુજરાતી ત્રીજી ઓપડી

પ્રાસિક

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ

અમદાવાદ

પ્રિંટ નંબર ૦-૧-૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૦૧૨ * વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ગુજરાતી સાહ્ય સો. ૫૫૧

વિષય મધ્યક: ૮૪૪:૧-૨૧

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પાઠ્યપુસ્તક શ્રેણી

વિદ્યા પીઠ વાચન માળા
ગૂજરાતી ત્રીજી ઓપડી

સંપાદક
કે. આર. જી. બાળકૃષ્ણ પુરાણી
મધ્ય કેળવણી મંડળ,
ભરૂચ.

પ્રકાશક
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ

સં. ૧૪૮૧]

પહેલી આવૃત્તિ

[પ્રત ૫૦૦૦]

કિંમત ૦-૫-૬

અધિકારક:

વિક્રમદાસ મંગનલાલ ગાંધી
કુલરાજ વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ

રાજ્ય વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
૧૨૦૧૨

મુદ્રક:

વેલ્ડીલાલ હમનલાલ ખુચ
નવજીવન મુદ્રણાલય
અમદાવાદ

વિજ્ઞાપન

પુસ્તક સમિતિના સં. ૧૯૮૦ ના સાતમા ઠરાવ અનુસાર વિદ્યાપીઠ વાચનમાળાની ત્રીજી શ્રેણી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

આ પુસ્તક ધાર્યા કરતાં લગભગ એક વર્ષ મોડું બહાર પાડી શકાયું છે; અને કિંમત પછુ ઇચ્છા કરતાં વધારે રાખવી પડી છે, છતાં એનો ખર્ચ પૂરો નીકળી રહે એમ નથી. આનાં કારણોમાં ખાસ કરીને કેટલાંક ચિત્રો તૈયાર થયા પછી નાપસંદ પડવાથી રદ કરવાં પડ્યાં, તથા તેને બદલે કેટલાંક બીજાં તૈયાર કરાવવાં પડ્યાં તે મુખ્ય છે.

વિદ્યાપીઠે પ્રસિદ્ધ કરેલા પાઠસંચય ભાગ ૧ લા ના ૨ જા પાઠની અને આ પુસ્તકના ત્રીજા પાઠની વસ્તુ એકજ છે. બે વૃત્તાન્તોમાં થોડોક ફરક માલમ પડશે. પાઠસંચયમાંના પાઠ શ્રી. મહાદેવ દેશાઈએ જુનાં સસ્મરણોમાથી લખેલા. બે ત્રણ જુદા જુદા પ્રસંગોનું એમ 'મેશ્રવ્ય થઈ ગયું' છે આ પુસ્તકમાં જે રીતે હકિકત આપી છે, તે ૫૦ ગાંધીજીની પાસેથી ફરીથી એ પ્રસંગ સાંભળીને લખેલી છે, એટલે આમાંની હકિકત વિશેષ સત્તાવાર છે.

વિદ્યાપીઠ કાર્યાલય
માગશર સુદી ૧૨, સં. ૧૯૮૧

પ્રકાશક

સાંકળીઉં

ક્રમાંક	પાઠ	પૃષ્ઠ	ક્રમાંક	પાઠ	પૃષ્ઠ
૧	આપણી બરતબૂમી	૧	૨૫	શ્રી રામચંદ્રજી-ભાગ ૧	૫૭
૨	સ્વદેશસ્તુતિ (કવિતા) ...	૫	૨૬	શ્રી રામચંદ્રજી-ભાગ ૨	૬૧
૩	સાચો મોહન	૬	૨૭	શ્રી રામચંદ્રજી-ભાગ ૩	૬૩
૪	ધ્રુવાખ્યાન-ભાગ ૧ ...	૮	૨૮	બળર	૬૬
૫	ધ્રુવાખ્યાન-ભાગ ૨ ...	૧૨	૨૯	પ્રાર્થના (કવિતા)	૬૮
૬	ધ્રુવાખ્યાન-ભાગ ૩ ...	૧૪	૩૦	મહાદેવ અથવા મોહા	૬૯
૭	ધર્મર	૧૭	૩૧	ખેડુત	૭૧
૮	ધર્મર સ્તુતિ (કવિતા) ...	૧૮	૩૨	ખેડુતના મિત્ર	૭૫
૯	દીપ્તિ	૨૦	૩૩	પશુઓનું પંચ (કવિતા)	૭૮
૧૦	ઉદરની કહાણી-ભાગ ૧	૨૨	૩૪	લાકડું, બોહું, માટી અને પત્થર-ભાગ ૧ ...	૭૯
૧૧	ઉદરની કહાણી-ભાગ ૨	૨૪	૩૫	લાકડું, બોહું, માટી અને પત્થર-ભાગ ૨ ...	૮૧
૧૨	પૈસાની કહાણી	૨૬	૩૬	હાડકું, શીંગડું, હાથીદાંત તથા આમકું ...	૮૨
૧૩	ગૂજરાતનો રાજા જયસિંહ ૨૬		૩૭	સુધાર	૮૩
૧૪	ગુણવંતી ગૂજરાત (કવિતા)	૩૨	૩૮	શ્રી કૃષ્ણ-ભાગ ૧ ...	૮૫
૧૫	સંક્રાંતિ	૩૩	૩૯	શ્રી કૃષ્ણ-ભાગ ૨ ...	૮૬
૧૬	સુખી કુટુંબ	૩૫	૪૦	નાગદમન (કવિતા) ...	૮૪
૧૭	ધરમાં વતન	૩૮	૪૧	ધડીઆળ-ભાગ ૧ ...	૮૬
૧૮	સોજતની અસર (કવિતા)	૪૧	૪૨	ધડીઆળ-ભાગ ૨ ...	૮૮
૧૯	ચરો કેશવ	૪૨	૪૩	સમયનું માપ	૧૦૧
૨૦	પાણી ભાગ ૧	૪૪	૪૪	રાષ્ટ્રવેળનો જય! ...	૧૦૩
૨૧	પાણી-ભાગ ૨	૪૭	૪૫	જય જય મોલો હિંદુસ્તાન (કવિતા) ...	૧૦૫
૨૨	બહાર બાપુ	૪૯			
૨૩	હાથગોળો	૫૨			
૨૪	શ્રીમદ્ભગવદ્ગોળો (કવિતા)	૫૫			

ક્રમાંક	પાઠ	પૃષ્ઠ
૪૬	કાગળ લખવાની રીત	૧૦૬
૪૭	ટપાલખાતું	૧૦૮
૪૮	સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર- ભાગ ૧ ...	૧૧૧
૪૯	સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર- ભાગ ૨ ...	૧૧૫
૫૦	સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર- ભાગ ૩ ...	૧૧૮
૫૧	ગાડાની મુસાફરી ...	૧૨૦
૫૨	સ્ટેશનનો દેખાવ ભાગ ૧	૧૨૩
૫૩	સ્ટેશનનો દેખાવ-ભાગ ૨	૧૨૬
૫૪	આગગાડીની મુસાફરી	૧૩૦
૫૫	આગગાડી વિષે (કવિતા)	૧૩૨
૫૬	સગાં સંબંધી	૧૩૪
૫૭	શિખામણી (કવિતા) ...	૧૩૬
૫૮	પૃથુરાજ ચૌહાણ-ભાગ ૧	૧૩૭
૫૯	પૃથુરાજ ચૌહાણ-ભાગ ૨	૧૪૦
૬૦	આગ	૧૪૨
૬૧	ચંદ્ર બારીક	૧૪૫
૬૨	કાચબો અને કાચબી... (કવિતા) ...	૧૪૮

ક્રમાંક પાઠ પૃષ્ઠ વિભાગ બીજો-પ્રાણીઓ

૬૩	ખિલાડી-ભાગ ૧ ...	૧૫૧
૬૪	ખિલાડી-ભાગ ૨ ...	૧૫૪
૬૫	ખિલાડી-ભાગ ૩ ...	૧૫૬
૬૬	કુતરો	૧૫૮
૬૭	ગાય-ભાગ ૧	૧૬૦
૬૮	ગાય-ભાગ ૨	૧૬૨
૬૯	ભેંસ	૧૬૪
૭૦	ધેતુ	૧૬૫
૭૧	ધોડો	૧૬૮

વિભાગ ત્રીજો-ભૂગોળ

૭૨	શાળાનો નકશો ...	૧૭૦
૭૩	દિશા તથા ખૂણા ...	૧૭૩
૭૪	ગામનો નકશો	૧૭૬
૭૫	હોકાયત્ર	૧૭૯
૭૬	સમુદ્ર કીનારે-ભાગ ૧	૧૮૨
૭૭	સમુદ્ર કીનારે-ભાગ ૨	૧૮૫
૭૮	સમુદ્ર કીનારે-ભાગ ૩	૧૮૬

શુદ્ધિપત્રક

પાત્રું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૪	૮	કપી	કંઠ
૫૭	મથાળું	શ્રી રામચંદ્રજી	શ્રી રામચંદ્રજી ભાગ ૧
૬૫	૪	સુની	સૂની
૧૧૫	છેલ્લી લીટી	લેશો	લેશો ? "
૧૩૯	૧૦	વેરનો	વેર ને
૧૪૨	૧૮	અદેખાઈ	અદેખાઈ
૧૫૦	૧૯	સાંરૂં	સાંરૂં
૧૬૮	મથાળું	ભાગ ૧લો	આ શબ્દ કાઢી નાખવા
૧૮૬	૧૪	૭૮ મે	૭૮ મે

વિદ્યાપીઠ વાચનમાળા ગુજરાતી ત્રીજી ચોપડી

પાઠ ૧ લો—આપણી ભરતભૂમિ
સ્વેત કક્ષ વિધ્યાયજ મહેન્દ્ર ખુશનુમા
બ્રહ્મપુત્રા દ્વારિકા

આપણી ભરતભૂમિ એ સહદો બોલતાં ઠેવો આનંદ

થાય છે ! આખી દુનીઆમાં ફરે પણ આપણી ભરતભૂમિ જોવો ઉત્તમ દેશ ક્યાંય પણ નથી. દુનીઆના બધા દેશ કરતાં આપણો દેશ ચઢીઆતો છે. આખી દુનીઆના બધા દેશ કરતાં આપણો દેશ સારો છે.

દુનીઆમાં સૌથી ઉંચા પર્વત આપણા દેશમાં છે. સૌથી સરસ નદીઓ આપણી છે. આપણા દેશમાં, આપણા હિંદમાં, આપણી વહાલી ભરતભૂમિમાં બધી જાતનાં ઉત્તમ ફળ ફૂલ થાય છે. મારા દેશની માટી બીજા દેશના સોના કરતાં મારે મન અધિક છે. ઓ વહાલી ભરતભૂમિ તને હજારો વાર વંદન હો !

ખરફના શ્વેત મુગટને માથે ધારણ કરનાર ઉંચો પહેરેગીર હિમાલય, હે મા, તારે ઉત્તર ખારણે બેઠો છે. દક્ષિણે હિંદી મહાસાગર, પૂર્વે બંગાલાનો સાગર, અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્રનાં સ્થામ મોજાઓની ઊંજો તને નહવડાવી રહી છે !

ઉત્તરે મહાન હિમાલય, દક્ષિણે મલ્લય પર્વત, પશ્ચિમે સહ્યપર્વત, પૂર્વે મહેન્દ્રપર્વત અને મધ્યમાં વિંધ્યાચળ; એટલા હિંદના મુખ્ય અને પવિત્ર પર્વતો છે. વિંધ્યાચળનો પૂર્વ છેડો ઋક્ષ પર્વત અને પશ્ચિમ છેડો પારિયાત્ર પર્વત કહેવાય છે.

હિમાલયના પડખામાં હજારો નદીઓ ખેલી રહી છે ! અને તેની ખુશનુમા હવાથી સ્વર્ગમાં પણ ન હોય

તેવાં સુંદર ફળ ફૂલવાળાં ઝાડ થાય છે. ગંગા, યમુના, બ્રહ્મપુત્રા, સરયૂ, ગોમતી, સિંધુ, સતલજ, ખીઆસ, રાવી, ચીનાબ અને ઝેલમ જેવી મોટી જળથી ભરેલી નદીઓ તેમાંથી જ નીકળે છે. વિંધ્યમાંથી નર્મદા અને તાપી તથા સોન નદીઓ નીકળે છે. સહ્ય પર્વતમાંથી ગોદાવરી અને કૃષ્ણા જેવી પવિત્ર નદીઓ વહે છે. દક્ષિણમાં પવિત્ર કાવેરી નદી છે. નહાતી વખતે આ બધી નદીઓ આપણે યાદ કરીએ છીએ.

સફેદ, ઠંડા, સ્વચ્છ જળવાળી સુંદર પવિત્ર ગંગાને કિનારે પવિત્ર કાશી નગરી આવેલી છે. શ્રી રામચંદ્રજીની જન્મભૂમિ અયોધ્યા સરયૂ નદી પર આવેલી છે. શ્રીકૃષ્ણની રાજધાની મથુરા નગરી યમુના તટ પર છે. હરદ્વાર પાસેની માયાનગરી પણ ગંગાને કિનારે છે. કાંચીને હાલ કાંચવરમ કહે છે. તે હિંદના દક્ષિણ છેડા આગળ છે. અવન્ટી નગરી તે હાલતું ઉજ્જૈન. એ માળવા દેશમાં સિપ્રા નદીને કાંઠે છે. દ્રારિકા કાઠિઆવાડમાં સમુદ્ર કિનારે છે. આ સાત નગરીઓ હિંદનાં સાત પવિત્ર ધામ છે.

અસલી કાળમાં ભરત નામના બળવાન રાજાએ આખા હિંદ ઉપર પોતાની આણ વર્તાવી તેને એક દેશ બનાવ્યો. એના નામ પરથી આ દેશતું નામ ‘ભરતભૂમિ’ પાડવામાં આવ્યું. અને ‘ભરતખંડ’ અથવા ‘ભારતવર્ષ’ પણ કહે છે.

એ હિંદ પણ કહેવાય છે. હિંદુસ્તાન પણ તેનું જ નામ. હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રીસ્તી, યાહુદી વગેરે જ જ આપણા દેશમાં રહે છે, તે બધાની એ માતૃભૂમિ છે.

આપણો દેશ સત્યની અને ધર્મની ભૂમિ છે. એનું માન બળવતું એ દરેક હિંદવાસીની ફરજ છે. એના વાવટાનું રક્ષણ કરવું એ દરેક હિંદીનો ધર્મ છે.

આપણી પવિત્ર માતૃભૂમિનો સદા જય થાઓ !

वंदे मातरम् ।

जननी अने जन्मभूमि स्वर्गादपि पण अधिक छे.

પાઠ ૨ જો—સ્વદેશસ્તુતિ

પ્રૌઢ ભવ્ય નરરત્ન

ઓ ભરતભૂમિના પહાડો ! તમ શિર પૂગ્યાં આકાશ !
 તમ જેવા જગમાં બીજા, નથી હોવા કોની પાસ !
 છે પ્રૌઢ પ્રકાશ તમારો, તમ ભવ્ય જ છે ભંડાર !
 મુજ ભરતભૂમિનો જગમાં, વરતાવો જય જયકાર !
 ઓ ભરતભૂમિની નદીઓ, તમ સુંદર ચિત્ર ચરિત્ર !
 તમ જેવી જગમાં બીજી, નથી કોઈ પરમ પવિત્ર !
 ઓ ભરતભૂમિના પુત્રો ! મુજ દેશતણાં નરરત્ન !
 જે ગયા ધુળવી ધરણી, કરીને કંઈ લાખ પ્રયત્ન !
 તમ શૌર્ય અને તમ પ્રીતિ, ભરજો વીરા સહુ ઠાર
 નિજ ભરતભૂમિનો જગમાં, વરતાવો જય જયકાર !

(ખમ્બરદાર)

પાઠ ૩ જો—સાચો મોહન

અંતઃકરણ પ્રસિદ્ધ પૂજ્ય
પ્રતિજ્ઞા બુદ્ધો ઉચ્ચાર

રાજકોટમાં એક ખાનદાન વૈષ્ણવ કુટુંબ રહેતું હતું. કુટુંબના વડા કરમચંદ શેઠ રાજ્યના કારભારી હતા. લોકો તેમને કબા ગાંધીને નામે ઓળખતા. તેમને કાળીદાસ, કરસન અને મોહન એમ ત્રણ છોકરા હતા. કાળીદાસ સૌથી મોટા અને મોહન સૌથી નાનો હતો. કારભારીના નોકર ચાકરો આ છોકરાઓની ખુશામત કરે તેથી તથા તેમની સોબતથી આ છોકરાઓ બગડ્યા હતા. તેમાં કરસન બહુ શોખીન અને ઉડાઉ બની ગયો હતો. એને બજારમાંથી જાતજાતની ચીજો ખાવાની ટેવ પડી હતી. પાસે પૈસા તો પૂરા હોય નહિ, તેથી એ ઘણી વાર આ શોખ પૂરા પાડવા માટે કરજ કરતો. મોહનને કરસનનાં અપહ્રસ્તોની બબર પડતી, પણ મોટાભાઈને કશું કહી શકતો નહિ, અને એની વાતોને છુપાવી રાખતો.

એકવાર કરજના પૈસા ચુકવવા માટે પોતાના હાથ પરની કલ્લીમાંથી થોડું સોનું કપાવી વેચી તેના પૈસા મેળવવાનો બુદ્ધો કરસનના મનમાં ઉઠ્યો. તેણે મોહનને પોતાના મનની વાત કહી. કરસનની હાંશિયારીથી મોહન

અંબધ ગયો. કલ્લીનું સોનું વેચી બંને ભાઈઓએ મોજશોખ કર્યો.

પોતાના મોટાભાઈની ચારીની વાત મોહને છુપાવી તો ખરી પણ તે તેના મનમાં ખટકયા કરતી હતી. વિચાર કરતાં તેને સમજાયું કે “ મેં આજ ખોટું કામ કર્યું છે.” પોતે કરેલા પાપની વાત તેના ચિત્તમાંથી ખસી નહોતી એના પવિત્ર અંતઃકરણથી આખરે એ પાપનો ભાર સહન ન થયો.

એના પિતાને એ વાત મોઢેથી કહેવાની તો એની હિમ્મત આલી નહિ. પણ બધી હછીકત જણાવી ફરીથી આવું પાપ ન કરવાનું વચન આપી, માફી માગવા માટે એણે પોતાના પિતાને એક ચિઠ્ઠી લખવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પિતા માંદા હોવાથી એક ખાટલામાં સુઈ રહેતા. મોહને સાંજ ચાર વાગે લખેલો કાગળ લઈ પિતાના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો, અને બહીતાં બહીતાં એમના હાથમાં ચિઠ્ઠી મૂકી, અને પિતાની સામે જોતો બેસી રહ્યો.

કબા ગાંધી માંદા માંદા પણ બેઠા થયા, અને ચરમાં ચઢાવી ચિઠ્ઠી વાંચવા બેઠા.

પિતાજી જમ જમ ચિઠ્ઠી વાંચતા ગયા, તેમ તેમ છોકરાઓ આટલી હદ સુધી બગડ્યા છે બહુ એમને અતિશય દુઃખ થયું. એમની આંખમાંથી દડ દડ આંસુ પડવા લાગ્યાં. એમનાથી એક શબ્દ પણ બોલાયો નહિ.

મોહને કાગળમાં ફરીથી આવું ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા આપી, માફી માગી હતી, તેથી એના પિતાએ સંતોષ વાળ્યો, અને ચિઠ્ઠીને ફાડી નાંખી. પાછા સૂઈ ગયા. એમણે એ વાતનો કદી ઉચ્ચાર પણ કર્યો નહિ.

મોહને પણ પોતે કરેલી પ્રતિજ્ઞા કદી તોડી નહિ. એને એવી રીતે પિતાએ આપેલી માફીનો સદુપયોગ કર્યો.

સત્ય માટે આગ્રહ રાખનાર આ નાના મોહનને તમે ઓળખ્યો ? તે બીજે કોઈ જ નહિ, પણ આખા જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા આપણા પૂજ્ય મહાત્મા મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

બોલો મહાત્મા ગાંધીજીની જય !

સત્ય એ જ પરમ ધર્મ છે.

પાઠ ૪ થો-ધ્રુવાખ્યાન ભાગ ૧ લો

સુનીતિ સુરુચિ અપરમા વ્રત
મહેષુ આજ્ઞા

સત્યયુગમાં ઉત્તાનપાદ નામનો એક રાજા થઈ ગયો. તેને એ રાણીઓ હતી. એકનું નામ સુરુચિ અને બીજીનું નામ સુનીતિ હતું. સુરુચિ માનીતી હતી અને તેને ઉત્તમ નામનો એક પુત્ર હતો. સુનીતિ તો અણમાનીતી હતી અને તેને ધ્રુવજી નામે એક પુત્ર હતો.

રાજા એક દિવસ સભામાં બેઠો હતો અને ઉત્તમને ખોળામાં લઇ લાડ લડાવતો હતો. રાણી સુરુચિ પાસે બેઠી હતી. રાજારાણીને હેડે હરખ માતો નહોતો. એવામાં ધ્રુવજી ત્યાં રમતા રમતા આવી પહોંચ્યા. તેમને પણ બાપુના ખોળામાં બેસવાનું મન થયું અને હસતા હસતા બાપુની પાસે ગયા. સુરુચિ પાસે હતી નેથી તેને વશ થયેલા રાજાએ ધ્રુવજીને ખોળામાં લીધા નહિ. સુરુચિએ કહ્યું, “તને રાજાના ખોળામાં બેસવાનું સુખ ક્યાંથી હોય ? તું ઘેનો પુત્ર છે તે તું બૂલી જાય છે. રાજાનો ખોળો તો રાજા થનારને માટે જ હોય. તારા જેવી અભાગણીના પુત્ર માટે ન હોય. જાઈ જા, વનમાં જા. ત્યાં જઈ તપ કરી મારે પેટ ફરી જન્મ લે તો હું જરૂર તને રાજા અપાવીશ.”

બર સભામાં અપરમાનાં આ કઠણ વચન સાંભળી ધ્રુવજીને બહુ માહું લાગ્યું અને તેમનું મોં ઉતરી ગયું. નિસાસો નાખી રડતા રડતા તે પોતાની માતા પાસે ગયા. માએ તેમને છાતી સરસા ચાંપી પૂછ્યું, “કુંવર, તું કેમ રડે છે? તને કાણે દુઃખવ્યો છે?” માનાં વચન સાંભળી ધ્રુવજીએ તેને સભામાં બનેલી બધી હકીકત કહી. તે સાંભળી સુનીનિએ કહ્યું, “કુંવર, તે એમ બોલી તેમાં શું થઈ ગયું? એમ દુઃખ હૈડે ન ધરીએ. તેણે પૂર્વજન્મમાં પ્રભુ કર્યું હશે ના આ જન્મે સુખ ભોગવે છે. મેં પૂર્વજન્મમાં ગરીબોની સેવા નહિ કીધી હોય, વ્રત ઉપાસના નહિ કર્યાં હોય એટલે આપણને એના જીવું સુખ ક્યાંથી મળે? તપ કરી હરિનાં ચરણ સેવે તેને એવાં સુખ મળે. પ્રભુ પ્રસન્ન થાય ત્યારે જ બધી જાતનાં સુખ મળે, અને ત્યારે જ અભાગિયાં ટળીએ.”

આ સાંભળી ધ્રુવજીએ કહ્યું, “મા, તું ફિકર કરીશ નહિ. હું તારો પુત્ર છું. તારું અભાગણીનું મહેલું ટાળું ત્યારે જ હું ખરો. વનમાં જઈ હું તપ કરીશ. બધાં સુખને કારણે મૂકી હું હરિને પ્રસન્ન કરીશ. હવે હરિ મળ્યા વગર હું જીવવાનો નથી. કાં તો હરિ મેળવીશ, કાં તો વનમાં પ્રાણ ત્યાગ કરીશ.” પોતાના વહાલા કુંવરનાં આવાં

વચન સાંભળી માતાની આંખમાં આંસુ આવ્યાં અને દુઃખથી તે બોલી, “કુંવર, રાજ્યે તો મને તજી છે અને હવે તું મને છોડી જવા કહે છે, તો મારી શી વલે થશે ? તારા વગર મારાથી કેમ જીવાશે ? ટાળામાંથી છૂટી પડેલી હરણીની પેઠે અથવા જળ વિનાની માછલીની પેઠે મારો જીવ ટળવળીને જશે.” માતાને ધીરજ આપતાં ધ્રુવે કહ્યું, “મા, તું ધીરજ ધર. તું ટળવળીશ નહિ. હવે તો આપણા દુઃખનો અંત આવ્યો જાણ. અનાથના નાથ દયાળુ હરિને ભજવા હું જાઉં છું, માટે બધી ફીકર છોડી તું મને આશીષ આપી વિદાય કર.” સુનીતિ કહે, “બેટા, હજી તો તું પાંચ વર્ષનું બાળક છે. તારા સિવાય મને બીજું કોઈ બાળક નથી, માટે ઘેર મારી આંખ આગળ રહી તું ગોપાળને ભજ. હું તને વનમાં કેવી રીતે મોકલું ! ‘વનમાં જાઓ’ એમ કહેતાં માડું હૈકું ફાટે છે.” આખરે ધ્રુવજીના આગ્રહથી સુનીતિએ તેને માથે હાથ મૂકી આશીષ આપી અને કહ્યું, “બેટા, ઈશ્વર તારી રક્ષા કરજો. તને કુશળ કલ્યાણ હજો. તપ કરતાં કોઈ જાતની માયા ન કરશો પણ હરિચરણે ચિત્ત સ્થિર રાખજો.” આમ કહેતાં કહેતાં સુનીતિનું ગળું રૂંધાઈ ગયું અને આંખ આંસુથી ભરાઈ ગઈ. જમ તેમ કરી આંસુ ખાળી રાખી પુત્રને વિદાય આપી.

પ્રેમથી માતાને ફેરા ફરી, તેને પગે લાગી, આજ્ઞા

માગી ધ્રુવજી વનમાં જવા તૈયાર થયા. સારા શુકન જોઈ નગર બહાર નીકળ્યા, અને વનની વાટ ઝાલી.

પાઠ ૫ મો—ધ્રુવાખ્યાન ભાગ ૨ જો

કલ્હોલ ઇન્દ્રિયો નિશ્ચય એકાગ્ર અંતર્ધાન

રસ્તે જતાં ધ્રુવજીને નારદમુનિ મળ્યા. મુનિને જોઈ ધ્રુવજીએ હાથ જોડી માથું નમાવી પ્રણામ કર્યા. નારદ કહે, “ભાઈ, તું કોણ છે? અને ક્યાં જાય છે? તારાં માબાપ કોણ છે અને તારું નામ શું છે?” પછી ધ્રુવજીએ પોતાની બધી હકીકત નારદ મુનિને કહી સંભળાવી અને કહ્યું, “ઋષિજી, તલ્લવારનો ધા સહન થાય પણ અપમાનના બોલ સહ્યા ન જાય.” નારદે કહ્યું, “જરે ઘેલા, એમ એવડો કાળ શું ધરે છે? તું તો હજુ પાંચ વર્ષનો બાળક છે. તારે તે માન શાં અને અપમાન શાં? બાળકને તે મનમાં બોલ શા ધરવા? જા, પાછો જા, અને ખાઈ પી કલ્હોલ કર.” ધ્રુવને તો ઘણું દુઃખ લાગ્યું હતું, એટલે નારદના કહેવાની તેની પર કાંઈ અસર થઈ નહિ. પછી નારદે તેને કહ્યું કે, “જંગલમાં જઈ તપ કરવું એ કાંઈ સહેલું કામ નથી. વનમાં વ્રાધ, વરૂ વગેરે ભયંકર

પ્રાણી જોઈ તું છળી મરીશ. તે વખતે તને એમ લાગશે કે ‘હું વનમાં ક્યાં આવ્યો.’ વળી જૂખ, તરસ જૂખ લાગશે ત્યારે તપ ચુકાશે. ધ્યાન કરતાં કરતાં ધરનાં સુખ યાદ આવશે, અને તપમાં ભંગ પડશે. માટે સમજીને પાછો વળ.” નારદનાં વચન સાંભળ્યા છતાં ધ્રુવજી એકના બે થયા નહિ. તેણે નારદજીને કહ્યું, “ઋષિજી, મેરુ ચળે પણ હું ચળીશ નહિ. મારી ઇંદ્રિયોને હું બરાબર ઠામ રાખીશ. તમારે પ્રતાપે હું ધાર્યું પાર પાડીશ.”

ધ્રુવજીનો નિશ્ચય જોઈ નારદજીએ કહ્યું, “તું તપ કરવા જ નીકળ્યો છે તો મધુવનમાં જ. ત્યાં જઈ જમનાને કિનારે તું તપ આદરજે. તારૂં કહ્યાણુ થશે.” પછી તપ કેમ કરવું, ભગવાનતું ધ્યાન કેમ ધરવું, તથા મનને એકાગ્ર કેવી રીતે કરવું એ બધી વાત સમજાવી નારદજી અંતર્ધાન થઈ ગયા.

પાઠ ૬ ઠો—ધ્રુવાખ્યાન ભાગ ૩ જો ઘોર ઈદ્રાસન વિમાન

ધ્રુવે તો ઘોર તપ કરવા માંડ્યું. તેણે શરીરને ખૂબ
દમ્યું. એક પગે હલા રહી, પગના અંગુઠા પર ઉભા
રહી, પ્રથમ માત્ર કુળાહાર અને પછીથી માત્ર પાણી અને
આખરે કાંઈ પણ ખાધા વગર તેમણે ભગવાન વિષ્ણુનું

ધ્યાન ધરવા માંડ્યું. ધ્રુવજીના ઘેર તપથી ઇંદ્રાસન ડોલી ઉઠ્યું અને દેવતાઓ ભયથી ધ્રુજી ઉઠ્યા. ધ્રુવજીના તપના પ્રભાવથી પર્વત, સમુદ્રો તથા નદીઓ સાથે પૃથ્વી કંપી ઉઠી.

તેની માતા સુનીતિનો વેષ લઈ તેને છળવાનો પ્રયત્ન દેવતાઓએ કર્યો. ભયંકર રાક્ષસનાં ૩૫ લઘુ હથિયાર વીંઝતા તેની આસપાસ ફરી વળ્યા, વિચિત્ર ભયાનક પશુનાં ૩૫ લઈ તેઓ તેની પર ધસ્યા; પણ દૃઢ મનનો ધ્રુવ કશાથી ડગ્યો નહિ. તેણે તો ભગવાન પર પોતાનું ચિત્ત એકાગ્ર કર્યું હતું.

આખરે ભગવાને તેને દર્શન દીધું. ભગવાનને જોઈ ધ્રુવજીને ઘણો આનંદ થયો અને ગદ્ગદ કંઠે સ્તુતિ કરી. ભગવાને પ્રસન્ન થઈ તેને વરદાન માગવા કહ્યું. ધ્રુવજીએ કહ્યું, “તમારી ભક્તિ સિવાય મારે બીજું કંઈ જોઈતું નથી. મને તમારાથી અળગો ન કરશો. મને પાછો સંસારમાં ન મોકલશો.” ભગવાને કહ્યું, “ધ્રુવજી, જા, આ બધી દુનીઆ મેં જ કરી છે. હું તો બધી દુનીઆમાં છું. તું પાછો જા. તારાં માબાપ તારી વાટ જુએ છે. તેમની સેવા કર. તેમનાં દુઃખ કાપ. સારી રીતે રાજ્ય કર. પછી હું તારે માટે વિમાન મોકલીશ. તેમાં બેસી વૈકુંઠ આવજે. સંસારમાં રહીને પોતાને કરવાનાં કામ સારી રીતે કરવાથી પણ પ્રજા મળી શકે છે, એમ દુનીઆને બતાવ.”

પછી ધ્રુવ મધુવનમાંથી પાછા વળ્યા. ધ્રુવજીના આવવાની ખબર સાંભળી રાજા, તેની યે રાણીઓ અને ગામના લોક તેમને સામા લેવા ગયા. પોતાની સાવથી માને જોઈ તેની પર રીસ ન કરતાં ધ્રુવજી તેને પગે લાગ્યા અને બોલ્યા, “ માજી, તમારે લીધે મને ઈશ્વર મળ્યા.” ત્યાર બાદ પોતાના પિતાને અને માતાને પગે લાગી ધ્રુવજી ઉભા રહ્યા. સુનીતિના હૃદયમાં હરખ માય નહિ. પોતાની કુખે આવેા રત્ન જેવો પુત્ર પાક્યો તેથી તેને બહુ સંતોષ થયો. ત્યાર પછી કેટલેક વખતે ધ્રુવજી ઉભર લાયક થતાં તેને રાજપાટ આપી રાજા વનમાં ગયા. ઘણાં વર્ષ સારી રીતે રાજ્ય કરી આખરે ધ્રુવજી વૈદ્યુંડ ગયા. ખરે ! હરિની ભક્તિનો મહિમા મોટો છે !

जननी जण तो हरिमगत, कां दाता कां शूर
नहि तो रहेजे वांझणी, मत गुमावीश नूर.

પાઠ ૭ મો—ઈશ્વર

શક્તિ

અગ્નિ

શ્વાસ

આ બધી દુનીઆ કોણે બનાવી છે ? તમારી આસપાસ કવી સુંદર વસ્તુઓ નજરે પડે છે ! લીલાંછમ પાંદડાંથી ઝાડ કેવું શોભે છે ! પેલું ખેતર કેવું મએતું લાગે છે ! એ બધુંજ ઇશ્વરે બનાવ્યું છે. સુંદર રંગવાળાં ફૂલ પણ તેણે જ બનાવ્યાં છે. પેલું ચળકતું ભૂરું આકાશ કેવડું મોટું છે ! એ કેવું અદ્ભૂત હોય છે ! એ આકાશને પણ ઇશ્વરે બનાવ્યું છે ! આકાશમાં દેખાતા સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારા પણ તેણે જ બનાવ્યા છે.

આવડું મોટું જગત બનાવનારા ઈશ્વરની શક્તિ કેટલી બધી હશે ! કોઈ પણ વાત ઈશ્વરથી છાની રહેતી નથી. તમે એકલા છાનામાના કંઈ કામ કરો પણ ઈશ્વર તો તે જુએ જ. કોઈની પેન, ચોપડી કે કંઈ વસ્તુ છાનીમાની લઈ લેવાનો વિચાર કરીએ કે તરત આપણી અંદરથી કોઈ કહે છે, “ ન લેવાય; એ તો ખોટું કહેવાય.” કંઈ કામ કરતાં અંદરથી આમ કોઈ ના પાડે તો તે કામ કદી કરવું નહિ.

ઇશ્વર બહુ દયાળુ છે. આખા જગતને તે ખાવા પીવાનું આપી પોષે છે. દુનીઆને તેજ અને ગરમી આપવા તેણે સૂર્ય, ચંદ્ર, અને અગ્નિ બનાવ્યાં છે. શ્વાસ લેવા માટે

સ્વચ્છ ચોક્ષી હવા અને પીવા માટે ચોક્ષુ, નિર્મળ પાણી પણ એણે જ બનાવ્યાં છે. એણે જ હાથ, પગ, મોઢું, આંખ, કાન, નાક વગેરે શરીરનાં અંગ બનાવ્યાં છે. દયાળુ અને શક્તિમાન ઇશ્વરને પ્રસન્ન કરવા આપણે હંમેશાં યત્ન કરવો જોઈએ. ઈશ્વર શાથી પ્રસન્ન થાય તે તમે જાણો છો ? એણે આપણને આપેલી વસ્તુઓનો સારો ઉપયોગ કરવાથી તથા બીજાંઓને મદદ કરવાથી તે પ્રસન્ન થાય છે. આંખોથી સારી વસ્તુઓ જોવી અને સારાં પુસ્તક વાંચવાં; કાનથી માખાપ અને ગુરૂ જ શિખામણ આપે તે સાંભળવી; નાકથી સુગંધ લેવી અને દુર્ગંધ દોષ તો ને જાણી દૂર કરવી. હાથપગ વડે મહેનત કરી માતાપિતા અને ગુરૂઓની સેવા કરવી. વળી એની બનાવેલી ઠાઈ ચીજને નકામી બગાડવી નહિ. જરૂર વગર ઝાડનાં ફૂલ કે પાંદડાં તોડવાં નહિ. નકામું પાણી દોળવું નહિ. કોઈ પણ જગાને કચરો નાંખી ગંદી કરવી નહિ. આમ ઇશ્વરે આપેલી બધી ચીજોનો સારો ઉપયોગ કર્યાથી અને બધાને મદદ કરવાની ટેવ રાખ્યાથી ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય છે.

ઈશ્વર એક જ છે.

પાઠ ૮ મો—ઈશ્વરસ્તુતિ

વિશ્વસ્વામી મતિ દીનાનાથ ક્ષમા

અહો ! દેવના દેવ હે વિશ્વસ્વામી,
કરે હું સ્તુતિ આપની શીશ નામી;
હયાળુ પ્રભુ આપદાયી ઉગારો,
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૧

પ્રભો, આપ છો સર્વને પાળનારા,
તમે છો સદા આપદા ટાળનારા;
કીધા છે કરોડો તમે ઉપકારો,
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૨

હું છું રાંકનો રાંક અજ્ઞાન પ્રાણી,
ન મારી કશી વાત તુંથી અજ્ઞાણી;
કરો હે હયાળુ ક્ષમા વાંક મારો,
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૩

અમે બાળકો બોલીએ હાથ જોડી,
અમારી મતિ હે પ્રભુ છેક થોડી;
હયા લાવીને પ્રાર્થના દીલ ધારો,
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૪

અમે ને કુટુંબી જનો જે અમારાં,
રહીએ શરીરે મુખી સર્વ સારાં;
સદા આપજો આપ સારા વિચારો,
દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૫

નથી મેં કરી આપની કાંઈ ભક્તિ,
 નથી આપના ગુણ ગાવાની શક્તિ;
 કયા લાવીને દાસ દુઃખો નિવારો,
 દીનાનાથ તું એક આધાર મારો. ૬

(સરકારી વાચનમાળા)

ईश्वर जगतनो सरजनहार छे, एने रोज भजो.

પાઠ ૯ મો—ઈંદ્રિયો

વિવિધ જ્ઞાનેંદ્રિયો કર્મેંદ્રિયો

આંખ વડે ચીજોનાં રૂપ અને રંગતું, કાન વડે
 અવાજતું, નાક વડે વાસતું અને જીભ વડે સ્વાદતું
 ભાન થાય છે. આંખ, કાન, નાક, જીભ એ બધી ઈંદ્રિયો
 કહેવાય. આ ચાર ઈંદ્રિયો ઉપરાંત સ્પર્શને જાણનારી એક
 પાંચમી ઈંદ્રિય પણ છે. એ પાંચમી ઈંદ્રિય તે શરીરની
 ચામડી. બીજી ઈંદ્રિયો તો એકલા માથાના ભાગમાં જ
 આવેલી છે. પણ આ ઈંદ્રિય તો આખા શરીર પર છે.

આંખ વડે ચીજોનાં રૂપ, રંગ અને આકારતું ભાન
 થાય છે; કાન તેમનાથી થતા અવાજને સાંભળે છે;

નાક વડે તેમની ગંધનું આપણને ભાન થાય છે; અને જીભથી તેમના સ્વાદ પરખાય છે. ચામડીથી વસ્તુઓ સુંવાળી છે કે કરકરી, કઠણ છે કે પોચી તથા ઠંડી છે કે ઉની એની ખબર પડે છે. આ પ્રમાણે આ પાંચ ઈંદ્રિયોથી વસ્તુઓના વિવિધ ગુણોનું ભાન થાય છે, તેથી તે જ્ઞાનેંદ્રિયો કહેવાય છે. એ ઈંદ્રિયો ન હોય તો દુનીઆની વસ્તુઓનું જ્ઞાન આપણને થાય નહિ. આપણા મગજની એ બારીઓ છે. તેમની વાટે મગજને બહારની દુનીઆનું ભાન થાય છે.

મગજ એ વિચારની જગા છે. એના વડે આપણે વિચાર કરી શકીએ છીએ. મગજ એ વિચારનું સાધન છે.

આંખ, કાન, નાક, જીભ તથા ચામડી વડે દુનીઆની વસ્તુઓના ગુણોનું ભાન થાય છે, પણ હાંથ, પગ, મોઢું, વગેરે ઈંદ્રિયોથી કામ થાય છે. આ ઉપરથી જ વડે વસ્તુઓના ગુણોનું ભાન થાય છે તે ઈંદ્રિયો જ્ઞાનેંદ્રિયો કહેવાય છે, અને કામ કરનાર ઈંદ્રિયો કર્મેંદ્રિયો કહેવાય છે.

પાઠ ૧૦ મો—ઉંદરની કહાણી ભાગ ૧

કરચ

હુંફાળું

ઝંખવાળું

ચંદુલાલ સાંજના વાળુ કરવા બેઠા હતો. તેવામાં તેણે ‘ચું’ ‘ચું’ ‘કટ્’ ‘કટ્’ એવો અવાજ સાંભળ્યો, અને જાણે કાઈ ઉતાવળથી દડબડ દોડતું હોય એમ લાગ્યું. વાંકા વળી જુએ છે તો તેણે એક નાના ઉંદરને જોયો. તે ભોંય પર પડેલી શેટલીની કરચો ખાતો હતો.

ઉંદર—ભાઈ, હું એક કરચ ખાઈને આ ચાલ્યો !

ચંદુલાલ—ના રે ભાઈ, અહીં રહેને; તારે જોઈતી હોય તો લે આ ખીજ કરચો.

ઉંદર—(ગભરાતો) પણ મીની મારી ક્યાં છે ?

ચંદુલાલ—હું છું ત્યાંસુધી મીની તારે વાંકા વાળ નહિ કરે. તું ક્યાં રહે છે ?

હંદર—(આસપાસ જોતો, બીતો બીતો) ના, ભાઈ ના, હું અહીં રહેતો નથી. હું તો રસોડામાં ચુલો છે, તેની પાસેના દરમાં રહું છું. ત્યાં મારું સુંદર હુંદાણું દર છે. દરની અંદર કાગળના કડકા અને ૩ પાથરી અમે સૂઈએ છીએ. મારા ધરમાં જવાનો રસ્તો લાંબો, સાંકડો અને અંધારાવાળો છે. વળી તેમાંથી બીંતોની અંદર પણ ભોંયરાં બનાવ્યાં છે. મારે પાછા જવું છે; પણ રસોડામાં મીની છે તેની મને ધાક લાગે છે. રસોડામાં હું કંઈક ખાવાનું શોધવા આવ્યો હતો, તેવામાં તેણે મને જોયો. તેણે મારા પર તરાપ તો મારી, પણ હું જરા આંધા ખસી ગયો અને નાહો. તે વખતે તેજ હતું, તેથી મને બરાબર દેખાયું નહિ, અને હું ગભરાટનો માર્યો અહીં ચાલી આવ્યો.

ચંદુલાલ—તેજ હતું તેથી દેખાયું નહિ ! તું શું બોલે છે ?

હંદર—તેથી જ ન દેખાયું તો ! અમારી આંખો એવી હોય છે કે અમને અંધારામાં દેખાય. અમે આંખો દહાડો અંધારા દરમાં અને ભોંયરામાં રહીએ, એટલે અજવાળામાં અમારી આંખો ઝંખવાઈ જાય. અમારા ધરમાં અમે દીવા રાખતા નથી. અંધારામાં જોઈ શકીએ, એટલે દીવા શું કામ રાખવા પડે ?

ચંદુલાલ—હા, અહ્યા! તારી આંખો તો મોટી
અને ચળકતી છે.

પોતાની આંખનાં વખાણુ સાંભળી હંદર ખુશ થયો.

પાઠ ૧૧ મો—હંદરની કહાણી ભાગ ૨

શિકાર સરવા ધાંધલ

હંદર—મારી મૂછો તં જોઈ?

ચંદુલાલ—હા, તે લાંબી અને મઝેની છે.

હંદર—(મૂછે હાથ ફેરવી) હું મારી મૂછો અને આખું
શરીર બહુ સાફ રાખવા મથું છું. માફ શરીર ગંદું રહે તે
મને ગમતું નથી. મૂછોથી મોઢું શોભે છે, એટલુંજ નહિ પણ
તે મને બહુ કામની છે. ઠાઘ કાણામાં પેસતાં હું એને
બન્ને બાજુ લાંબી રાખું છું. જો મારી મૂછો કાણામાં સીધી
પેસે, તો માફ શરીર પણ તેમાં પેસે એ નક્કી. તમે
હાથથી ઝુવાણું, કરકરું, ગરમ, ઠંડું બણો છો; પણ મારા
હાથ એ કામમાં નથી આવતા. એ કામ હું મારી મૂછોથી
કરું છું. વળી મારા કાન બહુ સરવા છે. બિલાડી ઠેવી

અવાજ કર્યા વગર ચાલે છે ! એને પગે ગાદી હોય છે. પણ હું તેનાં એ પગલાં સાંભળી શકું છું.

ચંદુલાલ—તું કોઈ પ્રાણીનો શિકાર કરે છે કે ?

હંદર—હું તે શું શિકાર કરું ! મારો જ શિકાર થાય છે ને ! મારા કાન સરવા છે, મારી મૂછોની શક્તિ સારી છે, મારું શરીર ભૂખરું તથા ઓછા અજવાળામાં ન દેખાય એવું છે, હું બહુ ચપલ છું, અને તેથી જ બચું છું. મેં કદ્યું તે કારણથી જ મારી જાત બચવા પામી છે; નહિતર બિલાડીએ અમને ક્યારનાએ પુરા કર્યા હોત.

ચંદુલાલ—અહ્યા ! રાતે તો તમે બહુ ધાંધલ મચાવો છો અને હંધવા પણ દેતા નથી !

હંદર—એ તો જરા ગમ્મત ! બિલાડી ન હોય અને કોઈ ન હોય ત્યારે દરમાંથી નીકળી અમે રમીએ, કુદીએ, બધી ચીજો વેરી નાંખીએ, અને ખૂબ મજા કરીએ. પણ બિલાડી આવે તો તરત જીવ લઈ નાશી જઈએ, અને દરમાં ભરાઈ જઈએ.

પાઠ ૧૨ મો—પૈસાની કહાણી

નમસ્કાર

તાલેવંત

નમસ્કાર ભાઈ! મને ઝાળખો છે કે? મને જોઈ કેવા ખુશ થાવો છે! માઈ નામ પૈસો છે. તમાઈ દરેકનું જીવું નામ હોય છે; કોઈનું નામ 'રમણલાલ' તો કોઈનું 'ચીમનલાલ.' અમાઈ દરેકનું જીવું નામ હોતું નથી. માઈ નામ 'પૈસો' અને મારા ભાઈનું નામ પણ 'પૈસો.' અમે તો બધા જ 'પૈસા'.

અમે બધાં એકસરખા છીએ. અમને વીશ કે પચીસને ભેગા મૂકશો તો અમારામાં કાંઈ ફેર જણાશે નહિ. જુઓ, મારે હાથપગ નથી; એકલું ડાડું છે અને તે પણ માઈ નથી. જે દેશમાં હું બનું છું તેના રાજનું એ ડાડું છે.

મારે ઘણા ભાઈ છે. એમાંના કોઈ કોઈને હું રસ્તે કોઈ વાર મળું છું; પણ મેં મારા બધા ભાઈ જોયા નથી. મારા ભાઈ એટલા બધા છે કે તમે ગણવા એસો તો પાર પણ ન આવે! મેં મારા બધા ભાઈ જોયા નથી, પણ તેમાં શું? હું જાણું છું કે તે બધા પોતપોતાનું કામ સારી રીતે કરે છે.

અમે શું કામ કરીએ છીએ તે તમારે જાણવું છે? અમે હમેશાં ફરતા ફરીએ છીએ. અમે ઝાઝો વખત કોઈના ખીસ્સામાં રહેતા નથી. અમે શહેરમાં એક જગાએથી

બીજી જગાએ, અને એક શહેરથી બીજી શહેર જમએ છીએ. હું એટલી બધી જગાએ જઈ આવ્યો છું કે તે બધીનાં નામ પણ મને યાદ નથી રહ્યાં. પણ હું જ્યાં જઈ છું ત્યાં લોકો મને જોઈ ખુશ થાય છે. ગરીબ અને તાલેવંત બધા મને લેવા ઝટ હાંથ લાંબો કરે છે.

જે હું ખીરસામાં ન હોઉં તો તમારાથી બજારમાંથી કાંઈ લેવાય નહિ. દુકાનદારના હાથમાં મને મૂકો, એટલે તમે જ માગો તે ઝટ આપે.

ગઈ કાલે સાંજે મને અને મારા કેટલાક ભાઈઓને એક કોથળીમાં મૂક્યા. આખી રાત અમને ત્યાં પુરી રાખ્યા. અમે બહુએ અકળાઈએ અને જૂમો પાડીએ પણ કોઈ સાંભળે નહિ. સવારે અમને કોથળીમાંથી કાઢ્યા અને એકના ઉપર એક એમ સોળ સોળની ઢગલી કરી. થોડી વારે એક ભાઈ ત્યાં હસતા હસતા આવ્યા. મને લઈને બેઠા હતા તે ભાઈને હસી નમસ્કાર કર્યા અને કાંઈ આપ્યું. તેણે મારાવાળી ઢગલી ઉપાડી તેમને આપી. તેમણે અમને બધાને ખીરસામાં મૂક્યા; અને ચાલવા માંડ્યું. ત્યાં અમે એક એક જોડે અથડાઈએ, કુટાઈએ અને જૂમો પાડીએ.

તે ભાઈએ ઘેર જઈ મને બહાર કાઢ્યો અને પોતાના છોકરાને જૂમ પાડી. હસતા ચહેરાવાળો, ચપળ, રમતી-આળ છોકરો દોડતો દૂદતો આવ્યો. પેલા ભાઈએ કહ્યું,

“ બાબુ, તારે માટે હું એક નવો પૈસો લાવ્યો છું.” “ કયો, બાપાજી ? ” એમ કહી બાબુએ હરખથી હાથ લાંબો કર્યો. પેલા ભાઈએ મને તેના હાથમાં મૂક્યો.

તે છોકરો મને જોઈ ખુશ થયો અને મને ખીસ્સામાં મૂકી બજારમાં દોડ્યો. તેણે મને એક ડોશીને આપ્યો. ડોશીએ મને લઈ એક ડબ્બામાં મૂક્યો. હું જરા વાર ત્યાં બેઠો હોઘશ એટલામાં એક ગાડીવાળાએ ડોશીને પાવલી આપી. ડોશીએ મને અને મારા કેટલાક ભાઈએને બહાર કાઢી તેને આપ્યા. આમ ફરતો ફરતો હું તમારી પાસે આવ્યો છું. તમારી પાસે પણ હું બહુ નહિ જ રહું. અમારે તો ક્યારે જ કરવાનું !

નાળું નાંશર્વંત છે; એનો સદુપયોગ કરો.

લક્ષ્મી ચલ અને ચપલ છે; તે કોઈની ધર્મ નથી અને ધવાની નથી.

પાઠ ૧૩ મો—ગૂજરાતનો રાજા જયશિખર
 ઉઘમી પ્રખ્યાત શિરપાવ સંપત્તિ
 દારુણ નિશ્ચિંત ખરદાસ

જૂના વખતમાં ગૂજરાત દેશ હાલના કરતાં બહુ નાને હતો. ગૂજરાતના ઉત્તર ભાગમાં વડનગરની આસપાસને મુલક તે જ જૂનું ગૂજરાત. ત્યાં પંચાસર નામના એ નગરમાં જયશિખર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ રાજા આવડા જાતનો રજપૂત હતો.

એના અમલમાં ગૂજરાતની પ્રજા ઘણી આબાદ અને સુખી થઇ હતી. લોકો ઉધમી અને સદાચારી હતા. પૃથ્વિ તેમજ સ્ત્રીઓ સારી રીતે વિદ્યા મેળવતાં હતાં. રાજ ન્યાયથી રાજ્ય કરતો. વાઘ અને બકરી એક આરે પાણી પીતાં હતાં. રાજ જયશિખર પર પ્રજાનો બહુ પ્રેમ હતો. રાજાને રૂપસુંદરી નામે રાણી હતી. તે રૂપાળી ભણેલી અને સદાચારી હતી. રાણીનો ભાઈ સુરપાળ શરૂવીર થોડો હતો. પોતાની બેન જોડે તે પણ પંચાસર આવ્યો હતો અને જયશિખરની નોકરીમાં દાખલ થયો હતો.

ગૂજરાતમાં જયશિખર રાજ્ય કરતો હતો, તે જ વખતે દક્ષિણમાં કલ્યાણી નામના નગરમાં ભૂવડ નામે સોલંકી રાજા રાજ્ય કરતો હતો. જયશિખરના રાજ્યનો પ્રખ્યાત કવિ શંકર એક વાર ફરતો ફરતો ભૂવડ રાજાના દરબારમાં જઈ ચઢ્યો. તેણે ભૂવડ આગળ સુંદર કવિતાઓ ગાઈ સંભળાવી અને એમાં ગૂજરાતની દોલતનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં. ભૂવડે શંકર કવિને સારો શિરપાવ આપ્યો. પણ ગૂજરાતની સંપત્તિથી લલચાઈ તેણે તે દેશ છોડવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ભૂવડે મીર નામના એક સરદારને મોટી ફોજ લઈ ગૂજરાત પર ચઢાઈ કરવા મોકલ્યો. ગૂજરાતની સેના લઈ શૂરા સુરપાળ તેની સામે થયો. મીર હારી પાછો નાહો. ફરીથી મોટી ફોજ લઈ ભૂવડ જતે ગૂજરાત છોડવા આવ્યો.

શૂરા ગુજરાતી યોદ્ધાની સેના લઈ જયશિખર તેની સામે થયો. પંચાસરના મેદાનમાં ગુજરાતી તથા સોલંકી સેના વચ્ચે દારણુ યુદ્ધ થયું. જયશિખર ઘણી બહાદુરી અને ચતુરાઈથી લડવા લાગ્યો; પણ બૂવડનું લશ્કર મોટું જોઈ તેને જીતવાની આશા ન જણાઈ. તેણે પોતાના સાળા સુરપાળને જોલાવી કહ્યું, ‘સુરપાળ, તારી બેન રૂપસુંદરીને કાઢી પહાડ કે જંગલમાં લઈ જા, કે જ્યાં તે દુશ્મનને લાયક પડે નહિ.’ સુરપાળ રાણી રૂપસુંદરીને ગાદા જંગલમાં લઈ ગયો.

રાણીના ગયાથી જયશિખર નિર્ધિન થયો. તે સિંહની પેઠે બૂવડની સેના પર તૂટી પડ્યો. તેનાં અને તેના ગુજરાતી વીરોનાં પરાક્રમથી શત્રુઓ કંપી ઉઠ્યા. આખરે બહાદુરીથી લડતાં જયશિખર મરાયો.

રૂપસુંદરીને જંગલમાં મૂકી સુરપાળ પાછો વળ્યો. રસ્તે જ તેને જયશિખર મરાયાના અને પંચાસર પડ્યાના માદા સમાચાર મળ્યા. એટલે તે ગિરનાર તરફના ટુંગરોમાં ભરાયો. આ બાબુ રાણીને જંગલમાં એક બીલડી મળી, તે તેને પોતાની ઝુંપડીમાં લઈ ગઈ. તેણે તેની સારી બરદાસ કરી. જ્યારે જંગલના બીલ લોકે જાણ્યું કે એ બાઈ તો પોતાના રાજા જયશિખરની વિધવા રાણી છે, ત્યારે તેમણે બહુ કાળજીથી તેનું જતન કરવા માંડ્યું.

જંગલમાં રાણીને એક પુત્ર સાંપડ્યો. તે વનમાં જન્મ્યો હતો તેથી તેનું નામ વનરાજ પાડ્યું. એ વનરાજે આગળ જતાં પોતાના મામા સુરપાળ અને ભીલોની મદદથી ભૂવડને હરાવ્યો અને ગૂજરાતમાં ફરી આવકા રાજ્ય સ્થાપ્યું.

જય જય ગરવી ગૂજરાત !

પાઠ ૧૪ મો—શુણ્વંતી ગૂજરાત

મોઘેરા મણિમંડપ મહંત

શુણ્વંતી ગૂજરાત ! અમારી શુણ્વંતી ગૂજરાત !
નમીએ નમીએ માત ! અમારી શુણ્વંતી ગૂજરાત !

મોઘેરા તુજ મણિમંડપમાં ઝુકી રહ્યાં અમ શિશ;
માત મીઠી તુજ ચરણ પડીને માગીએ શુભ આશિષ

અમારી શુણ્વંતી ગૂજરાત !

સંત મહંત અનંત વીરોન્ની ંહાલી અમારી માત !
જય જય કરવા તારી જગતમાં અર્પણ કરીએ જાત;

અમારી શુણ્વંતી ગૂજરાત !

હિંદુ, મુસલમાન, પારસી સર્વે માત ! અમે તુજ બાળ;
અંગ ઉમંગ ભરી નવ રંગે, કરી સેવા સહુ કાળ

અમારી શુણ્વંતી ગૂજરાત.

(૫૧૨૬૨)

ગૂજરાત હિંદનો બગીચો છે.

ગૂજરાત ગાંધીજીની કર્મભૂમિ છે.

પાઠ ૧૫ એ—સંક્રાંતિ

ચીમન—આજે સંક્રાંતિ છે. આજે નિશાળે જવાનું નથી. આજે નિશાળમાં રજા છે. આજે તો પતંગ ચગાવવાના છે. આજે તો બહુ મજા પડશે ! બધા છોકરા અગાશીઓ-માંથી પતંગ ચગાવશે અને પેચ નાંખી લડાવશે. આજે તો આકાશમાં બધે પતંગ પતંગ થઈ રહેશે.

મોતી—ચીમનભાઈ, આજે બાપે તલ મંગાવ્યા છે. એ તલના લાડુ કરવાના છે. મને તલના લાડુ બહુ ભાવે છે (છોકરાઓ આમ વાતો કરતા હતા એટલામાં તેમના બાપ ત્યાં આવ્યા.)

મોહનલાલ—ચીમનભાઈ, આજે શેની રજા છે તે તું જાણે છે ?

ચીમન—હા, બાપાજી, આજે સંક્રાંતિની રજા છે.

મોહનલાલ—સંક્રાંતિને દિવસે શું શું કરવાનું ?

ચીમન—બાપાજી, સંક્રાંતિને દહાડે પતંગ ચગાવવાના.

મોતી—અને તલના લાડુ ખાવાના.

મોહનલાલ—એ તો ખરું. જો આજે આકાશ કેવું ચોક્કસ બૂરું છે ! તેના તરફ જોઈ રહેવાનું મન થાય છે ! આવું ચોક્કસ આકાશ હોય ત્યારે પતંગ ચગાવવાની બહુ મજા પડે. આપણે તલના લાડુ ખાવાના

એ પણ ઠીક છે. પણ આજે તો સારા બણેલા માણસોને અને ગરીબને દાન આપવું જોઈએ. આજે લોકો તલના લાડુ, પહેરવાનાં લુગડાં, અને જાન જાતના દાણા વગેરેનું દાન કરશે.

ચીમન—બાપાજી, સંક્રાંતિ વખતે શું થાય છે કે લોકો દાન કરે છે ?

મોહનલાલ—ચીમનભાઈ, તેં સૂર્યને ઉગતો જોયો છે ? એ ક્યાં દિશામાં ઉગે છે ?

ચીમન—બાપાજી, સૂર્ય તો પૂર્વ દિશામાં ઉગે છે.

મોહનલાલ—સૂર્ય આખું વર્ષ બરાબર પૂર્વમાં ઉગતો નથી. તું બરાબર જોઈશ તો તને જણાશે કે શિયાળામાં સૂર્ય પૂર્વમાંથી દક્ષિણ તરફ ખસતો જણાય છે. દક્ષિણ તરફ ખૂબ ખસ્યા પછી સંક્રાંતિના દિવસથી તે પાછો ઉત્તર તરફ આવવા માંડે છે. આમ ઉત્તર તરફ આવતાં આવતાં તે બરાબર પૂર્વમાં ઉગે છે, અને ત્યાર પછી ઉનાળામાં તે બરાબર પૂર્વમાંથી ઉત્તર તરફ ખસવા માંડે છે. ઉત્તરમાં ખૂબ ખસ્યા પછી ફરી પાછો તે દક્ષિણ તરફ વળી બરાબર પૂર્વમાં ઉગે છે. શિયાળામાં ફરી પાછો તે દક્ષિણ તરફ ખસે છે. દક્ષિણમાં ખૂબ ખસેલો સૂર્ય પાછો ઉત્તર તરફ આવવા માંડે તે દિવસ સંક્રાંતિનો કહેવાય છે. અને

મકરસંક્રાંતિ પણ કહે છે. એ દહાડો સારો અને પવિત્ર ગણાય છે, તેથી લોકો તે દિવસે દાન આપે છે.

મકરસંક્રાંતિ હિંદુઓનું એક મોટું પર્વ છે.

તે દિવસે વિદ્યાર્થીઓ પોતાના વિદ્યામંદિરને દાન આપે.

પાઠ ૧૬ મો—સુખી કુટુંબ

સ્તોત્ર શ્લોક પ્રાર્થના

અમારા પડોશી ઈશ્વરલાલ દેસાઈ બહુ સારા આદમી છે. એમના ઘરની રીત બહુ બાળુવા જેવી છે. એમને ઘેર બધાં રોજ પહેલાં ઉઠે છે. દિશાએ જમ આવી, હાતણપાણી કરી બધાં ભેગાં મળી પ્રાર્થના કરે છે. ત્યાર પછી છોકરાંઓ વારાફરતી સ્તોત્રો અને શ્લોકો ગાય છે. પછી બધાં વારાફરતી નહાય છે. છોકરાં અને પુરુષો નહાતાં હોય છે, તેવામાં દેસાઈનાં પત્ની ઉજમબા પહેલાં પોતાનો ચોટલો ઝાળી પછી છોકરીઓના ચોટલા ઝાળે છે અને બધા ઓરડામાંથી પૂંજે કાઢી નાંખે છે.

ઉજમબા પૂંજે એવો સારી રીતે કાઢે છે કે ઓરડાના ખૂણામાં કે બીજે કોઈ ઠેકાણે જરા પણ ધૂળ રહેતી નથી. તે પુરશીઓ, પેટીઓ અને જાજમ વગેરે બધું ઉપાડી, તેમની તળેથી પૂંજે કાઢે છે; છપ્પીઓ અને

કબાટની પાછળથી પણ તે કચરો કાઢે છે. ઉજમખાનું ઘર બહુ જ ચોક્કસ અને ઉડીને આંખે બાઝે એવું રહે છે.

સ્તુતિ થઇ રહ્યા પછી બધાં પોતપોતાને કામે વળગે છે. છોકરા છોકરીઓ પોતાના પાઠ વાંચવા બેસે છે. છોકરીઓ વળી ઘરકામમાં માને મદદ કરે છે.

દશ વાગે જમીને થોડી વાર બેસી દેસાઇ દુકાને જાય છે અને છોકરાઓ અને છોકરીઓ નિશાળે જાય છે. દેસાઇની મોટી છોકરી છ ચોપડી બણી રહી છે. તે ઘેર રહે છે. તે શીવવાનું શીખે છે, અને માની પાસે બેસી સારી સારી ચોપડીઓ વાંચે છે.

સાંજના નિશાળેથી આવી થોડો નાસ્તો કરી છોકરાઓ અખાડે કસરત કરવા જાય છે. દેસાઇ કોઇ વાર એકલા તો કોઇ વાર ઉજમખા અને છોકરીઓને લઇ ફરવા જાય છે.

રાત્રે વાણી કર્યા પછી બધાં રસોડાની પાસેના ઝોરડામાં એકઠાં થાય છે. પછી છોકરાઓ વારાફરતી ‘રામાયણ’ કે ‘મહાભારત’ જેવી કોઇ ચોપડીમાંથી વાંચે છે. ત્યાર પછી વારાફરતી શ્લોકો અને કવિતા બોલે છે. ‘નવજીવન’ આવવાને દિવસે તો બંધાની ખૂશીનો પાર રહેતો નથી. બધાંને ગાંધીજીની વાતો વાંચવી બહુ ગમે છે. છોકરાંને સમજાવું ન પડે તે દેસાઇજી સમજાવે છે.

દેસાઈજીના મિત્ર માવજીભાઈ આબ્યા હોય ત્યારે તો ખરી ગમ્મત થાય. માવજીભાઈ બહુ જ આનંદી સ્વ-ભાવના છે. તે તો ઉખાણાં અને સમસ્યાનો જાણે ખજનો ! કાંઈ કાંઈ અવનવાં ઉખાણાં પૂછે, કોયડા પૂછે અને વાતો તો એવી સરસ કહે કે ઉઠવાનું મન પણ ન થાય. એમને ગીતો પણ બહુ સરસ આવડે છે.

રાતના નવ વાગે એટલે બધાં પ્રાર્થના કરી સૂઈ જાય છે. દેસાઈજીનું કુટુંબ ખરેખર બહુ સુખ ભોગવે છે. દેસાઈજી પૈસાદાર છે પણ નોકર રાખતા નથી. તે કહે છે કે નોકર રાખ્યાથી આપણને હુંપદ આવે. તેઓ જાને ધરતું કામ કરે છે. બજારમાંથી શાક લઈ આવતાં કે બીજી કાંઈ ભારે ચીજ હંચકી લાવતાં તેમને શરમ લાગતી નથી. તેમનાં છોકરાં પણ નાહીને પોતપોતાનાં હુગડાં ઘોઈ નાંખે છે, અને જમ્યા પછી પોતપોતાનાં ચાળી વાડકા માંજ નાંખે છે.

દેસાઈજીના ઘરમાં બધાં ખાદી પહેરે છે, અને રોજ ગમે તેમ કરી વખત કાઢી એક કલાક કાંતે છે. તેઓ કાંતે છે તે જ સુતરને વણાવી તેનાં કપડાં પહેરે છે. એમના ઘરમાં છોકરાં લડતાં નથી અને કજીઓ કંકાસ કરતાં નથી. આવું સાડું કુટુંબ ઠોને ન ગમે !

કુટુંબપ્રેમ રાखો અને ઘરકામ ડમંગથી કરો.

પાઠ ૧૭ મો—ધરમાં વર્તન

મારા ધરની સામે મોતી નામનો છોકરો રહે છે. એની મા એને કાંઈ કામ સોંપે તો તે પહેલાં તો ના જ પાડે. બહુ ધમકાવે ત્યારે બબડતો અને પગ પછાડતો કામ કરવા જાય. ધરનું કામ કરવાનું હોય તો કહે 'મને થાક લાગ્યો છે' અને એ જ વખતે કોઈ દોસ્તદાર રમવા બોલાવે તો તરત રમવા દોડે.

ધરમાં તેની બેન કે બા માંદી હોય તો પણ પાસે બેસે નહિ. ધરના કામમાં એ બહુ જ બેદરકાર રહે. એની બેનને તો એ બહુ જ પજવે. તેના કામમાં ખોડો જ કાઢ્યા કરે, અને તેના ચાળા પાડ્યા કરે. તેની કોઈ સારી ચીજ હોય તો તે પોતે લઈ લે અને કહે કે મારી છે.

બજારમાંથી કાંઈ ચીજ લઈ આવવાની હોય તો તેને શરમ લાગે. એનાં લુગડાં તથા ચોપડીઓનું પણ કાંઈ ઠેકાણું નહિ. એને જોઈતી ચીજ કદી જડે નહિ. એની બેન બિચારી એની ચીજો હંચે મૂછી મૂછીને થાકે. તેના બાપાએ તેને બહુ શિખામણ દીધી પણ તે સુધર્યો નહિ.

એક દિવસે તે દેસાઇજીના છોકરા મગનને રમવા બોલાવવા ગયો. તે રમવામાં બહુ અપજા અને હાંશિયાર હતો. એનો આનંદી સ્વભાવ બધાને ગમતો.

મોતી ગયો ત્યારે મગન પોતાની બેનનું માથું દાખતો
 ૧. તેની બેનને આજે તાવ આંચો હતો.

મોતીએ તેને રમવા આવવા કહ્યું. ત્યારે તેણે ના
 ડી. તેણે કહ્યું, “મારી બેન માંદી છે. હું પાસે બેસું
 ત્યારે તેને બહુ ગમે છે. મારી પર બેનનું બહુ વડાણ
 રમવાથી મને આનંદ થાય તેના કરતાં મારી વડાણી
 ને સુખી કર્યાથી મને વધારે આનંદ થાય છે.”

મોતીએ જ્યુ તો મગનનો ઝારટો ઘણો જ ચોકસો
 ૧. તેની બધી ચોપડીઓ બરાબર ગોઠવીને મૂકેલી હતી.
 ૨. બધાં કપડાં બરાબર ખીંટીએ મૂકેલાં હતાં. મોતી
 ૩. જતો હતો એટલામાં મગનને તેની માએ યોલાવ્યો

એટલે મગન 'જી' કહીને તુરત ત્યાં ગયો. તેની માથે તેને બજારમાં જઈ એનને માટે મમરા લાવવા કહ્યું. ઘણી ખૂશીથી તે ઝપાટા ભેર તે કામ કરવા ગયો.

મોતી તો આ બધું જોઈને છક્ક થઈ ગયો. તેણે પોતાના મનમાં મગનના જેવા થવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેને સમજાયું કે ધરતું કામ કરવામાં કાંઈ શરમ નથી. પોતાની એન જોડે પોતે લઈતો અને તેને પજવતો તેની તેને બહુ શરમ લાગી. પોતાનાં માબાપને માન આપવાનો તથા પોતાની બધી ચીજો ઠેકાણે મૂકવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો.

મોતીએ પોતે કરેલો ઠરાવ બરાબર પાળ્યો. મમનની સોબતથી તે ખરેખર સુધરી ગયો.

સોજત તેવી અસર.

પાઠ ૧૮ મો—સોબતની અસર

ગંગામાં ગયું જે જળ, ગણાયું તે ગંગાજળ,
 ગટરમાં ગયું જળ, ગંદું તે ગણાયું છે,
 ખારે દરિયે ગયું તે, ખરેખરે ખારું થયું,
 છાશમાં પડ્યું તે છાશ રૂપ થઈ છણાયું છે;
 શેલડીએ શોષ્યું, થયું શેલડીના રસરૂપે,
 ચૂનામાં બળ્યું તે, ચૂના રૂપ થઈ ચણાયું છે;
 એક જ આકાશની, પેદાશ દલપત કહે,
 જેવો જેવો ભોગ થયો, તેવું તે જણાયું છે.

(દલપતરામ)

પાઠ ૧૯ મો—શૂરો કેશવ

નાજી આંતર્યા મુખી અણસારો
આડું બુથ

કેશવ શૂરો હતો. તેને કશી વાતની બીક ન મળે.
નાનો હતો ત્યારે પણ અંધારામાં ધરને ત્રીજો માળ જવું

હોય તો તે તરત જાય. અંધારી ઘોર રાત હોય અને તેને ગામ બહાર મોકલો તો તે જતાં ન ડરે.

કેશવને પતાં કે સોગટાંબાજી રમવાં ગમતાં નહિ. તે એ રમતોને નમાલી રમતો કહેતો. લાંબે ફરવા જવું હોય, કે 'આંબલી પીપળી' કે 'ખો ખો' રમવી હોય તો કેશવ તૈયાર. કેશવને કસરતનો બહુ શોખ હતો. તે ઢાંડ બેઠક કરતો, મગદળ ફેરવતો અને કુસ્તી પણ કરતો. કસરતથી એનું શરીર પણ ઘણું સાડું થયું હતું.

એક વાર કેશવ અને તેનાં સગાંઓ ગાડાં કરી જત્રા કરવા નીકળ્યાં. એક દિવસ સમીસાંજને વખતે તેમનું ગાડું એક નાના નાળામાંથી પસાર થતું હતું. રસ્તાની બંને બાજુ હંચી ભેખરો હતી. ભેખડ વચ્ચે ઢાળ ઉતરી ગાડું નદીના મધ્ય ભાગમાં આવ્યું, એટલે પાંચ છ ચાર તેની આસપાસ ફરી વળ્યા.

એક ચોરે બળદ આંતર્યા. બધાં ગાડામાંથી ઉતરી પડ્યાં. ચોરના મુખીએ બૂમ મારી કહ્યું, "અહ્યો, જ હોય તે અહીં મૂકી દો." કેશવે અણસારો કર્યો એટલે બધાંએ પોતાની ચીજોનો એક ઠેકાણે ઢગલો ન કરતાં તેમને છુટી છુટી નાંખી દીધી.

ચોરનો મુખી નીચો વળી પેલી ચીજો તપાસવા લાગ્યો. કેશવ આવો જ કાંઈ લાગ જોતો હતો. તેણે ગાડાનું આડું કાઢી તેની પર જોરથી ધા કર્યો. બીજા ચોર કેશવ

પર ધસી આવ્યા, પણ તેણે પેલું આડું એવું તો દાવથી ફેરવવા માંડ્યું કે તે ચોરોનાં પુંઠીઆં જ રંગાઇ ગયાં. કેશવની હિંમત જોઇ તેની જોડેનાં માણસોને પણ શરૂ થઇયું. તેઓ પણ આડાં તથા ડાંગો લઇ તેની મદદે ગયાં. આટલાં બધાં માણસોનું જથ્થો જોઇ ચોરો નાશી ગયા.

હિંમતે મરદા તો મદદે સુદા.

પાઠ ૨૦ મો—પાણી ભાગ ૧

જળાશય સ્વચ્છ કંસારી

કુનીઆમાં પાણી જુદે જુદે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. તળાવમાં, નદીમાં, નાનાં મોટાં ઝરણાંમાં અને ધુધવાટા મારતા દરિયામાં પાણી હોય છે.

જમીનની અંદર ઉંડું ખોદતાં પાણી નીકળે છે ત્યારે તેને કુવો કહે છે. કુવાની અંદર જવા આવેથી પગથીઆં કર્યા હોય તો તેવો કુવો વાવ કહેવાય. ઘણા જગ્યામાં પાણી હોય તેવી જગા જળાશય કહેવાય. કુવા, વાવ, તળાવ, નદી વગેરે બધાં જ જળાશય કહેવાય.

પાણી બહુ જરૂરી ચીજ છે. કેટલાક દિવસ ખાધા વગર રહી શકાય, પણ પાણી ન મળે તો બે દહાડા પણ

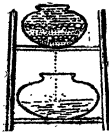
જીવવું મુશ્કેલ થઈ પડે. પાણી આટલું બધું જરૂરનું છે છતાં ઘણા લોક પાણી પીવામાં બહુ ભૂલો કરે છે. ઉનાળાનો દહાડો હોય અને તરસ બહુ લાગી હોય ત્યારે ઘણા લોક એક સામટું ખૂબ પાણી પી જાય છે. વળી કેટલાક જમતી વખતે કે જમતા પહેલાં પણ ખૂબ પાણી પીએ છે. આમ બહુ પાણી પીવાથી શરીર બગડે છે.

બહુ પાણી પીવાથી નુકશાન છે, તેમ ઓછું પાણી પીવાથી પણ નુકશાન છે. તરસ લાગે અને પાણી ન પીએ તો પણ રોગ થાય. સવારના પહેરમાં પથારીમાંથી ઉઠીને તરત પાણી પીધું હોય તો તેથી કાંઈ નુકશાન નથી; પણ ત્યાર પછી થોડી વારે પાણી પીધું હોય તો જરૂર નુકશાન થાય. એ નયણેકોઠે પાણી પીધું કહેવાય. તડકામાંથી આવીને તરત પાણી પીવું નહિ. ઢાડીને કે રમીને તરત પાણી પીવાથી પેટમાં રોગ થાય. સુતાં પહેલાં તરત પાણી પીવું નહિ. ભારે ખાધું હોય કે તાપ પડતો હોય ત્યારે પાણી વધારે જોઈએ.

પાણી ગાળી સ્વચ્છ કરી પીવું જોઈએ. ગંદું પાણી પીવાથી રોગ થાય. પાણીની ગોળી તથા પાણી ભરવાનાં બીજાં વાસણ રોજ વીંછળી સાફ કરવાં જોઈએ. લોટા, પવાલાં વીંછળ્યા વગર તેમાં પાણી ભરવું નહિ. રાતે દીવા આગળ જોઈને પાણી પીવું. લોટી કે લોટાથી પીવા કરતાં પવાલાથી

પાણી પીવું. તેમ કરવાથી પાણીમાં કચરો હોય તો તરત ખબર પડે. જોયા વગર પાણી પીવાથી કંસારી, મંકાડા કે વીંછી જેવાં જંતુઓ મોંમાં ગયાના ઘણા દાખલા બન્યા છે.

સાધારણ રીતે લુગડાના ગળણાથી પાણી ગાળે તો આવે. પાણીનું ગળણું રોજ સારી રીતે ધોવું જોઈએ. કાંઈ જગાનું પાણી રોગ કરે એવું હોય તો તેને ઉકાળી ઠંડું

કરી પીવું. પાણી સાફ કરવાની બીજી રીત નીચે પ્રમાણે છે. એક ગોળીમાં તળીએ ઝીણું છિદ્ર પાડી એક રેતીના અને એક ક્ષયલાનો એમ ઉપરા ઉપરી થર કરે છે. પછી ઉપરથી પાણી રેડે છે. તે પાણી પેલા થરામાં ગળાઈને નીચે ઉતરે છે અને નીચે મૂકલી બીજી ગોળીમાં પડે છે. એ પાણી ઘણું ચોડ્યું થાય છે.

પાઠ ૨૧ મો—પાણી ભાગ ૨

ધણું કરીને પીવાનું પાણી બે રીતે ગંદું થાય છે. પાણી જમીન પર થઈ વહેતું હોય છે, ત્યારે જમીન પરનો કચરો તેમાં દાખલ થાય છે. ચોમાસામાં બધા ગામનો કચરો નદીમાં ધોવાઈ જાય છે. ધણી વાર એવું બને છે કે ખાળ-કુવામાંનું અથવા બીજું ગંદું પાણી જમીનમાં મરે છે અને પાસે કાંઈ કુવો હોય તો તેમાં જાય છે. એથી કુવાનું પાણી ખરાબ થાય છે.

વળી કેટલીક વાર તો આપણે જાતે પાણીને ખરાબ કરીએ છીએ. તળાવ કે નદીને કિનારે આપણે મળભૂતનો ત્યાગ કરીએ છીએ. આ ટેવ ઘણી ખુરી છે. એથી જળાશયનું પાણી ગંદું થાય છે. પાણીમાં નહાવા ધોવાથી પણ શરીરનો મેલ અને કચરો તેમાં જાય છે. નદીઓમાં ગામની ગટરો ખોલી દે છે, તેથી આખા ગામનો કચરો તેના પાણીમાં જાય છે.

આ ઉપરથી સમજાય છે કે જળાશયોને કિનારે મળભૂતનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. ગામની ગટર ખુલતી હોય અથવા લોક નહાતા ધોતા હોય એવા જળાશયનું પાણી પીવું નહિ. કેટલાક કુવા બહુ હંડા હોતા નથી, તેમજ અંદરથી અણેલા પણ હોતા નથી. આવા કુવામાં

ખાળકુવાનું જમીનમાં મરેલું પાણી આવવાનો સંભવ છે. એવા કુવાનું પાણી પીવું નહિ. કુવાને પાકું ચણેલું થાણું અને તેને ફરતી ચોકડી હોવી જોઈએ. એમ ન હોય તો થાળા ઉપર ઘોચેલાં લુગડાંનું મેલું પાણી તેની અંદર જાય અને પાણી બગડે.

પાણીમાં જે જાતની અશુદ્ધિ એટલે મેલ હોય છે; એક પાણીમાં ઓગળી ગયેલી અને બીજી નહિ ઓગળી ગયેલી. લુગડાના ગળણાથી અથવા રેતી અને કાચલાના થરથી નહિ ઓગળેલી અશુદ્ધિ દૂર કરી શકાય છે. પાણીને ઉકાળી તેની વરાળને ઠંડી પાડવાથી ઓગળેલી અશુદ્ધિ દૂર કરી શકાય છે.

સૌથી ચોક્કસ વરસાદનું પાણી. એથી બીજે નંબરે ઊંડા કુવાનું પાણી. કાંઈ મેલ ન આવતો હોય તો નદી કે ઝરણાનું પાણી સાફ. તળાવનું કે એવું નહિ વહેતું પાણી સૌ કરતાં ખરાબ. જે તેવા તળાવમાં લોકો નહાતા ધોતા હોય તો તો તેનું પાણી કદી પીવામાં વાપરવું નહિ.

પાણી એ જીવનની એક મોટી જરૂરીયાત છે.

પીવામાં હંમેશાં સ્વચ્છ પાણી જ વાપરો.

પાઠ ૨૨ મો—બહાદુર બાબુ

અભિમાન

તત્પર

હડકવા

બાબુ ધણો હિંમતવાન છેકરો હતો. તે રોજ અપાડે
જતો અને કસત કરતો. કસરત કરવાથી તેનું શરીર

બહુ મજમૂત થયું હતું. તે અંધારે જતાં ખીતો નહિ. રાતના ગમે ત્યાં જલું પડે તો તે જતો.

બાપુ જમરો હતો પણ એને પોતાના જોરનું અભિમાન નહોતું. તે પોતાનાથી નાના કે નબળા છોકરાઓને કઢી પજવતો નહિ. એમ કરવું તે બાપુના કામ છે એમ તે માનતો. એનું મોઢું હંમેશાં હસતું અને આનંદી રહેતું.

ગરીબ તથા દુઃખીને મદદ કરવા તે હંમેશાં તત્પર રહેતો. એક વાર તે ફરવા જતો હતો તેવામાં ‘હડકાયું કુતરું આવે છે,’ ‘હડકાયું કુતરું આવે છે’ એવી બૂમો તેણે સાંભળી. બધા લોક ગભરાઈને ઓટલા પર ચઢી જતા હતા. હડકાયું કુતરું કરડે તો હડકવા થઈ માણસ મરી જાય તેથી લોકો આટલું બધું ખીતા હતા.

પોતાની જાતને બચાવવામાં લોકો નબળાં કે નાનાંની દરકાર કરતા નહોતા. એક નાની છોકરી અને તેના નાના ભાઈથી કોઈ ઓટલા પર ચઢાયું નહિ, અને પેલું હડકાયું કુતરું તો પાસે આવી પહોંચ્યું. તે બંને ગભરાઈને રડી પડ્યાં.

બાપુએ તેમને કહ્યું, “તમે જરા પણ ગભરાશો નહિ. એ કુતરું તમને નહિ કરડે. ખીશે નહિ.” આમ કહી તેણે પોતાનો કાટ ધાઢી ઝટ પોતાના કબા હાથ પર વીંટી

દીધો. કુતરૂં પાસે આવ્યું એટલે તેણે ડાબો હાથ કુતરાના મોં સામે ધર્યો. કુતરાએ તે પકડ્યો કે તુર્ત બીજે હાથે બેરથી તેણે તેના કપાળમાં લાકડીના ફટકા મારવા માંડ્યા. લાકડીના ઝાપટા બરાબર વાગનાથી તે હડકાયું કુતરૂં મરી ગયું.

હડકાયા કુતરાના મોંમાંથી લાળ ગળે છે, તે ઝેરી હોય છે. પોતાના શરીર પર તે ઝેરી લાળ ન પડે, અને કુતરાના દાંત વાગે નહિ તેથી બાબુએ પોતાના હાથ પર કેટ વીંચ્યો હતો.

હડકાયું કુતરૂં એળખવાની રીત એ છે કે તેની પુંછડી લખડી ગઇ હોય છે. તેના મોંમાંથી લાળ ગળ્યા કરે છે. તેનાથી એક ઠેકાણે કદી બેસી રહેવાતું નથી. તે ગાંડાની પેઠે દોડ્યા જ કરે છે. તમે ઝાટલા પર ચઢી બચ્યા તો ત્યાં તે તમને કરડવા આવે નહિ. એ તો સીધું દોડ્યું જ બળ અને ચડફટમાં આવે અથવા પાસે હોય તેને કરડે.

તે કુતરૂં મરી ગયું એટલે પેલા ઝાટલા પર ચઢી ગયેલા બીકણુ લોક નીચે ઉતર્યા અને બાબુનાં વખાણુ કરવા લાગ્યા, પણ બાબુ તો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો હતો.

શક્તિનો સદુપયોગ પરોપકાર કરવામાં જ છે.

પાઠ રહે મો—છ ઋતુઓ

હેમંત શિશિર વસંત ગ્રીષ્મ વર્ષા શરદ
વૃષ્ટિ ઉકળાટ સરવરીઆં મેહ

આપણે આગળ શીખી ગયા કે વર્ષના બાર મહિના છે. આપણે એ પણ શીખી ગયા છીએ કે સિયાળો, ઉનાળો અને ચોમાસું એવી વર્ષની ત્રણ ઋતુઓ છે. આપણે એ પણ જ્યું કે બધી ઋતુઓમાં દહાડો અને રાત સરખાં હોતાં નથી. સિયાળામાં દહાડો ટુંકો અને રાત લાંબી હોય છે. ઉનાળામાં એથી ઉલટું એટલે કે દહાડો લાંબો અને રાત ટુંકી હોય છે. સિયાળામાં ટાઢ પડે છે અને ઉનાળામાં તાપ પડે છે.

હવે જરા વધારે ઝીણી નજરે ઋતુઓની બાબત તપાસીએ. ચોમાસું પૂરું થયા પછી એકદમ ખૂબ ટાઢ પડવા માંડતી નથી. ટાઢ ધીરે ધીરે વધતી જાય છે. આમ હોવાથી આપણે સિયાળાના બે ભાગ પાડી શકીએ; એ છી ટાઢવાળો

શિયાળાનો ભાગ અને ઘણી ટાઢવાળો ભાગ. ઝોાછી ટાઢ-
વાળા ભાગને ઐટલે કે આસો તથા કારતક એ બે માસને
હેમંત ઋતુ કહે છે. વધારે ટાઢવાળા માગસર તથા પોષ.
એ બે માસને શિશિર ઋતુ કહે છે. આ પ્રમાણે શિયાળાના
બે ભાગ થયા. (૧) હેમંત અને (૨) શિશિર.

ઉનાળાના પણ એ જ પ્રમાણે બે ભાગ પડે છે.
શિયાળો પુરે થતાં કાંઈ એકદમ ખૂબ તાપ પડવા માંડતો
નથી. પહેલાં તો ટાઢ ઝોાછી થાય છે અને પછી ધીરે
ધીરે તાપ વધવા માંડે છે. મહા અને ફાગણ એ બે મહિ-
નાઓમાં ટાઢ ઝોાછી થાય છે અને હવા ધીરે ધીરે ગરમ
થતી જાય છે. ઉનાળાનો આ પ્રથમ ભાગ વસંત ઋતુ
કહેવાય છે. ત્યાર પછીના બે માસમાં ઐટલે ચૈત્ર વૈશા-
ખમાં તાપ વધવા માંડે છે. વૈશાખમાં તો ખૂબ જ તાપ પડે
છે. ઉનાળાનો આ ભાગ ગ્રીષ્મ ઋતુ કહેવાય છે.

ચૌમાસાના પણ બે ભાગ છે. જઠ તથા અષાઢમાં
સારી પેઠે ઉકળાટ અને વૃષ્ટિ થાય છે. અને શ્રાવણ તથા
ભાદરવામાં વૃષ્ટિનું જોર ઘટી જાય છે. જઠમાં ખૂબ ઉકળાટ
થયા બાદ એકાદ દિવસે પવન જોરથી ફુંકાય છે અને
વિજળીના ચમકારા તથા કડાકાઓ સાથે વરસાદ જોરથી
તુટી પડે છે. ચૌમાસાનો પહેલો ભાગ વર્ષા ઋતુ કહે-
વાય છે. શ્રાવણ માસમાં વરસાદ ઘણે ભાગે જોરથી પડતો

નથી, પણ ઝરમર ઝરમર પડે છે. આ કારણથી એવો વરસાદ 'શ્રાવણનાં સરવરીઆં' અથવા 'ઝીણું મેક' કહેવાય છે. ચોમાસાનો આ બીજો ભાગ શરદ ઋતુ કહેવાય છે.

ઋતુનું બીજું નામ મોસમ છે. હવે આપણને સમજાય છે કે વર્ષની છ ઋતુઓ છે. હેમંત, શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા અને શરદ—એવાં છ ઋતુઓનાં નામ છે.

વસંત ગ્રીષ્મ ઉનાળો જાણ, વર્ષા શરદ ચોમાસું માન;
હેમંત શિશિર શિયાળો સહી, વર્ષ એકની છ રત કહી.

દુનીયાના બધા દેશોમાં આ પ્રમાણે ઋતુઓ હોતી નથી. ઘણેખરે ઠંડાણે ઉનાળો તથા શિયાળો એવી બે જ મોસમો જોવામાં આવે છે. પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાં તો ઋતુના ભેદ જોવામાં આવતા જ નથી, કારણ કે ત્યાં શિયાળો થતો જ નથી.

ઋતુઓની બહિષ્કારી ભાષણા દેશમાં જ છે.

પાઠ ૨૪ મો—ગ્રીષ્મ ઋતુનો મેળો

(રોળાવૃત્ત)

ઇશ્વરનો મહિમાય, ગ્રીષ્મમાં લીધો નીરખી;
શીતળ ઝાડની છાંય, ફગ કૂલ જુલે હરખી.
આ આંખો સોડાય, કોકિલા ટહુકા કરતી;
ધરતી તપતી જાય, મે.ગરે સુગંધ ભરતી.

(તોટક)

આંખો:—વનમાં તરુમાં હસતી રમતી,
દર્ધ મોરે વસંત ગઇ ભમતી.
પછી ગ્રીષ્મ ઘનાં બહુ કેરી ફગી,
લલચાય જનો લહી લીલી ભત્તી.

અતિ તાપ પડે થઇ શાખ ખરે,
રસઢાર સુકેસરી રંગ ધરે;
જગજું ચિત્ત તે રસથી હરતી,
ખુબી કેરી તણી દીવમાં ઠરતી.

(દોષક)

કોયલ:—ગ્રીષ્મ જુઓ ઉકળાટ ધરે છે,
પંખી વનેવન ઊડી ફરે છે;
આમ તરુ પર વાસ કરે છું,
હું ટહુકે જન ચિત્ત હરે છું.

સ્થામ શરીર વડે પરખાઉં,
 કોમળ કંઠ વડે વખણાઉં;
 સંગીતના સૂર હું સમજાવું,
 વાદી મનોહર ખૂબ ગજવું.

(નારાયણ છંદ)

મોગરો:—સુઓ રૂપેરી બાગ આ દીપે મધુર મોગરે,
 કળી કુલેશ વેણમાં સુગંધ અંગમાં ભરે;
 અનેક પાંખડી પ્રસારી ઝારી રૂપ હું બન્યો,
 પ્રકુલ બાળ અંધમનો સહુ જને મને ગણ્યો.

(ઇંદ્રવજ્ર)

આંખો:—કેરી ભરેલી રમથી જ સારી
 કેયસ:—કોકિલ કંઠે વખણાય ભારી.
 મોગરો:—મીઠી સુગંધી બટ મોગરાની
 પદ્મ:—રૂડી રસીકી જતુ ગ્રીષ્મ બાપી.

—

પાઠ ૨૫ મો—શ્રી રામચંદ્રજી

આલ્યાવસ્થા બ્રહ્મચારી વિનય આશ્રમ હિંસા
ધનુર્વિદ્યા ક્ષત્રિય ધનુષ્ય સ્વયંવર

ધણું વર્ષ પહેલાં આપણા દેશમાં દશરથ નામે બહુ
બળવાન રાજા રાજ્ય કરતા હતા. સત્યૂ નદીને કિનારે
આવેલી અયોધ્યા નગરી તેમની રાજધાની હતી. અયોધ્યા
નગરી બહુ મોટી અને સુંદર હતી. તેમાં મોટાં સુંદર
બજાર અને પહોળા રસ્તા હતા. તેના લોક સદાચારી અને
સુખી હતા.

મહારાજ દશરથને ચાર પુત્ર હતા. તેમનાં નામ
રામ, લક્ષ્મણ, ભરત અને શત્રુઘ્ન હતાં. દશરથ રાજાને
કૌશલ્યા, સુમિત્રા અને કૈકેયી નામની ત્રણ રાણીઓ હતી.
રામ કૌશલ્યાના પુત્ર હતા. લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન સુમિત્રા-
ના અને ભરત કૈકેયીના પુત્ર હતા. રામ કૈકેયી તથા
સુમિત્રાને પોતાની મા કૌશલ્યા જેટલું જ માન આપતા.
રામ સૌથી મોટા હતા. ત્રણે નાના ભાઈ મોટા-ભાઈ
રામચંદ્રજીને બહુ માન આપતા. ચારે ભાઈઓને એક
એક પર બહુ વહાલ હતું. તેઓ કદી માંડોમાંડે લડતા
નહિ. આ ચારે ભાઈઓ પોતાનો માતાપિતા તથા ગુરુઓની
આજ્ઞા સદા માનતા અને ભણવામાં બહુ ચિત્ત રાખતા.

બાદ્યાવસ્થામાં બ્રહ્મચારી રહી તેઓ પોતાના ગુરુ-
વસિષ્ઠ પાસેથી બધી વિદ્યા શીખ્યા. બળુવા જતા ત્યારે
આ રાજકુમારે ગુરુજીને પગે લાગતા અને વિનયથી તેમની
સામે ભોંય પર બેસતા. વસિષ્ઠજીએ તેમને વેદ ભણાવ્યા
અને તીર મારતાં તથા તલવાર ફેરવતાં શીખવ્યું. તેઓ
મોટા થયા ત્યારે વસિષ્ઠજીએ તેમને ઘોડે બેસતાં અને
રથ ચલાવતાં શીખવ્યું.

એક દિવસ વિશ્વામિત્ર નામના ઋષિ દશરથ રાજાના
દરબારમાં આવ્યા. દશરથ રાજા ગાદી ઉપરથી ઉઠી તેમની
સામે ગયા, અને ઋષિને બહુ માન આપી આસન ઉપર
બેસાડી પોતે રાજા છતાં સામે હાથ જોડી ઉભા રહ્યા. પછી
રાજાએ ઋષિજીના આવવાનું કારણ પૂછ્યું અને ઋષિ
જે માગણી કરે તે પૂરી પાડવા વચન આપ્યું. વિશ્વામિત્રે
કહ્યું, “રાજા, મારા આશ્રમની પાસે તાટકા નામની
રાક્ષસી રહે છે. તે મારા યજ્ઞનો ભંગ કરે છે. હું યુદ્ધ
કરવા જાઉં તો મારે દ્રોણ અને હિંસા કરવાં પડે, અને
તેમ કરું તો મારા તપનો ભંગ થાય. માટે તારા પુત્ર
રામને મારી સાથે મોકલ.”

દશરથ રાજાને રામ બહુ વહાલા હતા તેથી ઋષિનું
આ વચન સાંભળી તે વિચારમાં પડ્યા. તેમને રામને ઋષિ
જોડે મોકલવાનું મન નહોતું, પણ વિશ્વામિત્ર ઋષિને આપેલું
વચન તોડવાથી પોતાને કલંક લાગે એમ જાણી તેમણે હા.

કહી. રામ વિના ઘડી પણ ચાલે નહિ એવો લક્ષ્મણનો રામ પર સ્નેહ હતો. બંને ભાઈઓ વિશ્વામિત્ર જોડે જવા તૈયાર થયા.

રામ તથા લક્ષ્મણે તાટકાને મારી નાંખી અને તેના બે છોકરાઓને નસાડી મૂક્યા. રામના એ પરાક્રમથી તે જંગલ ભય વિનાનું થયું અને ત્યાંના લોકોને બહુ સુખ થયું.

વિશ્વામિત્ર ઋષિને ધનુર્વિદ્યા બહુ સારી આવડતી હતી. રામ તથા લક્ષ્મણનાં વિવેક તથા હોંશિયારી જોઈ તેમણે તેમને તે વિદ્યા શીખવી. તાટકાના વધ પછી રામ અને લક્ષ્મણે લઈ વિશ્વામિત્ર અયોધ્યા પાછા આવવા નીકળ્યા. રસ્તે તેઓ તે બંને રાજકુમારોને આસપાસનો દેશ બતાવતા અને જુદી જુદી નગરીઓ, આશ્રમો તથા રાજ્યોની વાતો કહેતા.

આમ ફરતા ફરતા તેઓ જનક રાજની મિથિલા નગરીમાં આવી પહોંચ્યા. જનક રાજને સીતા નામની એક બહુ રૂપાળી અને ડાહી કુંવરી હતી. તેને માટે તે સારો વર શોધતા હતા. તે વખતે ક્ષત્રિય રાજ્યોમાં એવો રીવાજ હતો કે છોકરી પોતાનો વર પોતે પસંદ કરી લે. છોકરીનો બાપ અને તેટલા રાજ્યો અને રાજકુમારોને બોલાવે. તે બધા જ મંડપમાં બેઠા હોય ત્યાં કન્યા આવે અને જોને પરણવું હોય તેના ગળામાં કૂલની વરમાળા પહેરાવે. છોકરીને માટે વર શોધવાની આ રીતને સ્વયંવર કહે છે.

જનક રાજએ પોતાની પુત્રી સીતા માટે સ્વયંવર કર્યો હતો. તેણે જુદા જુદા દેશના રાજ તથા રાજકુમારોને યોલાવ્યા હતા. તેમને બેસવા માટે તેણે મોટા, સુંદર મંડપ બંધાવ્યો હતો. બધા રાજ આવી ગયા એટલે સભામાં તેમણે એક મોટું ધનુષ્ય આણ્યું. પછી એકઠા થયેલા બધા રાજએને કહ્યું કે, “તમારામાંથી જે આ ધનુષ્ય ઉપર પણછ ચઢાવશે, તેને હું મારી પુત્રી પરણાવીશ.” ઠાઠથી એ કામ થઈ શક્યું નહિ.

વિશ્વામિત્ર રામ અને લક્ષ્મણને લઈ મિથિલાપુર આવ્યા ત્યારે સ્વયંવર થઈ ગયો હતો. ઋષિના કહેવાથી જનકે રામને તે મોટું ધનુષ્ય બતાવ્યું અને જે મરજી હોય તો તે ઉપર પણછ ચઢાવવા કહ્યું. રામે વિશ્વામિત્રની આજ્ઞા માગી. તેમણે આજ્ઞા આપી એટલે જરા વારમાં રામે તેની ઉપર પણછ ચઢાવી, અને બાણ ફેંકવા તેને ખેંચવા જતાં તે તુટી ગયું.

જનકે રામ વેરે પોતાની પુત્રી સીતાને પરણાવવાનો ઠરાવ કર્યો. તેમણે દશરથને એ વાતની ખબર આપી. પછી રામની સાથે સીતાનું લગ્ન થયું.

શ્રી રામચંદ્ર અવતારી પુરુષ તરીકે વૃજાય છે.

રघुकुल रीति सदा चली आई । प्राण जाय वर वचन न जाई ॥

પાઠ ૨૬ મો—શ્રી રામચંદ્રજી ભાગ ૨ યુવરાજ વનવસ હૈયાકુટી

અધા ભાઈઓમાં રામ મોટા અને ગુણવાન હતા, તેથી મહારાજ દશરથે તેમને યુવરાજપદે નીમવાનો નિશ્ચય કર્યો. જે કુંવરને રાજ યુવરાજ નીમે તે તેની પછી રાજ થાય.

ગામના લોક તથા દશરથ રાજની બધી રાણીઓ આ વાત જાણી ખૂશ થઈ. રાણી કુંકેથીને ત્યાં મંથરા નામની એક દાસી હતી તે બહુ હલકા સ્વભાવની હતી. ખોટી સલાહ આપી લોકોને લડાવી મારવાની તેને ટેવ હતી. તેણે કુંકેથીને કહ્યું, “ઝા હૈયાકુટી, રામ યુવરાજ થતાં તું શેની હરખાય છે? એથી તને શો લાભ છે?” અત્યાર લગી કુંકેથીના પેટમાં પાપ નહોતું. તેણે કહ્યું, “કેમ મંથરા, મારો પુત્ર રામ યુવરાજ થાય તેમાં શું ખોટું છે?” પાપી મંથરાએ કહ્યું, “ગાંડી, એમાં તારા પુત્ર ભરતને શું મળ્યું? મારે દશરથ રાજને કહી તારા પુત્ર ભરતને યુવરાજ બનાવ અને રામને ચૌદ વર્ષ વનવાસ અપાવ.”

પહેલાં તે કુંકેથીએ પાપી મંથરાની નીચ સલાહ માની નહિ. પણ ફરી ફરીને મંથરાએ એની એ વાત કહ્યા કરી તેથી આખરે તેના મનમાં પાપ ભરાયું.

આથી દશરથ રાજ આવ્યા ત્યારે તે રીસાઈ અને.

અવળી ફરીને બેઠી. દશરથ બોલાવે તો બોલે પણ નહિ. ધરમાં દીવો સરખો પણ ન કરાવ્યો. દશરથ રાત્રએ તેને બહુ બહુ મનાવી ત્યારે તેણે કહ્યું, “મારા ભરતને યુવરાજ બનાવો અને રામને ચૌદ વર્ષ વનવાસ મોકલો.”

દશરથ રાત્રએ એક વખત કેકયીને વચન આપ્યું હતું કે, “હું તું જે માગીશ તે આપીશ.” એટલે હવે તેનું કહ્યું કર્યા સિવાય બીજો ઉપાય નહોતો.

બીજે દિવસે રામ આવ્યા ત્યારે તેમને વનવાસ જવાનું કહેતાં દશરથ રાત્રની જાલ ન ઉપડી. પણ રામને બનેલી હછીકતની ખબર થઈ ત્યારે તે ઘણી ખૂશીથી વનમાં જવા તૈયાર થયા. રામને પોતાના પિતા પર બહુ પ્રેમ હતો. અને તેમને ખાતર ગમે તે દુઃખ વેઠવા તે તૈયાર હતા.

સીતાજી તેમજ લક્ષ્મણજીને રામ ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો, તેથી તે પણ તેમની સાથે વનમાં જવા તૈયાર થયાં. “વનમાં રસ્તા હોતા નથી. પગમાં કાંટા ભોંકાય તથા પથરાની ઠેસો વાગે. જમીન પર સૂવું પડે અને કંદ-મૃગ ખાવાં પડે. વનમાં સાપ, વાઘ વડનો બહુ ભય હોય છે” —આમ કહી રામે સીતાજીને જંગલમાં પોતાની જોડે ન આવવા બહુએ સમજાવ્યાં; પણ તેમણે માન્યું નહિ.

પિતાની આજ્ઞા પાઠવામાં રામ જેવા થાઓ.

સુનુ જનનિ સોઈ સુતઃ સદ્ભાગી । જો પિતૃ-માતૃ-વચન અનુરાગી ॥
તનય માતૃ-પિતૃ-તોષનિહારા । દુર્લભ જનનિ સકલ સંસારા ॥

પાઠ ૨૭ મો—શ્રી રામચંદ્રજી ભાગ ૩

દંડકારણ્ય દુરાચારી કર્તાવ્ય કુકર્મી
છાપો ન્યાય

રામ પર દશરથને બહુ પ્રેમ હતો તેથી તેમના ગયા પછી થોડે દહાડે તે મરી ગયા. રામ, સીતા અને લક્ષ્મણ ગંગા ઓળંગી ચાલતાં ચાલતાં ચિત્રકૂટ નામના પહાડ આગળ આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં તેઓ સુખથી રહેવા લાગ્યાં. દશરથ રાખનું મરણ થયું ત્યારે ભરત પોતાને મોસાળ હતા. કંઈથીજે તેમને બોલાવ્યા. પોતાની માએ રામને વનવાસ મોકલ્યો.ની વાત સાંભળી ભરત બહુ ચીદાયા. તેમણે ગાદીએ બેસવાની સાફ ના પાડી. એટલું જ નહિ પણ રામને પાછા બોલાવવા સાફ નીકળ્યા. ભરતજી રામને મળ્યા, પણ રામે પિતાનું વચન ફેક કરી પાછા ફરવાની ના પાડી.

રામ હવે ચિત્રકૂટ છોડી નર્મદા તથા તાપી નદી ઓળંગી દંડકારણ્યમાં ગયા. દંડકારણ્યમાં ગોદાવરી નદીને કિનારે એક સુંદર જગ્યા હતી. ત્યાં પાંચ વડ હોવા હતા તેથી તે જગા પચવટી કહેવાતી હતી. ત્યાં એક ઝુંપડી બાંધી રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા રહેવા લાગ્યાં. એ વનમાં રામે ઘણા દુરાચારી રાક્ષસોને સાર્યા. એ રાક્ષસો ઋષિ-

સુનિઆને દુઃખ હેતા હતા. દુઃખને દંડ હેવો એ ક્ષત્રિયો કર્તવ્ય છે.

એ સમયે લંકા બેટમાં રાક્ષસોનો રાજા રાવણ રાજ કરતો હતો. તે બહુ દુષ્ટ અને કુકર્મી હતો. રામની બીક નાશી ગયેલા રાક્ષસોની વાત ઉપરથી તેણે અણ્ણુ કે એ બહુ રૂપાળી સ્ત્રી પંચવટી આગળ રહે છે. રાવણ ભણે હો, પણ દુરાચારી હતો. રામચંદ્રજીની રૂપાળી પત્ની સીતાજીને ઉપાડી લઈ જવાનો દુષ્ટ વિચાર તેણે કર્યો.

રાવણ છાનોમાનો પંચવટી આઁયો. સીતાજી ઝુંપડી પાસે એક સોનેરી હરણ ચરતું હતું. સીતાજી લોભાવવા સાથે એ બનાવટી હરણ રાવણ ત્યાં લાવે હો. સીતાજીએ રામને એ સુદર હરણ લાવવા કહ્યું એવા જંગલમાં સીતાજીને એકલાં કેમ મુકાય? તે લક્ષ્મણને ત્યાં મૂકી રામ તે હરણને પકડવા ગયા. હરણ તો બહુ દૂર નાશી ગયું.

લક્ષ્મણ અને સીતા ઝુંપડીમાં હતાં તેવામાં તેમાં ‘હે લક્ષ્મણ, હે વીરા, ધાજ, ધાજ’ એવી બૂમ સાંભળી સીતાને ઝુંપડીની બહાર ન નીકળવાનું કહી લક્ષ્મણ ગયા. એટલામાં પેલો દુષ્ટ રાવણ ત્યાં આઁયો. તેણે સાધુનું રૂપ લીધું હતું. તેણે આવી નિશા માગી. સીતાજી

તેને બિંદા આપવા ઝુંપડીની બહાર આવ્યાં એટલે તે તેમને ઉપાડી લઇ ગયો.

રામ અને લક્ષ્મણ કેટલીક વારે ત્યાં આવ્યા અને જુએ છે તો ઝુંપડી ઝૂંની દીઠી. તેઓ સીતાને શોધવા નીકળ્યા. ચાલતાં ચાલતાં પંપા સરોવર આગળ તેમને સુગ્રીવ અને હનુમાન મળ્યા.

સુગ્રીવના બાઈ વાલીને મારીને રામે તેને રાજ બનાવ્યો. સુગ્રીવે હનુમાન તથા બીજા કેટલાકને સીતાજીની તપાસ કરવા મોકલ્યા. હનુમાન દરિયે જોઈ જી જી લંકામાં ગયા. ત્યાં અશોક વાડીમાં સીતાજીને મળ્યા, અને રામ મોટી સેના લઈ તેમને છોડાવવા આવે છે એવી ખબર તેમને કહી.

સુગ્રીવે મોટી સેના એકઠી કરી. રામ અને સુગ્રીવે તે સેના સાથે સમુદ્ર જોળંગી લંકા પર હુમલો કર્યો. ધણી સખત લડાઈ થઈ. રામના સિપાઈઓ રાવણના રાક્ષસો પર પથરા અને ઝાડનો વરસાદ વરસાવે, ઓગળતા આવી તેમની પર છાપે મારે, અને તે લડવા આવે ત્યારે નાશી જાય.

એ યુદ્ધ ધણા દહાડા ચાલ્યું. રાવણનો બાઈ મોટા શરીરવાળો કુંભકર્ણ, તેમજ તેનો છોકરો ઈંદ્રજીત એ યુદ્ધમાં હણ્યા. આખરે રસોરાને દિવસે રાવણ મરાયો અને રામને

જય થયો. આથી જ દશેરા આજે પણ મોટા તહેવાર મનાય છે.

સીતાજી તથા રાવણે કેદ કરેલા ખીજ સજ્જનોને રામે છુટા કર્યા. રાવણનો બાઈ વિભીષણ સદાચારી હતો. ને રાવણને દુષ્ટ કામ નહિ કરવાની સલાહ હમેશાં આપતો. એ સદાચારી વિભીષણને લંકાનું રાજ્ય સોંપી સીતાજીને લઈ રામ અયોધ્યા આવ્યા. અયોધ્યામાં તેમણે ઘણાં વર્ષ સારી રીતે, ન્યાયથી અને સત્યથી રાજ્ય કર્યું.

રામરાજ્ય આજ પણ વસ્તુનાય છે; આપણે સ્વરાજ્યમા રામરાજ્ય સ્થાપવું છે.

રામ લક્ષ્મણ જાનકી, જય બોલો હનુમાનકી.

પાઠ ૨૮ મો—બજાર

હાટ સુખડીઆ ખુમચા તાવડી સરૈયા
અલરાઈ વસાણાં નેસ્તી ચૌદું

નાનો રમણીક એક દહાડો પોતાના બાપાજી જોડે બજારમાં ગયો. ત્યાં રસ્તાની બંને બાજુ હારદોર દુકાનો હતી. ઝોટલાઓ પર અને ભોંય પર કાછીઆ હાટ માંડી બેઠા હતા. તેમણે શાકના મોટા ઢગલા કર્યા હતા. તેઓ

મોટા રાગડા કાઢી શાકનાં વખાણુ કરતા હતા, અને ઘરાકોને લલચાવતા હતા.

સુખડીઆની દુકાનોમાં ખરડી, મહેસુર, મગજ, પેંડા, વગેરે મીઠાઈઓ ખુબચા, થાળી અને તાવડીઓમાં સરસ રીતે ગોઠવી હતી મીઠાઈના ખુબચાઓ કબાટની અંદર મૂકેલા હતા.

સુખડીઆની દુકાન સામે સરૈયાની દુકાનો હતી. તેમાં સુગંધી તેલ, ધુપેલ. અગરબત્તી, કપુર, કાજળ. કંકુ વગેરે સુગંધીદાર અને શણગારની ચીજો મળતી હતી. ગાંધીની દુકાનોમાં ઉપરાછાપરી અભરાઈઓ પર ડબ્બાઓ તથા માટલીઓ ખડકેલાં હતાં. તેમાં કોપરાં. ખારેક, બદામ, એલચી, પીસ્તાં, સુંઠ, ગંઠોડા, વગેરે વસાણાં હતાં. ડબ્બા તથા માટલીઓ પર તેમની અંદરની વસ્તુઓનાં નામ લખેલાં હતાં દુકાનના આગલા ભાગમાં એક મોટી લાકડાની ખાનાવાળી પેટીમાં રાઈ, મેથી, ધાણા, જીરું, તજ, લવિંગ વગેરે મશાલાની ચીજો ભરી હતી. ગાંધી બધી ચીજો જોખીને કાગળના પડીકામાં કે લુગડાની કાથળીઓમાં ભરી આપતો હતો. ગાંધીની દુકાનમાં ચોસડીઆં પણ હતાં.

બજારમાં નેસ્તીની પણ દુકાનો હતી. તેમાં ધઉં, ખાજરી, ચોખા, દાળ, વગેરે ધાન્યની ચુણો ખડકેલી હતી. કાપડીઆની દુકાનોમાં લુગડાં બનાવવાનાં જાતજાતનાં કાપડ હતાં. એ કાપડ ધણાંખરાં પરદેશી હતાં. અમે તે

શુદ્ધ સ્વદેશી ખાદ્ય જ પહેરીએ છીએ. બજારમાં ચોકસીની દુકાનો પણ હતી. તેઓ સોનું ચાંદી વેચતા હતા. એમની દુકાનમાં ત્રાજવાં બહુ નાનાં હતાં. એવાં નાનાં ત્રાજવાને કાંટા કહે છે. ચોકસી લોકો જોખવા માગે ચણાઈ અને લાલ રંગના વાલ રાખે છે.

નેસ્તી, ચોકસી, ગાંધી, સરેયા તથા કાપડીઆ પોતે વેચે છે, તે બધી વસ્તુઓ કાંઈ જાતે બનાવતા નથી. પણ જ્યાં એ ચીજો થતી હોય ત્યાંથી લાવીને વેચે છે. આથી તેઓ વેપારી કહેવાય છે. સુથાર, દરજી, મોચી, કુંભાર વગેરે જાતે નંવી ચીજો બનાવે છે તેથી તેઓ કારીગર કહેવાય છે.

નેસ્તીઓ અને ગાંધીઓ પોતાની દુકાનો ચોકખી રાખતા નથી. તેમની દુકાનોમાં ઉંદર, મંકોડા, માંખીઓ અને બીજાં જીવડાં બહુ હોય છે. ચૌટામાં ઘણા લોક ચીજો લેવા આવે છે અને જાય છે. લોકો મોટેથી વાતો કરતા જાય છે અને વેપારીઓ ઘાંટા પાડી બોલે છે, તેથી બજારમાં બહુ ઘોંઘાટ મચી રહે છે.

પાઠ ૨૯ મો—પ્રાર્થના

અરજ સુણો અવિનાશી, અમારી અરજ સુણો અવિનાશી.
 આપ દયાળ અમે સૌ બાળક, એક અમારી આશ—અમારી.
 વાંક કરે બાળક તો બહુએ, થશે ન લેશ ઉઠાસ—અમારી.
 લણતર લણવા લેળાં થઈએ, કરશે નહિ જ નિરાશ—અમારી.
 શુભ શુભ લઈએ સૌએ સમજી, ન રહે લેશ કયાશ—અમારી.
 આપો શુભ મતિ સદ્ગુણ સાથે, સહુમાં થાએ સમાસ—અમારી.
 નિર્મળ મનમાં નિશ્ચિન રહીએ, પ્રસરે જેમ સુવાસ—અમારી.
 સુખથી એવું માગી લઈએ, અંતર થાય ઉજાશ—અમારી.
 આપ તણો આધાર મજાથી, હૈયામાં છે હાશ—અમારી.
 ન રહે લેશ કુધારો કદી પણ સુખનો થાય ન નાશ—અમારી.

(કેશવકૃતિ)

પાઠ ૩૦ મો—ત્રિહાદિત્ય અથવા ગોહા

પ્રાચીન બાધા આખડી

પ્રાચીન સમયમાં ગૂજરાતમાં વહલણીપુર નામે એક
 મોટી નગરી હતી. તેમાં શિક્ષાદિત્ય નામે રાજા રાજ્ય
 કરતો હતો. તેને પુષ્પાવતી નામની રાણી હતી. તેને ઘણાં
 વર્ષ સુધી છોકરાં થયાં નહિ, તેથી તે દેવ દેવીઓની બાધા
 આખડી રાખવા લાગી. આખરે આરાસુરવાળી અંબા-
 ભવાનીની કૃપાથી તેને દહાડા રહ્યા.

હવે રાણી પોતે રાખેલી બાધા મૂકવા માટે અંબા-
જીની જત્રાએ ગઇ. એવામાં વલ્લભીપુર પર પરદેશીઓએ
ચઢાઇ કરી. રાજ શિલાદિત્ય પોતાના રાજ્યનો બચાવ
કરવા બહાદુરીથી લડતાં રણમાં પડ્યો.

અંબાજીની જત્રાથી પાછા ફરતાં રસ્તામાં રાણીને
વલ્લભીપુર પહોંચાના તથા પોતાનો પતિ મરાયાના માઠા
સમાચાર મળ્યા. એ ખબર સાંભળતાં જ તે મૂર્છા પામી
જમીન પર ઢળી પડી. જાન આવ્યું ત્યારે તેણે પોતાના
પતિની પાછળ સતી થવાનો ઠરાવ કર્યો.

ગર્ભવાળી સ્ત્રીથી સતી ન થવાય એમ હોવાથી તે
પાસેના પહાડની યુક્ષામાં જઇ રહી. ત્યાં તેને પુત્ર જન્મ્યો.
પાસેના વડનગર ગામની કમળાવતી નામની એક બ્રાહ્મણની
સ્ત્રીને પોતાનો બાળક સોંપી રાણી પુષ્પાવતી સતી થઇ.

કમળાવતીએ રાણીના પુત્રને ઉછેરી મોટા કર્યો.
તે યુક્ષામાં જન્મ્યો હતો તેથી તેણે તેનું નામ “ગોહા”
પાડ્યું. ગોહા કાંઇ બ્રાહ્મણ ન હતો. એ તો ક્ષત્રિય હતો.
જંગલમાં ફરવાનો તથા શિકાર કરવાનો તેને નાનપણથી જ
શોખ હતો. તે કશી વાતે ડરતો નહિ. આખો દિવસ
લીલોનાં છોકરાં બેઠે તે જંગલમાં ખેલ્યા કરતો. ઈંડરની
પાસેના બધા ડુંગરા, ટેકરા તથા રસ્તાનો તે ભોમીઓ થઇ
ગયો. એક દિવસ રમતાં રમતાં પેલાં લીલનાં છોકરો

પોતાનામાંથી કોઈને રાજ બનાવવાનો વિચાર આવ્યો. તેમણે ગોહાને રાજ તરીકે પસંદ કર્યો.

ગોહા મોટો થયો ત્યારે ઇડરના બીજા રાજાએ તેને રાજગાદીએ બેસાડ્યો. આ ગોહાના વંશના લોક 'ગહિલોટ' અથવા 'ધેલોટ' કહેવાયા. પાછળથી તેમણે મેવાડમાં રજપૂત રાજ્ય સ્થાપ્યું. મેવાડમાં બાપા રાવળ, લાખો રાણો, કુંભો રાણો, હમીરસિંહ, સમરસિંહ, પ્રતાપસિંહ, રાજસિંહ વગેરે ઘણા શૂરા રાજા થયા છે. એ બધાની વાતો બહુ મજની અને જાણવા જેવી છે.

મહાદેવ મેવાડના શૂરા રાણાઓનો મૂલ પુરુષ છે.

પાઠ ૩૧ મો—ખેડુત

અવિવેક રાષ્ટ્રીય રખવાળ છીંડું
ખોડીખાઈ ઝુંસરી ભેતરૂં પરગણું

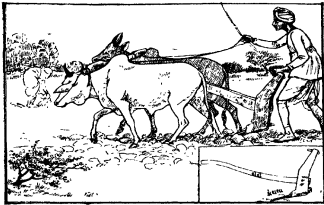
ગુરુજી—આજે બુધવાર છે, એટલે સાંજના શાળા છુટ્યા પછી આપણે ફરવા જવાનું છે. આજે આપણે ગામ બહાર ખેતરોમાં જઈશું. એક વાત તમે ધ્યાનમાં

રાખજો. ખેતરમાં તમારા ચાલવાથી કે દોડવાથી જરાય નુકશાન ન થાય તે જોજો. રસ્તે ચાલતાં તમે ધક્કા ધક્કી પણ ન કરશો. એમ કરતાં રસ્તે જનારને અથડાઇએ તો તે ખરાબ અને અવિવેકનું કામ કહેવાય. બહુ મોટેથી બૂમો પણ પાડશો નહિ. રાષ્ટ્રીય શાળાના છોકરાઓ તો વિનયથી જ વર્તે અને હંમેશાં સાચું જ બોલે.

વર્ગના બધા છોકરાઓને લઇ ગુરુજી ગામ બહાર ગયા. ખેતરના રખવાળ પાસે ખેતરમાં જવાની રજા લીધી. તે ભલા ખેડુતે તેમને છીંટેથી આવવા કહ્યું. માણેકલાલ નામના એક વિદ્યાર્થીએ ખેતર જોયું નહતું તેથી તેણે પૂછ્યું, “ગુરુજી, છીંડું એટલે શું ?”

ગુરુજી—માણેકલાલ, જો, આ ખેતર છે અને આ તેને ફરતી કાંટાની વાડ છે. એ વાડમાં થઈને કાંઈ અંદર જવાય ? આપણા ઘરની અંદર જવાનાં બારણાં હોય છે; પણ ખેતરની વાડમાં એવાં બારણાં હોતાં નથી. વાડમાં તો એકાદ જગાએ કાંટાનાં ઝાંખરાં કાઢી નાંખી રસ્તા જવું કર્યું હોય છે. તે છીંડું કહેવાય. છીંડાને કાંટાનાં ઝરડાં આડાં મૂકીને બંધ કરે છે. (છોકરાઓને) ભાઈઓ, સાચવીને આવજો. છીંડામાં કાંટા પડ્યા છે, તે વાગે નહિ. છીંડામાં આ બે પાંખીઆંવાળું લાકડું ઉભું દાટ્યું છે તે ખોડી-ખોડું કહેવાય. ખોડીખોડું સમાલીને ઓળંગજો.

શંકરલાલ—પેલો માણસ કાણ છે અને શું કરે છે ?

ગુરુજી—ભાઈ, એ ખેડુત છે. એ જમીન ખેડે છે. એ એ બળદને હાંકે છે. બળદ ચાલે છે ત્યારે પેલું હળ ખેંચાય છે અને તેનાથી જમીન ખોદાય છે. હળથી જમીન ખોદવી તે જમીન ખેડવી કહેવાય.

શંકરલાલ—ગુરુજી, અમારે હળ જોવું છે.

ગુરુજી—ચાલો, તમને તે બતાવું. જુઓ આ હળ છે. આ ઝુંસરી કહેવાય. અહીં બળદ જોડાય. આવાં દોરડીનાં કે ચામડાનાં જોતરથી બળદને ઝુંસરી જોડે જોડે છે. આ હળની દાંડી કહેવાય. દાંડીને છેડે આ જડી લાકડાની પાટી છે. એ પાટી નીચે લોઢાનો અણીદાર દંતો

છે. એ દાંતો કાશલો કહેવાય છે. તેનાથી જમીન ખેડાય છે. કાશલા સિવાયનું બધું હળ લાકડાનું છે.

માણેકલાલ—ગુરુજી, જમીન ખેડ્યા પછી ખેડુત શું કરતો હશે ?

ગુરુજી—જમીન ખેડ્યા પછી એકાદ સાડું આપડું પડતાં તે ફરી ચાસી તેમાં બી વાવે છે. છાકરાઓ, સૂકી જમીન ખેડાય નહિ. વરસાદનું એકાદું આપડું પડી જાય અને જમીન પોચી થાય એટલે ખેડુત તેને ખેડે.

શ કરલાલ—ગુરુજી, ખેડુતો જમીનને શું કામ ખેડતા હશે ?

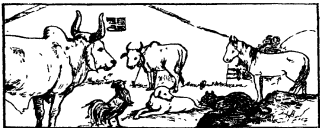
ગુરુજી—ખીયાંમાંથી છોડ થાય છે ત્યારે તેનાં મૂળ જમીનમાં ઉતરે છે. ખેડવાથી જમીન પોચી થાય છે અને તેથી ખીયાંમાંથી થતાં છોડનાં મૂળને જમીનમાં ઉતરતું મહેનત પડતી નથી.

ખેડુત બહુ મહેનતુ અને ભલા હોય છે. ઊંઝાળાની ટાઢમાં, ઉનાળાના તાપમાં, અને ચોમાસાના વરસાદમાં તે કામ કરે છે. તે મહેનત કરી ધાન્ય પકવે છે ત્યારે આપણને ખાવાનું મળે છે. ખેડુત ખરેખર બહુ પરગજુ છે. બીજા બધા ધંધા કરતાં ખેડુતનો ધંધો બહુ સારો છે. આવા ભલા ખેડુતની કદી મરકરી કરવી નહિ, કે તેને

પજવેો નહિ. બલા ખેડુત એડે બલમનસાઈથી વર્તવું
એધએ.

ઉત્તમ છેતી, મધ્યમ વેપાર અને કનિષ્ઠ નોકરી.

પાઠ ઉર મો—ખેડુતના મિત્ર
ટીસીએા છણકેા વર્તણુંક

કરસન પટેલના વાડા પાસેના ખેતરમાં તેનો ઘોડો,
બળદ અને ગાય ચરતાં હતાં. ઘોડાના મનમાં એટલું બધું
હુંપદ કે બળદ અને ગાય ચરતાં હોય ત્યાં બીજું નહિ.
એના મનમાં એમ હતું કે “હું મારા શેઠને પીઠ પર
બેસાડી સહેલ કરાવું છું એટલે હું આ બીજાં ઢોર કરતાં
ચઢીઆતો છું. હું શેઠનો વધારે માનીતો છું.” આમ

વિચારી અભિમાનથી ડોકું હંચું ને હંચું રાખી તે ખેતરને બીજ છેડે જતો રહ્યો.

બળદને બેઠ ગાયના નાકની ટીસીઆ હંચી ચડે. બળદ ચરતો ચરતો પાસે આવે તો તે છલુકો કરે. એના મનમાં એમ કે “હું શેઠને પીવા દૂધ આપું છું એટલે હું બીજાં ઢોર કરતાં વધારે ઉપયોગી છું. હું વધારે માનીતી છું.”

ઘોડા અને ગાયની આવી તોછડી વર્તણૂંકથી બળદને માહું તો લાગ્યું પણ તેણે બણ્યું, ‘હશે !’ તે બણતો હતો કે તે બંને કરતાં પોતે વધારે ઉપયોગી હતો. “હું ન હોઈ તો મારા શેઠની જમીન કોણ ખેડે ? એ જમીન ખેડાય નહિ તો તે ખાય શું ? અને દુનીઆનાં બીજાં માણસ પણ શું ખાય ? એમણે માફ અપમાન કર્યું તો તેમાં માફ શું ધસાઈ ગયું ? આપણે આપણું કામ ખરા દીલથી કરવું.”

એટલામાં વાડામાંથી કુકડો ત્યાં આવ્યો. ખેતરની વચમાં ઉભા રહી, લાંબી ડોકે, બધા સાંભળે તેમ તેણે ‘કુકડે ફૂક’ કર્યું. પછી તે બોલ્યો, “હું કેવો ઉપયોગી છું. સવારમાં વહેલો ઉઠી ‘કુકડે ફૂક’ કરી હું બધાને જગાડું છું.”

‘મીયાઈ’, ‘મીયાઈ’ કરતી બિલાડી ઘરમાંથી દોડતી આવી. તે બોલી, ‘હું શું કઈ છું તે તમે બણો છો ?

ઘરમાં દાણા અને બીજ સારી ચીજો કરડી ખાનાર ઉંદરને હું કાઢી મૂકું છું કે મારી નાંખું છું.”

બાઉ ! વાઉ ! વાઉ ! એમ ભસી કુતરાએ પોતાની જગ્યાએથી ડોકું બહાર કાઢ્યું. તે બોલ્યો, “જરા માઈ કહ્યું સાંભળશો ? માઈ કહ્યું સાંભળશો ત્યારે જ શેતુ નામ કામ કહેવાય તે તમે જાણશો. હું રાત દહાડો શેઠના ઘરની ચોટ્ટી કડું છું. હું ચોરને આવવા દેતો નથી. હું ન હોઉં તો તમારા બધાની શી વલે થાય ?”

બધાં પ્રાણી આમ વાતો કરતાં હતાં તેવામાં ખેડુત ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે કુકડાને મુઠી દાણા નાંખ્યા, કુતરાને રોટલાનો કકડો આપ્યો અને બિલાડીને દૂધ પાચું. ગાય, બળદ તથા ઘોડાને પંપાળી થાબડી આપે નીચો. ખેતર પરનાં બધાં પાણેલાં પ્રાણી તેને ઉપયોગી હતાં અને બધાં પર તેને સરખું વહાણ હતું.

પાઠ ૩૩ મો—પશુઓનું પંચ

પશુમાં પડી એક તકરાર,
વાદવિવાદ ચલાવા પોતે તુર્ત ભરી દરબાર;
અને ત્યાં બેઠાં નર ને નાર. પશુમાં૦

ગાય—કેણુ ગુણોની ગણના કરશે ગરીબડી હું ગાય,
વાછરડાં વલવલે બીચારાં ને પય બીજાં ખાય;
જીલમનો તો પશુ કયાં છે પાર ?—પશુમાં૦

કુતરો—વફાદાર હું પ્રાણી પ્યારે, ખાઈ ધણીનું ધાન,
હલાલ તેનું નિમક કંઈ છું, મનમાં રાખી માન;
રાતદિન સેવા છું કરનાર. પશુમાં૦

ગધેડો—મૂર્ખ માનવી મને હસે, પશુ કેણુ ઉપાડે ભાર,
મણુ બંધી બોબ લાદે ને ચાલું બિન તકરાર;
કહો જન કયાં બાળે ઉપકાર ? પશુમાં૦

ઘોડો—તન તોડીને સેવા આપું, ખાઉં કદિ નહિ હાર,
માલિકને લઈ રસ્તો કાપું, કરી પીઠ પર સ્વાર;
કરે છે કેણુ કહો દરકાર ? પશુમાં૦

ઊંટ—મુસાફરીમાં માર્ગ કાપવા, કંઈ સફર હું દૂર,
મુજ જળ કાળે જીવ લીએ છે, કેઈ મુસાફર દૂર;
કંઈ છું મરતાં પરોપકાર. પશુમાં૦

હાથી—રાજાની અંબાડી કેરો મુજ પર છે આધાર,
મુજ પગલાંથી શોભે સ્વારી, દીપે વળી દરબાર;
શ્રેષ્ઠ છું પશુમાં હું સરદાર. પશુમાં૦

બળદ—મુજ બળથી હજ ખેડુત ખેડે, મુજ પર કુલ આધાર,
હું જ ઉપાડું બોજ રોજનો વાહન કે વ્યાપાર;
ધડીનો હોય ન તોય કરાર. પશુમાં૦

ખર, બકરો, ને બળદીઓ, ગજ, ઘોડો ને ગાય,
પ્રાણી બીચારાં પારકી આશા પર અથડાય;
ખોટાં કામે ખલકમાં દડે જો દરબાર,
પશુ પંખીને પીડતાં કેવે નહિ કીરતાર ?

(દાદી એદલજી)

પાઠ ૩૪ મો—લાકડું, લોહું, માટી

અને પત્થર ભાગ ૧

આજે હું લાકડું, લોહું, માટી અને પત્થર એટલા
પદાર્થો લાવ્યો છું. આ બાજઠ લાકડાનો બન્યો છે.
આ મેજ પણ લાકડાનું બન્યું છે. પેલું કપાટ શેનું
બન્યું છે ? લખવાનું પાટીઢ, પેટી, ઉમરો, બારી, બાર-
સાખ એ બધાં લાકડાનાં બનેલાં છે.

આ બારીનો સળીઓ લાકડાનો બનેલો છે ? ના જી,
એ સળીઓ તો લોહાનો છે. લોહાની બીજી ચીજોનાં
નામ તમને આવડે છે ? હા જી. સાંકળ, ખીલો, કાતર એ
પણ લોહાનાં બનેલાં છે.

આ શું છે ? એ ચાકુ છે. જુઓ, આ ચાકુનું પાનું કહેવાય અને આ હાથો કહેવાય. ચાકુનું પાનું શેનું બનેલું છે ? એ લોહાનું બનેલું છે.

માટીની કઈ કઈ વસ્તુઓ બને છે ? ઘડા, ગાગર, ડોડીઆં એ બધાં માટીનાં બને છે. માટીની બીજી શી શી વસ્તુઓ બને છે ? પાણી ભરવાની ગોળી, ચુલા, અને ઇંટો પણ માટીનાં બને છે. નાની કુલડીઓ પણ માટીની બને છે.

આ રમકડાં શેનાં છે ? એ રમકડાં માટીનાં છે. આ ફૂલદાન કેવું મળેતું છે ? એ ફૂલદાન અને આ પાણી ભરવાનો કુળો પણ માટીનાં જ બન્યાં છે. માટીની ઘણી સુંદર વસ્તુઓ બને છે.

પાઠ ઉપ મો—લાકડું, લોહું, માટી અને પત્થર ભાગ ૨

ભોંય પર આ શું જડ્યું છે? એ પત્થર છે. આ પાણીઆડું શેતું છે? એ પત્થરનું છે. આ દાદર પત્થરનો છે. પત્થરની બીજી કઇ વસ્તુઓ બને છે? દવા વાટવાના ખસ પત્થરના બને છે. ઘણાં ઘરમાં પત્થરના થાંભલા હોય છે.

ઘરમાં ભોંય પર પત્થર જડવામાં આવે છે. કેટલાંક ઘર આખાં પત્થરનાં બાંધેલાં હોય છે. ઓટલા પર પત્થર જડેલા હોય છે.

લાકડાને ખીલાથી જડે છે. બારી બારણાનાં ચોકઠાં, દાદર, મેજ, બાજઠ, પુરશી વગેરે વસ્તુઓ લાકડાની બને છે. મેજ, પુરશી, કબાટ, ખીંટી એ બધી લાકડાની ચીજો કે લાકડાની વસ્તુઓ કહેવાય. લાકડું એ પદાર્થ છે. પત્થર પણ પદાર્થ છે. એમાંથી પણ ઘણી ચીજો બને છે. માટીની પણ ઘણી ચીજો બને છે, તેથી માટી પણ પદાર્થ છે. લોહું પણ પદાર્થ છે. લાકડું, લોહું, પત્થર અને માટી એ પદાર્થો ઘર બાંધવામાં વપરાય છે.

પાઠ ૩૬ મો—હાડકું, શીંગડું, હાથી- દાંત તથા ચામડું

દંતુશળ ચમાર ચુડગર

પહેલાં મેં તમને લોહું, લાકડું, માટી અને પત્થર
એ પદાર્થ દેખાડ્યા હતા. આજે હું બીજા નવા પદાર્થો
લાવ્યો છું.

જુઓ, આ હાડકું છે. આ બટન અને આ ચાકુનો
હાથો શેનાં બનેલાં છે તે તમે જાણો છો? એ ચીજે હાડ-
કાની બનેલી છે. આ શીંગડું છે. આ બટન અને આ
ચાકુનો હાથો શીંગડાનાં છે એમ જાણી તમને નવાઈ
લાગશે, પણ એ વાત ખરી છે.

આ હાથીદાંત છે. એ હાથીના દંતુશળનું તેમજ બીજા
ભાગોનું હાડકું છે. સ્ત્રીઓને પહેરવાની ચુડીઓ એની બને
છે. એનો મૂળ રંગ સફેદ હોય છે, પણ એની પર જાત
જાતના રંગ ચઢાવી શકાય છે. એનાં કાંસડી અને બટન
પણ બને છે.

હાથીદાંત બહુ કઠણ હોય છે, તેથી તેની પર જાત
જાતનાં ચિત્ર કાતરી શકાય છે. આપણા દેશના કારીગર
તેની સુંદર પેટીઓ, ચાકુના હાથો અને પંખા બનાવે
છે અને તેની પર બહુ ઝીણું કાતરકામ કરે છે.

આ આમડું છે. એના બેડા બને છે. ત્રાજવાનાં પદ્મો તથા ઘોડાની લગામ પણ એની જ થાય છે. એની પેટીઓ અને કોથળીઓ પણ બને છે. આમડું રંગી પણ શકાય છે.

ગાય, બેંસ, બળદ, બકરાં, ઘેટાં વગેરે પ્રાણી મરી જાય છે ત્યારે તેમના શરીરનાં હાડકાં તથા આમડી કાઢી લે છે. પછી તેમને સાફ કરીને તેમાંથી ઉપર કહી તેવી વસ્તુઓ બનાવે છે. આમડાંને સાફ કરે તે લોક ચમાર કહેવાય છે. હાથીદાંતને વહેરી ચુડીઓ બનાવે તે ચુડગર કહેવાય.

પાઠ ૩૭ મો—સુથાર

વાંસલો વિંધણું રંદો કરવત

રસિક—ભાઈ, પેલો માણસ શું કરે છે ?

રમણ—ભાઈ, એ લાકડાં ઘડે છે.

રસિક—લાકડાં ઘડે છે, એટલે શું કરે છે ?

રમણ—એ લાકડાંને કાપે છે, છોલે છે અને તેમ કરી ચાંબલા, દાદર, ખારી, ખારણાં વગેરે વસ્તુઓ બનાવે છે.

રસિક—એ માણસ કોણ કહેવાય ?

રમણ—એ સુથાર કહેવાય. જો, આ લાકડાં છે.

બોલ બેઠું, લાકડાની શી શી વસ્તુઓ બને છે ?

રસિક—મેજ, ટેબલ, ખુરશી, પેટી એ બધાં લાકડાનાં બને છે.

રમણુ—આ કબાટ શેનું બનેલું છે ?

રસિક—એ કબાટ પણ લાકડાનું બન્યું છે.

રમણુ—જે, આ વાંસલો કહેવાય અને આ વિંધણું કહેવાય. વાંસલાથી સુથાર લાકડું છોલીને ઘડે છે. વિંધણાથી તે તેમાં કાળાં પાડે છે. એ કાળાં વિંધ કહેવાય.

રસિક—મોટાભાઈ, પેલો છાકરો શું કરે છે ?

રમણુ—એ લાકડાને ઘટી સુંવાળું કરે છે. એના હાથમાં પેલું છે તે રંદો કહેવાય. એ લાકડાને રંદો મારે છે. જે એ રંદામાં ધારવાળી લોઢાની પટ્ટી છે. એનાથી લાકડું છોલાઈ લીસું અને સુંવાળું થાય છે.

રસિક—મોટાભાઈ, આ માણસો શું કરે છે ?

રમણુ—એ લાકડાને વહેરે છે. જે, આ કરવત કહેવાય. પેલો માણસ એને ઉપર ખેંચે છે, અને આ માણસ તેને નીચે ખેંચે છે એ કરવતને કેવા ઝીણા ઢાંતા છે ? એ ઢાંતાથી લાકડું કપાય છે. વહેરવાથી લાકડું કાપી શકાય અને તેનાં પાટીયાં પણ પડે.

પાઠ ૩૮ મો—શ્રીકૃષ્ણ ભાગ ૧

અવિચારી મુહૂર્ત પહેરામણી વિસ્મય
 દૈવ ભવિષ્યવાણી ચટપટી શ્રદ્ધા

યમુના તટપર મથુરા નગરીમાં ઉચ્ચસેન નામે રાજા હતો. તેને દેવક નામે ભાઈ હતો. એ ભાઈ જુવાન વયમાં મરણ પામ્યો. તેની દીકરી દેવકીને ઉચ્ચસેને ઉછેરી મોટી કરી. ઉચ્ચસેનને કંસ નામે એક પુત્ર હતો.

કંસ ક્રોધી, અભિમાની અને અવિચારી હતો. ઉચ્ચસેન ઘરડો થયો હતો એટલે તેના વતી કંસ રાજ્ય ચલાવતો હતો. તે પ્રજાને બહુ દુઃખ દેતો અને અધર્મથી વર્તતો. નરક, પુંડરીક, કાળજવન, શિશુપાલ, જરાસંધ જેવા દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા રાજા તેના મિત્ર હતા. તે બધા મળી એક એકને અધર્મે વર્તવામાં મદદ કરતા.

દેવકી પરણાવવા જેવી થઈ, ત્યારે તેને માટે લાયક વર શોધી કાઢવાનું ઉચ્ચસેને કંસને કહ્યું. કંસે કહ્યું, “ પિતાજી તમને યોગ્ય લાગે ત્યાં એનું લગ્ન કરો, પણ ધર એવું જો-જો કે મારે નમવા યોગ્ય હોય. ” ઉચ્ચસેને ઉત્તમ જદુકુળ-માંથી વસુદેવને પસંદ કર્યા. જદુકુળ કંસના કુળ કરતાં હંચું એટલે કંસે તેમાં વાંધો લીધો નહિ.

સારો દિવસ તથા સાડું મુહૂર્ત જોઈ દેવકીનું વસુદેવ જોડે લગ્ન કરવામાં આવ્યું. કંસે ઘણી રીતે લગ્ન કર્યું.

વસુદેવને સારી પહેરામણી આપી. સુપાત્ર, વેદ જાણનાર બ્રાહ્મણ તથા ગરીબ ગુરખાને સારાં દાન આપ્યાં. મથુરાના મહા અભિમાની રાણા કંસની આવી રીત જોઈ લોકો વિસ્મય પામ્યા. તે કહેવા લાગ્યા, “ સગો ભાઈ આથી વધારે શું કરે ? ” દેવકીને મન પણ ઘણું આનંદ થયો અને તેની આંખમાંથી હરખનાં આંસુ નીસરી પડ્યાં.

આમ બધે સુખ અને આનંદ છવાઈ રહ્યાં હતાં તેવામાં દેવનું કરવું તે કોઈનો અવાજ સંભળાયો. “ આ કંસ, ‘મારી બેન, મારી બેન’ કરી શું દુલાય છે. એ બેનનો આઠમો છોકરો તને મારશે. ” આ સાંભળી કંસ ચમક્યો. તેની આંખ ગુસ્સાથી રાતી થઈ ગઈ. પારધી જન્મ પોપટીને પકડે તેમ કંસે ચોટલો ઝાલી દેવકીને રથમાંથી ખેંચી કાઢી.

હવે ખીજાં જોલા કંસે દેવકીને મારવા પોતાની તલવાર ખેંચી. નાગી તલવાર જોતાં દેવકીના મોંનું તેજ ઉડી ગયું. કંસ દેવકીને તલવાર મારવા જતો હતો તેવામાં વસુદેવે તેનો હાથ ઝાલ્યો અને કહ્યું, “ હે રાજા, તમારું મૃત્યુ તો એના બાળકથી છે તો એને શું કરવા મારો છે ? એને જે બાળક થશે તે બધાં હું તમને આપી જઈશ. ” વસુદેવનાં વચન સાંભળી કંસ ટાઢો પડ્યો. તેણે દેવકીને છોડી દીધી અને પોતે અકળાઈને તેમનું અપમાન કર્યું તે બદલ માફ માગી.

✓ વખત જતાં દેવકીને એક પુત્ર થયો. વસુદેવજી તેને લઈ કંસ પાસે ગયા. ‘મારો કાળ તો એના આઠમા બાળકથી છે, તો નકામાં એનાં બીજાં સાત બાળકોને શા માટે મારું?’ એમ વિચારી કંસે વસુદેવને તે બાળક પાછું આપ્યું.

વસુદેવ તે બાળકને લઈ પાછા ગયા એટલામાં કંસને ત્યાં નારદ મુની આવ્યા. તેમનો આદર સત્કાર કરી કંસે કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. વાત પર વાત નીકળતાં કંસે વસુદેવ, દેવકી તથા તેમનાં છોકરાં વગેરેની વાત કહી. પોતે પોતાના ભાણેજને મારી ન નાંખ્યો એ વાત પણ કહી. કંસની વાત સાંભળી નારદજી હસ્યા. તેમને હસતા જોઈ કંસે પૂછ્યું, “મહારાજ, તમે કેમ હસો છો? શું મારી કંઈ ભૂલ થાય છે?” નારદે કહ્યું, “કંસ તું આવડું મોટું રાજ્ય ચલાવે છે, પણ તારામાં ઝાઝી યુદ્ધિ જણાતી નથી. ભવિષ્ય વાળીનો ખરો અર્થ તું સમજ્યો નહિ. જો, દેવકીના આઠે બાળક ગોળ કુંડાળામાં મૂક અને પછી પહેલો કયો અને આઠમો કયો તે કહે. તારે તો દેવકીના આઠે પુત્રથી સરખું બીવાતું. રખે બુલતો!” આમ કહી નારદજી તો ચાલ્યા ગયા.

કંસ હવે વિચારમાં પડ્યો. તેને ચિત્તમાં ચટપટી થવા લાગી. તેણે વસુદેવને પાછા બોલાવ્યા અને પેલા બાળકને મારી નાંખ્યું. દેવકીને બીજાં છ બાળક થયાં તે બધાંને કંસે મારી નાંખ્યાં. દેવકીને હવે જ બાળક શાય તેનાથી પોતાનું

મોત થનાર છે, એમ જાણી તેણે વસુદેવ અને દેવકીને
કેદખાનામાં પૂર્યા. કેદખાનાની આસપાસ હજાર સિપાઇ-
ઓની ચોટ્ટી મૂકી તથા રાત અને દિવસ ચોટ્ટી રહે એવો
પાકો બંદોબસ્ત કર્યો.

દેવકીને આઠમી વાર ગર્ભ રહ્યો ત્યારે તેમને બહુ
સુખ થવા લાગ્યું. કંસનો ભય લાગતો બંધ થયો. બાળક
જન્મવાનું હતું તેવામાં એક દિવસ રાતે વસુદેવને સમણું
લાઘ્યું. તેમાં તેમને લગવાન દેખાયા. લગવાને તેમને કહ્યું,
“દુષ્ટ રાક્ષસોનો નાશ કરવા હું તમારે ઘેર બાળક રૂપે
જન્મવાનો છું. તમે મને અહીં ન રાખશો, પણ ગોકુળ
લઈ જાઓ. ત્યાં નંદની પત્ની જસોદાના પડખામાં મને
મૂકી, તેમને જન્મેલી છોકરી અહીં લઈ આવજો. તમે
મનમાં શ્રદ્ધા રાખજો. આ કેદખાનાનાં બારણાં ઉઘડી જશે.
રખવાળ બધા ઉઘડી જશે. રસ્તે નદી આવશે તે પણ તમને
માર્ગ આપશે.”

શ્રાવણ વદ આઠમની મધ્ય રાતે દેવકીજીએ શ્રીકૃષ્ણને
જન્મ આપ્યો. આ ઉપરથી તે દિવસ હજુ પણ જન્માષ્ટમી
કે ગોકુળઆઠમ કહેવાય છે. સમણામાં લગવાને કહ્યું હતું
તેમજ બન્યું. કેદખાનાનાં બારણાં ફડાક કરતાં ઉઘડી
ગયાં. બધા ચોટ્ટીદાર, ગામના બધા લોક, કંસ, અરે
ગામનાં કુતરાં સુદ્ધાં ધસધસાટ ઉઘડતાં હતાં. ઠાઠ સળવળતું
સરખું નહોતું.

વસુદેવ કૃષ્ણને લઈ બંદીખાનાની બહાર નીકળ્યા. આકાશ ધનધોર હતું. ઝરમર ઝરમર વરસાદ પડતો હતો. નદી ઓળંગી વસુદેવ ગોકુળ ગયા. ત્યાંથી જસોદાની દીકરી-ને લઈ પોતાના પુત્રને તેની જગાએ મૂકી પાછા આવ્યા. દેવખાનાનાં ખારણાં હતાં તેમ દેવાઈ ગયાં.

પાઠ ૩૯ મો—શ્રીકૃષ્ણ ભાગ ૨

ઓશિયાળી નિર્દોષ મહત્ત સંતાપ
ઉપવીત દરિદ્રી ઉપનિષદ્

દેવકીજીની સોડમાં મૂકતાં જ કન્યાએ રડવા માંડ્યું. પહેરેગીરેએ બાળક જન્મ્યાની કંસને ખબર કહી. તેણે આવી હંમેશની માફક કન્યાને શિક્ષા પર પછાડવા લીધી. તે કન્યા દેવીનો અવતાર હતી. તેથી જોવા કંસ તેને પછાડવા ગયો તેવી જ તે તેના હાથમાંથી છટકીને વિજળી રૂપે આકાશમાં ઉડી ગયો. આકાશમાં ઉડતાં ઉડતાં તે બોલી, ‘હે મૂર્ખ, મથુરાપતિ, તારો વેરી જન્મી ચુક્યો છે. તારું મરણ એના હાથે થશે.’ કન્યાને મોઢે પોતાના મરણની વાત સાંભળી કંસને બહુ ચિંતા થવા લાગી. તેને રાતે ઉંઘ ન આવે અને ખાવું પણ ન ભાવે. તેણે પોતાના મિત્ર રાક્ષસોને બોલાવી

પોતાના વેરીને કેમ શોધવો તેનો વિચાર કર્યો. કંસની બેન પૂતનાએ તેના રાજ્યમાં છ છ માસનાં જટલાં બાળકો હોય તેમને મારી નાંખવાનું માથે લીધું. બધા બહુ ખૂશ થયા.

બધે ફરતાં ફરતાં તે ગોકુળ ગઇ. ગોકુળનો રાજા નંદ પોતાના છોકરાનું બહુ જતન કરતો હતો. ગોવાળ લોકો ગોકુળની ખૂબ ચોષ્ટી કરતા. પૂતનાથી ગોકુળમાં જવાયું નહિ. તેણે કંસને કહ્યું, “ નંદ અને ગોવાળને એક દિવસ તમે મથુરા બોલાવો.” કંસે નંદને શ્રાવણ માસનો કર આપવા બોલાવ્યા. નંદ અને ગોવાળ મથુરા કર આપવા ગયા એટલે પૂતના ગોકુળમાં ગઇ. તેણે ગોવાળનું વેશ લીધો. તેણે સ્તન પર ઝેર લગાડ્યું હતું. તેણે જસોદાને કહ્યું, “ મને નંદે મોકલી છે. માઈં ધાવણુ એવું છે કે તેથી તમારા છોકરાનું શરીર ઘણું મજબુત થશે.” શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન હતા. તેમણે તો ધાવતાં ધાવતાં દૂધ સાથે માસી પૂતનાના પ્રાણ પણ ચૂસી લીધા.

હવે કંસની ખાતરી થઇ કે નંદનો બાળક જ પોતાનો વેરી છે. ખુલ્લી રીતે તેને મરાય એમ હતું નહિ, કારણકે નંદ જોડે લડવું પડે. કંસે કૃષ્ણને કપટથી મારવાનો વિચાર કર્યો. તેણે કૃષ્ણને મારવાને મારા મોકલવા માંડ્યા. કોઇ ગાડાનું રૂપ લઈને આવે તો કોઈ વાછરડાનું. કોઇ ઘોડાનું રૂપ લે તો કોઇ અજગર બની ગળવા જાય. આમ અનેક ઉપાય કર્યા પણ કાંઈ વળ્યું નહિ.

કૃષ્ણ બહુ જ રમતીઆળ અને દીખળી હતા. તેમની બાળલીલા જોઈ સૌ કોઈ આનંદ પામતું. લોકોનાં ઘરોમાં પેસી માખણ ચોરી ખાય. શીંકે ગોરસ મૂક્યું હોય તો લાકડી મારી ફેંડી નાંખે અને તળે મોં ધરી પીએ. માખણ ગમે તેટલું સંતાડે પણ કૃષ્ણ તેને શોધીને ખાઈ જાય. એક વાર કોઈ ગોપી જસોદા પાસે ફરીયાદ કરવા આવી. તે કહે, “તારા કૃષ્ણે માફ માખણ ચોર્યું.” કૃષ્ણ તો તે વખતે ઘરમાં સૂતા હતા. એક વાર એક ગોપીના ઘરમાં કૃષ્ણ ભરાયા હતા. તે જોઈ તેણે સાંકળ વાસી દીધી અને જસોદાને બોલાવવા ગઈ. જસોદા સોટી લઈને આવ્યાં, ખારણું ઉઘાડ્યું તો અંદર કૃષ્ણ ન મળે. ગોપી તો એશિયાળી થઈ ગઈ.

આ પ્રમાણે નિર્દોષ બાળલીલાથી સૌને આનંદ પમાડતા કૃષ્ણ મોટા થયા. પાંચ છ વર્ષના થયા એટલે તે બીજા ગોવાળીઆનાં છોકરાં જોડે ગાયો ચારવા જવા લાગ્યા. જમના કિનારે વનમાં ફરવું તેમને બહુ ગમતું. ગાયો ચરતી હોય ત્યારે ગોવાળ રમે અને મજા કરે. કૃષ્ણ કદંબના ઝાડ પર ચઢી વાંસળી વગાડે. કૃષ્ણની વનલીલા ની કથા બહુ જ આનંદ આપે એવી છે.

એક દિવસ બધા ગોવાળ ગેડીદડા રમવા લાગ્યા. કૃષ્ણે એવી શરત કરી કે જનાથી દડો નદીમાં પડે તે ત્યાં જઈ લઈ આવે. બન્યું એવું કે કૃષ્ણને હાથે જ દડો પાણીમાં પડ્યો. જ્યાં દડો પડ્યો ત્યાં નદીના ઘરામાં કાળી

નામનો ઝેરી નાગ રહેતો હતો. તેના ઝેરથી ત્યાંનું બધું પાણી ઝેરી થયું હતું. કૃષ્ણે તે ધરા પરના કદંબના ઝાડ પર ચઢી નદીમાં ઝંપલાવ્યું. પાણીની અંદર કાળીનાગના ધર આગળ તે ગયા. ત્યાં નાગ જોડે તેમને લડાઇ થઇ. નાગને હરાવી તેના નાકમાં દોરી પડેલી તેમણે તેને બહાર કાઢ્યો. તે દિવસથી નદીનું પાણી સાફ થયું.

બાર વર્ષના થયા ત્યારે કૃષ્ણ અને તેમના મોટાભાઈ બળરામ મથુરા ગયા. ત્યાં ચાલુર તથા મુષ્ટિક નામના મહોને અખાડામાં હરાવ્યા. પછી કૃષ્ણે પોતાના દુષ્ટ મામા કંસને માર્યો અને ઉત્તરેનને ફરી ગાદીએ બેસાડ્યા.

હવે કૃષ્ણે ગોકુળ છોડી મથુરામાં આવવાનો વિચાર કર્યો. જસોદા નહોતાં જાણતાં કે કૃષ્ણ મારા પુત્ર નહિ પણ દેવકીના પુત્ર છે. જસોદા, નંદ તથા બધાં ગોપગોપીઓને એથી બહુ સંતાપ થયો. જમ તેમ તેમને સમજવી શાંત કરી કૃષ્ણ મથુરા આવ્યા.

કૃષ્ણને હવે વસુદેવે જનોઇ દીધું. ઉપવીત પહેર્યા પછી બ્રહ્મચારીને ગુરુને ત્યાં ભણવા મૂકવા જોઈએ. વસુદેવે ઉજ્જૈન પાસે સાંદીપની નામના ઋષિને આશ્રમ હતો ત્યાં તેમને તથા બળરામને ભણવા મૂક્યા. અહીં પોરબંદરનો એક દરિદ્રી બ્રાહ્મણ સુદામા પણ તેમની જોડે ભણતો હતો. સુદામા, કૃષ્ણ તથા બળરામ વચ્ચે ઘણી માયા થઇ હતી. ત્યાં કૃષ્ણ વેદ, ઉપનિષદ, ધનુર્વિદ્યા વગેરે શીખ્યા.

મગધ દેશનો રાજા જરાસંધ કંસનો સસરેા થતો હતો. કંસનું વેર લેવા તે મથુરા પર ચઢી આંચો પાણુ કૃષ્ણે તથા બળરામે તેને હરાંચો. જરાસંધે સત્તર વાર મથુરા પર ચઢાઇ કરી પણ એક વાર ક્ષાંચો નહિ.

શ્રી કૃષ્ણે કાઠિયાવાડમાં દરિયા કિનારે દ્વારિકા નામે નગરી વસાવી અને ત્યાં જઇ વસ્યા. વૈદર્ભ દેશના રાજાની કુંવરી રૂકિમણીનું તેમણે હરણ કર્યું અને તે વખતે જરાસંધ, શિશુપાળ વગેરે રાજાઓ જોડે તેમને લડવું પડેલું. તેમની બેન સુભદ્રા અર્જુન વેરે પરણી હતી.

ડ્યારે ડ્યારે ભૂમિ પર પાપનો માર ધાય છે

ત્યારે ત્યારે મગવાન અવતાર છે છે.

મગવાન મક્તોની મીઠ મારે છે.

પાઠ ૪૦ મો—નાગદમન

જળ કમળ છાંડી જાને બાળા, રવામી અમારો જાગશે;
જાગશે તહને મારશે, મને બાળહત્યા લાગશે—ટેક.

કહે રે બાળક તું મારગ બૂલ્યો, કે તહારા વેરીએ વળાવીઓ;
નિશ્ચે તારો કાળજ ખુટ્યો, અહીંયાં તે શીઠ આવીઓ—જળ૦ ૧

નથી નાગજુ હું મારગ બૂલ્યો, નથી મારા વેરીએ વળાવીઓ;
મથુરાનગરીમાં જુગદું રમતાં, નાગનુ શીઠ હું હારીઓ—જળ૦ ૨

રંગે રૂડો રૂપે પૂરો દીસતો કોઢીલો કોઠામણો;
 તારી માતાએ કેટલા જન્મ્યા, તેમાં તું અળખામણો-જળ૦ ૩
 મારી માતાએ એક જનમીઆ, તેમાં હું નટવર નાનડો;
 જગાડ તારા નાગને, માફ નામ કૃષ્ણ કહાનડો-જળ૦ ૪
 લાખ સવાનો મારો હાર આપું, આપું રે તુજને દોરીઓ;
 એટલું મારા નાગથી છાનું, આપું તુજને ચોરીઓ-જળ૦ ૫
 શું કહે નાગણુ હાર તારો, શું કહે તારો દોરીઓ;
 શાને કારણુ નાગણુ તારે, કરવી ઘરમાં ચોરીઓ-જળ૦ ૬
 ચરણુ આંખી મૂછ મરડી, નાગણે નાગ જગાડીઓ;
 ઉઠો ને બળવંત કોઈ, બારણે બાળક આવીઓ-જળ૦ ૭
 એક બળીઆ સાથે વળગીઆ, કૃષ્ણે કાળી નાગ નાથીઓ;
 સહસ્ર ફેણુ પુંકવે જેમ, ગગન ગાળે હાથીઓ-જળ૦ ૮
 નાગણુ સૌ વિલાપ કરે જે, નાગને બહુ દુઃખ આપશે;
 મથુરા નગરીમાં લઈ જશે, પછી નાગનું શીશ કાપશે-જળ૦ ૯
 એક કર જોડી વિનવે, સ્વામી ! મૂકો અમારા કંથને;
 અમે અપરાધી કાંઈન સમજ્યાં, ન ઓળખ્યા ભગવંતને-જળ૦ ૧૦
 ચાળ ભરી સૌ માતીએ, શ્રીકૃષ્ણને રે વધાવીઓ;
 નરસૈયાના નાથ પાસેથી, નાગણે નાગ છોડાવીઓ-જળ૦ ૧૧

પાઠ ૪૧ મો—ઘડીઆળ ભાગ ૧

ચંદો સિપિ મિનિટ કમાન

આ ઘડીઆળ છે. એના આગલા ભાગ પર કાચ જડેલો છે. કાચની નીચે સફેદ ચંદો છે. એ ચંદો પર “૧” થી “૧૨” સુધીના આંકડા છે. એ આંકડા આપણે લખીએ છીએ તેવા નથી. એ રામન સિપિના આંકડા કહેવાય છે. ચંદો પર બે કાંટા જડેલા છે. એક કાંટો લાંબો છે અને બીજો ટુંકો છે. લાંબો કાંટો મિનિટ કાંટો કહેવાય છે, કારણ કે તે મિનિટ બતાવે છે. ટુંકો કાંટો કલાક બતાવે છે તેથી તે કલાક કાંટો કહેવાય છે.

ચાલો હું તમને ઘડીઆળ બેતાં શીખવું. નાનો કાંટો કલાક બતાવે છે તેથી તે જ આંકડા પર હોય તેટલા વાગ્યા કહેવાય. ટુંકો કાંટો ૧ એક પર હોય અને લાંબો કાંટો ૧૨ બાર પર હોય તો ‘એક વાગ્યો’ કહેવાય. ટુંકો કાંટો ત્રણ પર હોય અને લાંબો કાંટો બાર પર હોય તો ‘ત્રણ વાગ્યા’ કહેવાય. ટુંકો કાંટો આઠ પર અને લાંબો કાંટો બાર પર હોય તો આઠ વાગ્યા કહેવાય.

ટુંકો કાંટો બરાબર એકના આંકડા પર ન હોય, પણ એક તથા બેની વચ્ચે હોય. ત્યારે એક વાગ્યા પછી કેટલો વખત થયો છે તે જાણવા માટે મિનિટ કાંટો જોવો પડે. ચંદો પરના આંકડાઓ વચ્ચે બાર ખાનાં હોય છે. એ

દરેક ખાનુ' પાંચ મિનિટનું છે. લાંબો કાંટો એક ખાનુ' ઓળંગે એટલે પાંચ મિનિટ થાય. બે ખાનાં ઓળંગે તો દશ મિનિટ થાય, અને ત્રણ ખાનાં ઓળંગે તો પંદર મિનિટ થાય. દર ખાને પાંચ મિનિટ, એ રીતે ગણતાં લાંબો કાંટો ખારના આંકડાથી જોડો દૂર ખસ્યો હોય તે પ્રમાણે મિનિટ થઈ ગણાય. ટુંકો કાંટો એક અને બેની વચ્ચે હોય અને લાંબો કાંટો ત્રણ પર હોય તો એક પર પંદર મિનિટ થઈ કહેવાય; અને જો તે છ પર હોય તો એક પર ત્રીસ મિનિટ થઈ કહેવાય. દરેક ખાનાના પાંચ ભાગ કરેલા હોય છે, અને તે દરેક ભાગ એક મિનિટ બતાવે છે.

લાંબો કાંટો એક ખાનુ' ઓળંગે ત્યારે પાંચ મિનિટ થાય અને ટુંકો કાંટો એક ખાનુ' ઓળંગે ત્યારે એક કલાક થાય. સાઠ મિનિટનો કલાક થાય. પંદર મિનિટનો 'પા' કલાક થાય, ત્રીસ મિનિટનો અર્ધો કલાક અને પીસતાળીસ મિનીટનો પોણો કલાક થાય. એકની ઉપર પા કલાક થયો હોય તો સવા વાગ્યો કહેવાય. 'સવા વાગ્યો' એમ કહેવાને બદલે 'એક પર પંદર મિનિટ થઈ' એમ કહીએ તો ચાલે. એકની પર અર્ધો કલાક થયો હોય ત્યારે દોઢ વાગ્યો કહેવાય.

લાંબો કાંટો ખારથી નીકળી એક ચક્કર ફરી પાછો ખાર પર આવે ત્યારે સાઠ મિનિટ થાય અને તેટલામાં

હું'કો કાંટો એક ખાનું' ઝોળંગે. લાંબો કાંટો બાર ચક્રર ફરે ત્યારે હું'કો કાંટો એક ચક્રર ફરે.

ધડીઆળની અંદર લોઢાની કમાન હોય છે. તેને પહેલાં એક લોઢાની ખીલી પર સખત વીંટવામાં આવે છે. એ કમાન ધીરે ધીરે ઉકેલાતી અથવા છુટતી જાય છે તેમ તેમ એને અડકલાં ચક્રરે ફરે છે. ચક્રરેના ફરવાથી ધડીઆળના કાંટા ચાલે છે. કમાન ઉકલી જાય એટલે ધડીઆળ ચાલતી બંધ પડે. એવું થાય ત્યારે તેને ફરી વીંટવી પડે. આમ કમાન વીંટવાના કામને 'કુંચી આપવી' કહે છે.

રોમન આંકડા—							
	I	II	III	IIII*	V	VI	VII
	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
VIII	IX	X	XI	XII			
૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨			

વસ્તુનો સદુપયોગ કરો

* આવા ચાર લીટા માત્ર ધડીઆળમાં જ હોય છે. ૪ દર્શાવવા માટેની સાચી રીત આ પ્રમાણે છે—IV

પાઠ ૪૨ મો—ઘડીઆળ ભાગ ૨

અછોડા એસારમ લોલક બિનારા

વખત કેટલો થયો છે-તે જાણવા માટે ઘડીઆળ વાપરવામાં આવે છે. ઘડીઆળ ઘણી જાતનાં તથા જુદી જુદી વધારે ઓછી કિંમતનાં હોય છે. કેટલાંક ઘડીઆળ ઘણાં નાનાં અને ખીસ્સામાં મૂકાય એવાં હોય છે. ખીસ્સામાં મૂકવાનાં ઘડીઆળ ગોળ હોય છે. એ ઘડીઆળોનાં ઢાંકણાં નિકલ, ચાંદી, બનાવટી સોનું, તથા ચોકખા સોનાનાં પણ હોય છે. ઢાંકણાં સોંધી કે મોંઘી ધાતુનાં હોય તે પ્રમાણે ઘડીઆળની કિંમત ઓછી કે વધારે હોય છે. ખીસ્સામાં મૂકવાની ઘડીઆળને લોઠા અછોડા બાંધે છે. એ અછોડા ચાંદીના, સોનાના કે બીજી ધાતુઓના હોય છે. કેટલાક લોક નેતરના ચુથેલા કે ચામડાના બનેલા અછોડા પણ વાપરે છે. કેટલાક લોક ઘડીઆળને કાગો દોરો બાંધી તે દોરાને ગળામાં નાંખે છે.

હાલમાં ઘણા લોક ઘડીઆળને હાથને કાંડે બાંધે છે. હાથે બાંધવાનાં ઘડીઆળ નાનાં તથા ચપટાં હોય છે. વળી આવાં ઘડીઆળ ગોળ, ચપટાં તેમજ પાંચ કે છ ખૂણા વાળાં, એમ વિવિધ આકારનાં હોય છે. ચામડાના કે ધાતુના પંદરથી તેમને હાથે બાંધવામાં આવે છે. આ નાનાં ઘડીઆળો પણ ઓછી વધારે કિંમતનાં હોય છે.

મેજ પર કે ગોખલામાં મૂકવાનાં ઘડીઆળ મોટાં હોય છે. એવાં ઘડીઆળોમાંનાં ઘણાંમાં દર કલાકે જટલા વાગ્યા હોય તેટલા ટોકારા થાય છે. કેટલાંક ઘડીઆળોમાં તો કલાકના ટોકારા ઉપરાંત અર્ધ કલાકે એક ટોકારો થાય છે. આવાં ઘડીઆળોમાં એક એવી પાણી ગોઠવણ હોય છે કે જ્યારે આપણે જાગવું હોય, ત્યારે જોરથી ઘંટડી વાગી આપણને જગાડે. કેટલાંક ઘડીઆળમાં આ પ્રમાણે ઉંઘમાંથી જગાડવા ઘંટડી વાગવાને બદલે વાજી વાગે છે. આવાં ઘડીઆળ ‘એલારમ’ ઘડીઆળ કહેવાય છે.

ભીંતે લટકાવવાનાં ઘડીઆળ કદે મોટાં હોય છે. એવાં ઘડીઆળ પાણી ગોળ, ચોખંડાં તથા ખૂણાવાળાં હોય છે. એ ઘડીઆળોમાં તળે લોલક હોય છે. તે લોલક ધીરે ધીરે આમથી તેમ ડોલતું રહે છે. આવાં ઘડીઆળને આઠ આઠ દહાડે કુંચી આપવી પડે છે.

આમ ઘરમાં રાખવાનાં ઘડીઆળ ઉપરાંત મોટા મિનારા ચણી તેમની ટોચે મોટાં ઘડીઆળ જડવામાં આવે છે. એવાં મિનારાનાં ઘડીઆળોમાં ચારે દિશા તરફ ચાર મોટા ચંદા હોય છે. આવા મિનારાઓને કીધે ઘણે દૂરથી વખત જોઈ શકાય છે. આખા ગામમાં એનાથી વખતની ખબર પડે છે. કારણકે તેવાં ઘડીઆળોમાં દર પા કલાકે ઘંટ વાગે છે, તથા વખત જતાવનારા ટોકારા થાય છે. મોટાં સહેરોમાં આવા મિનારા હોય છે.

ગયો વસત પાછો આવતો નથી.

પાઠ ૪૩ મો—સમયનું માપ

છિદ્ર ઘડી પળ વિપળ પ્રહર
સેકન્ડ - મધ્યાહ્ન

જૂના સમયમાં ઘડીઆળ નહોતાં ત્યારે આપણા દેશમાં વખત માપવાની એક સાદી રીત હતી. જેથી લોક અમુક ચોક્કસ માપની તળીએ ઝીણા છિદ્રવાળી વાડકીને પાણી પર તરતી મૂકતા. એ વાડકીને પાણીમાં ડુબતાં જટલો વખત લાગે તેને એક ઘડી કહેતા. ઘડીના સાઠ સરખા ભાગ કરી દરેક ભાગને પળ કહેતા. એક પળની સાઠ વિપળ થતી.

ચોવીસ કલાકનો દિવસ થાય એ વાત તો તમે શીખી ગયા છે. એક દિવસની સાઠ ઘડી થાય એટલે તે હિસાબે એક કલાકની અઢી ઘડી થાય અને એક ઘડી ચોવીસ મિનીટની થાય. વળી આખા દિવસના ત્રીસ સરખા ભાગ કરી તેવા દરેક ભાગને મુહૂર્ત કહેતા. દિવસની ઘડીઓ સાઠ અને મુહૂર્ત ત્રીસ એટલે એક મુહૂર્ત એ ઘડીનું થતું. આ ઉપરાંત આખા દિવસના આઠ સરખા ભાગ કરી તે દરેક ભાગને પહોર અથવા પ્રહર કહેતા.

હાલના વખતમાં મુહૂર્ત, ઘડી, પળ, વિપળ વગેરે સમયના દેશી માપનો ઉપયોગ માત્ર જોશી લોકો જ કરે છે. સાધારણ લોક કલાક, મિનિટ તથા સેકન્ડ એ અંગ્રેજી

માપોનો ઉપયોગ કરે છે. દિવસના કલાક ચોવીસ થાય. એક કલાકની મિનિટ સાઠ અને એક મિનિટની સેકન્ડ સાઠ થાય.

સાત દહાડાનું અઠવાડીઉં થાય. બે અઠવાડીઆનું એક પખવાડીઉં થાય તથા બે પખવાડીઆનો એક માસ થાય. બાર માસનું એક વર્ષ થાય.

રાતના બાર વાગે ત્યારે મધ્ય રાત થઈ કહેવાય અને બપોરના બાર વાગે મધ્યાહ્ન અથવા બપોર થયા કહેવાય. મધ્યરાત પછી નવો દિવસ શરૂ થયો ગણાય છે. સાધારણ રીતે મધ્યરાતથી મધ્યાહ્ન સુધી એકથી બાર અને મધ્યાહ્નથી મધ્યરાત સુધી બીજી વાર એકથી બાર ગણવામાં આવે છે. આગાડીનો સમય બતાવનાર પત્રકોમાં એવી રીતે વખત ન લખતાં એક મધ્યરાતથી બીજી મધ્યરાત સુધીમાં એકથી ત્રેવીસ સુધી ગણે છે અને ત્યાર બાદ મધ્યરાતના બારની જગાએ શૂન્ય મૂકે છે. એટલે કે બપોરના એકને એક ન લખતાં તેર લખે છે, બેને ચૌદ લખે છે, અને એવી રીતે રાતના અગીઆરને ત્રેવીસ લખે છે. આમ હોવાથી બપોરના બાર પછીનો વખત જાણવા માટે વખતનાં પત્રકોમાં આપેલા વખતમાંથી બાર બાદ કરવા.

પાઠ ૪૪ મો—રાષ્ટ્ર દ્વજનો જય !

ટાપુ મેળાવટા દેશદ્રોહી સંવાદ
અધિકારીઓ ફરકાવ્યા

‘રાષ્ટ્રદ્વજ’ એટલે આપણા દેશનો વાવટો. આપણા દેશના વાવટા માટે પ્રાણ આપવો પડે તો પણ આપવો જોઈએ. દેશના વાવટા માટે તમારા જવાં બાળક શું કરી શકે તે સાંભળો:—

પાસિફિક નામના મહાસાગરમાં એક ટાપુ છે. તે ટાપુ ‘જાપાન દેશ’ ને નામે ઓળખાય છે. જાપાનની પાસે કારીઆ નામનો નાનો દેશ છે. જાપાની લોકોએ એ દેશ જીતી લીધો. કારીઆના લોકોને પરદેશી રાજ્ય ગમ્યું નહિ. તેમણે વિચાર્યું કે આપણી પર પરદેશીઓનું રાજ્ય થાય તે કરતાં મરી જવું સારું.

જાપાની લોકોએ તેમને જાપાની વાવટાને નમવા કહ્યું. કારીઆના લોકોએ તે વાતની ધસીને ના પાડી. નાનાં છોકરાં સુદ્ધાંએ ના પાડી. જાપાની લોકોએ કહ્યું, “તમારે કોઈએ તમારે રાષ્ટ્રદ્વજ રાખવો નહિ. જો રાખશે તો બંદુકથી મારી નાંખીશું.” કારીઆના લોક આ ધમકીથી બીધા નહિ. તે મરવા તૈયાર જ હતા.

એક વાર એક શાળામાં ઈનામનો મેળાવડો હતો. એક દેશદ્રોહી ઢોરીઅન તે શાળાનો મુખ્ય શિક્ષક હતો. પોતાને વધારે પગાર મળે તે માટે તેણે બાળકોને અપાનનાં વખાણનાં ભાષણ અને સંવાદ શીખવ્યાં હતાં. મોટા મોટા અપાનો અધિકારીઓ ત્યાં હાજર હતા. શાળાના બધા છોકરાઓ પણ હાજર હતા.

બધા સવાદ થઈ રહ્યા પછી એક છોકરાને ભાષણ કરવાનું હતું. તેના ગુરુએ તે ભાષણ તૈયાર કર્યું હતું. તેમાં અપાની રાજ્યનાં ખોટાં ખોટાં વખાણ હતાં. ભાષણ થઈ રહ્યા પછી તે છોકરાએ પોતાનો હાથ પોતાની છાતી પર મૂક્યો. તેજ સાથે તે ચોરડામાંના બધા છોકરાના હાથ પોતપોતાની છાતી પર ગયા.

શાળાની બહાર પોલીસના માણસો બંદુકો લઈ ઉભા હતા. પેલા છોકરાઓ તે વાત જાણતા હતા. રાષ્ટ્ર-ધ્વજ ફરકાવે તેને બંદુકથી મારી નાંખવાનો કાયદો હતો, તે પણ આ છોકરાઓ જાણતા હતા. છતાં પેલે છોકરે અને તેની સાથે શાળાના બધા છોકરાઓએ પોતાની છાતી આગળ રાખેલા રાષ્ટ્રધ્વજ કાઢી ફરકાવ્યા. આખો ચોરડો હાલતા ફરફરતા રાષ્ટ્રધ્વજથી ભરાઈ ગયો !

બધા છોકરા ‘રાષ્ટ્રધ્વજની જય’ બોલાવતા મક્કનની બહાર નીકળી પડ્યા. અપાની પોલીસોએ તેમની પર

ખંડુકો છોડી. તે બહાદુરો બીધા નહિ. દેશને માટે,
રાષ્ટ્રધ્વજને માટે, તેઓ હસતે માટે મુઆ ! ધન્ય છે
એ વીર બાળકોને. બાળકો તમે એમની પેઠે રાષ્ટ્રધ્વજ
માટે મરતાં શીખો.

રાષ્ટ્રધ્વજ કી જય !
રાષ્ટ્રધ્વજને જ્યાં જુઓ ત્યાં નમો.

પાઠ ૪૫ મો

“જય જય બોલો હિંદુસ્તાન”

હર હર હર ! મહાદેવ પુકારો, અલ્લાહો અકબર રહેમાન;
હિંદુ મુસલીમ એક થઈને, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
આ ભૂમિ આપણી દેશ આપણો, એ પર જાન કરો કુરબાન;
ત્રીસ કોટિ ભારતનાં તનુજો, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
એક કુટુંબી ભાઈ આપણે, ભારત માતાનાં સંતાન;
હિંદુ, પારસી, મુસલમાન સૌ, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
મંદિરને મસ્જિદ બને છે, ધર્મર કેરાં ઉંચાં ધામ;
ભાઈ ભાઈમાં લેઈ ન હોયે, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
ધમ ધમ ધમ ધમ ધરા દુલ્લવો, ફરકાવો ઉંચાં નિશાન;
સ્વરાજ્યના ડંકા ગગડાવી, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.
એક નેક ને એક ટેકથી, કરો એકતા કેરું પાન;
રમ રમમાં સત્યાગ્રહ રેડી, જય જય બોલો હિંદુસ્તાન.

(ચંદુલાલ મલ્લાલ દેસાઈ)

પાઠ ૪૬ મો—કાગળ લખવાની રીત

મુરખખી પરબિડીઉં શિરનામું
આજ્ઞાંકિત રનેહાધીન

તમને કાગળ લખતાં આવડે છે ? ચાલો હું તમને કાગળ લખતાં શીખવું. નીચેનો કાગળ જુઓ એટલે તમને તેની સમજણ પડશે.

જમિયેતરામની ખડકા,

બરૂચ, આસો સુદ ૯, સંવત ૧૯૮૦.

મુરખખી વહાલા પિતાજી,

હું આજરોજ બરૂચ પહોંચ્યો છું. મારી તબીયત સારી છે. મારી શાળા બે દિવસથી ઉઘડી છે. પાઠ બરાબર ચાલવા માંડ્યા છે. હું સારી રીતે વાંચું છું. પહેલાં મને ગણિત ગમતું નહોતું, પણ હવે વર્ગમાં ધ્યાન આપું છું એટલે આવડે છે. મારા ગુરુજીને મારા કામથી સંતોષ આપવા યત્ન કરું છું.

સાંજે હું રોજ અપ્પાડે બઠું છું. ઠંડ, બેઠક તથા મગદળના દાવ બરાબર કરું છું. અમારા અપ્પાડામાં ખોખો, સાતતાળી અને આંબલાપીપળી એવી રમતો પણ રમાડે છે. મને એ રમતો બહુ ગમે છે.

મારી વહાલી બા અને બેનો અને નાનો બાઈ મને
બહુ યાદ આવે છે. એ બધાને મારાવતી બહુ વહાલથી
બોલાવજો. મારી વહાલી બાને મારા સંગ્રમ પ્રણામ કહેશો.

લી૦

આપનો આજ્ઞાકિત પુત્ર

રમણલાલ ચુનીલાલ

જુઓ આ કાગળમાં જમણા હાથને ઉપલે ખૂણે
કાગળ લખનારનું 'ઠેકાણું' તથા કાગળ કયે દિવસે લખ્યો
છે, તે લખ્યું છે. પછી થોડી જગા મૂકી ડાબા હાથ પર
'મુરખી વહાલા પિતાજી' એમ પોતાના બાપને લખ્યું
છે. જે મિત્રને કાગળ લખ્યો હોત તો તેમાં 'પ્રિય મિત્ર'
અથવા 'વહાલા દોસ્ત' કે 'સ્નેહી મિત્ર' એમ લખત.
માને કાગળ લખ્યો હોત તો તે 'ઠેકાણું' 'વહાલી મા'
અથવા 'પૂજ્ય માતૃશ્રી' કે 'વહાલી માતૃશ્રી' એમ
લખત. બેનને 'વહાલી બેન' એમ લખત. ગુરુજીને
'પૂજ્ય ગુરુજી' લખત.

તેની નીચે જગા છોડી કાગળમાં જે ખખર કે હકી-
કત લખવી હોય તે લખી છે. કાગળ પુરો થયા પછી
નીચે જમણા હાથને ખૂણે ત્રણ લીટી એક એકની નીચે
લખી લખનારે પોતાનું નામ લખ્યું છે. પહેલી લીટીમાં
'લી૦' છે. તેનો અર્થ 'લીખતંગ' એટલે લખનાર
એવો થાય છે. બીજી લીટીમાં 'આપનો આજ્ઞાકિત પુત્ર'

એમ લખ્યું છે. વડિલોને કાગળ લખ્યો હોય તો તેમાં 'આજ્ઞાકિત' લખી જે સગપણ હોય તે લખે છે. મિત્રને કાગળ લખ્યો હોય તો 'સ્નેહાધીન મિત્ર' કે 'હંમેશાં યાદ કરનાર મિત્ર' એમ લખે છે. ત્રીજી લીટીમાં લખનાર-નું પુરૂં નામ અથવા સહી હોય છે.

કાગળ લખી રહ્યા પછી તેને વાળી પરબિડીઆમાં મૂકે છે. પરબિડીઆની છુટી કોર ઉપર ગુંદર લગાડેલો હોય છે. તેને પાણી લગાડી પરબિડીઈ બંધ કરે છે. ત્યાર બાદ પરબિડીઆની આગલી બાજુએ પહેલી લીટીમાં જેને કાગળ લખ્યો હોય તેનું પુરૂં નામ, બીજી લીટીમાં તેનું ઘર જે શેરી કે મહોટલામાં હોય તે તથા જે બને તો ઘરનો નંબર, અને ત્રીજી લીટીમાં ગામનું નામ લખે છે. પરબિડીઆની ઉપર આમ લખીએ તે શિરનામું કહેવાય.

શિરનામું કર્યા પછી એક આનાની ટિફીટ ચોડી કાગળને ટપાલની પેટીમાં નાંખવામાં આવે છે.

પાઠ ૪૭ મો—ટપાલ ખાતું

બદલી ગળગળા તબિયત ઑફિસ

રમણ અને મોતી એક જ નિશાળે અને એક જ વર્ગમાં ભણતા હતા. બે વરસથી તેઓ સાથે હતા. તેમનાં

ધર પણુ પાસે પાસે હતાં. તેથી તેમની વચ્ચે બહુ માયા થઈ હતી.

એવામાં એકાએક મોતીના બાપની ઠાઈ આધેના ગામમાં બદલી થઈ. હવે છુટા પડવાનું થશે એ વિચારથી બન્ને મિત્રો બહુ દીલગીર થયા. મોતી જવાનો હતો તે દિવસે તો તે બન્ને ગળગળા થઈ ગયા. તેમનાથી ‘આવજે’ સુદ્ધાં કહેવાયું નહિ.

મોતીના ગયા પછી એકાદ મહિને ટપાલવાળો રમણના નામનો કાગળ આપી ગયો. તે કાગળ મોતીનો હતો. તેમાં તેણે પોતાના નવા ગામ તથા નવા મિત્રોની વાતો લખી હતી, અને રમણની ખબર પૂછી હતી.

મોતીનો કાગળ વાંચી રમણ બહુ ખૂશ થયો. તેને ત્યાં ગમે છે તથા તેની તબીયત સારી છે તે જાણી તેને આનંદ થયો. રમણે તેના કાગળનો જવાબ લખ્યો. તેના જવાબી પોતાને કેવું સુનું લાગે છે, તે તથા ગામની, સાળાની અને મિત્રોની ખબર તેણે તેમાં લખી.

કાગળ લખ્યા પછી તેણે તેને એક પરબિડીઆમાં મૂક્યો. પછી તેણે તે પરબિડીઆ પર ‘મોતીનું’ શિરનામું કરી તેના જમણા હાથના ઉપલા ખૂણામાં એક આનાની ટીકંટ ચોઢી.

રમણના ઘરની પાસે જ એક લાલ રંગની થાંભલા જેવી કાગળ નાંખવાની પેટી હતી. રમણે તેમાં પેલો કાગળ નાંખ્યો. કેટલેક ઠેકાણે કાગળ નાંખવાની પેટીઓ ખોલેલાં ચણી લીધેલી હોય છે.

ટપાલ ઓફિસ આગળ પણ આવી પેટી હોય છે અને તેમાં કાગળ નાંખ્યો હોત તો ચાલત; પણ આ પેટી ઘરની પાસે હતી તેથી તેમાં નાંખ્યો. રમણે કાગળ નાંખ્યો ત્યાર પછી થોડી જ વારે ટપાલવાળે ત્યાં આવ્યો. તેણે તે પેટીનું તાણું ઉઘાડ્યું અને તેમાંના બધા કાગળો એક કોથળીમાં ભરી તે મોટી ટપાલ ઓફિસમાં લઈ ગયો.

મોટી ટપાલ ઓફિસમાં બધી પેટીઓના કાગળ આવે છે. ત્યાં બધા કાગળને છાપી એક મોટી કોથળીમાં ભરે છે. પછી એવી કોથળીઓને એક ઠેલણુ ગાડીમાં ભરી સ્ટેશન પર લઈ જાય છે.

આગગાડીમાં ટપાલના કાગળ લઈ જવા માટે એક ખાસ ડબ્બો હોય છે. તે બહારથી લાલ રંગેલો હોય છે. તેની અંદર ચારે બાજુ નાનાં મોટાં ખાનાં હોય છે. ટપાલ ઓફિસમાંથી આવેલી કાગળની કોથળીઓ આ ડબ્બામાં મૂકવામાં આવે છે.

એ ડબ્બામાં ટપાલ ખાતાના માણસો હોય છે. તે એક ગામના કાગળોને એક જ કોથળીમાં મૂકે છે, અને

તે ગામ આવે ત્યારે તે કાથળીને સ્ટેશન પર ઉતારી નાંખે છે. સ્ટેશન પરથી તે કાથળીને ટપાલ ઓફિસમાં લઈ જાય છે. ત્યાં ગામના મહોલ્લાવાર કાગળોને જુદા પાડી નાંખે છે. પછી ટપાલક્ષણા તેમને બરાબર ઠેકાણે પહોંચાડે છે.

પાઠ ૪૮ મો—સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર

ભાગ ૧

ધર્મિષ્ઠ દક્ષિણ યજ્ઞમાન પુરોહિત
પ્રતિજ્ઞા ટેક તપોબળ અરણ્ય પરીક્ષા
વેશધારી દોસત દીન કલ્પાંત

પ્રાચીન કાળમાં અયોધ્યા નગરીમાં હરિશ્ચંદ્ર નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા. એ રાજા દયાળુ, સત્યવાદી અને ધર્મિષ્ઠ હતા. કોઈ પણ દુઃખી માણસ નજરે પડતાં તેનું દુઃખ દૂર કરવા તે મથતો. કોઈને વચન આપતો તો ગમે તેટલાં દુઃખ વેઠીને પણ તે પાળતો. તેને તારામતી નામની રાણી અને શોહિત નામનો પુત્ર હતા. તે ન્યાય અને કથાથી રાજ્ય કરતો, તેથી પ્રજાની તેની પર બહુ આદર હતો.

એક વાર તેણે મોટો યજ્ઞ કર્યો. વશિષ્ઠ તેના પુરોહિત હતા તેથી તેણે તેમની પૂજા કરી. યજ્ઞમાંથી વશિષ્ઠ પાછા આવતા હતા ત્યાં તેમને રસ્તે વિશ્વામિત્ર ઋષિ મળ્યા. વિશ્વામિત્રે તેમને પૂછ્યું, “મહારાજ, ક્યાંથી આટલી બધી દક્ષિણા લાવ્યા ?” વશિષ્ઠે કહ્યું, “મારા યજ્ઞમાન રાજા હરિશ્ચંદ્રે મારી પૂજા કરી મને આ ધન આપ્યું. તેના જોવો સત્યવાદી રાજા આ જગતમાં બીજે કોઈ નથી.”

વશિષ્ઠને મોટે હરિશ્ચંદ્રનાં વખાણ સાંભળી વિશ્વામિત્ર ક્રોધે ભરાયા. તેમણે કહ્યું, “એ તમારા યજ્ઞમાન થાય તેથી તમે એનાં વખાણ કરો છો. શું એ એવો મોટો સત્યવાદી છે ? અરે હું એનું સત્ય મૂકાવું. જાઓ, હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે હું એનો ૮૬ મૂકાવીશ.”

હવે વિશ્વામિત્રે પોતાના તપોબળથી બે મોટા વાઘને અયોધ્યા તરફ મોકલ્યા. તે વાઘોએ ગામના લોકોને બહુ પજવવા માંડ્યા. પોતાની રૈયતને દુઃખી થતી જોઈ રાજા હરિશ્ચંદ્ર તે વાઘોનો શિકાર કરવા ગયો. વાઘોની પાછળ જતાં પોતાના માણસોથી છુટો પડી તે બહુ દૂર નીકળી ગયો. ઘોર અરણ્યમાં તે ભૂલો પડ્યો.

પોતાના નગરનો માર્ગ કેવી રીતે શોધવો તેનો વિચાર તે કરતો હતો તેવામાં તેણે એક બ્રાહ્મણ દીઠો. તે ચિંતા ખડકી બળી ચરવાની તૈયારી કરતો હતો. હરિશ્ચંદ્રે વિચાર્યું કે આ બ્રાહ્મણ બહુ દુઃખી હોવો જોઈએ.

રાજાએ તેને પૂછ્યું, “ તમે કેમ જીવતા બળી મરવા તૈયાર થયા છો ? તમને શું દુઃખ છે ? ” તે બ્રાહ્મણે જવાબ દીધો, “ માઈ દુઃખ જાણ્યાથી તમને શો ક્ષયદો અને મને શો લાભ ? માઈ દુઃખ ફેડવાનું વચન આપો તો હું તમને કહું.” હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું, “ સુખેથી કહો મહારાજ, હું ત્રિશંકુનો પુત્ર રાજા હરિશ્ચંદ્ર છું. બોલેલું વચન પાળવાનો મારો નિયમ છે ” પેલા બ્રાહ્મણે કહ્યું, “ મારે કન્યાદાન કરવાનું છે, પણ તેને પરણાવવાનું ધન નથી તેથી હું બળી મરવા તૈયાર થયો છું.” રાજાએ તેને કહ્યું, “ તમે અયોધ્યા આવજો. તમે જે માગશો તે હું તમને આપીશ. હું જૂલો પડ્યો છું તો કૃપા કરી મને અયોધ્યાનો માર્ગ બતાવશો ? ”

તે બ્રાહ્મણે રાજાને અયોધ્યાની વાટ બતાવી. આ બ્રાહ્મણ તે વિશ્વામિત્ર ઋષિ પોતે જ હતા. તેમને રાજા હરિશ્ચંદ્રની પરીક્ષા કરવી હતી. કેટલાએક દિવસ પછી તે બ્રાહ્મણ હરિશ્ચંદ્ર પાસે ગયો અને દાન માગ્યું. રાજાએ કહ્યું, “ મહારાજ, આપની જે ઈચ્છા હોય તે દાન માગો.” બ્રાહ્મણે કહ્યું, “ રાજા જવાદે એ વાત. હું જે માગીશ તે કાંઈ તારાથી અપાવાનું છે ? તમે તમાઈ વચન પાળી શકશો નહિ.”

રાજાએ બહુ કહ્યું ત્યારે તે વેશધારી બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, “ તું મને તાઈ બધું રાજ્ય અને ધનજાંડાર આપી દે.”

દયાળુ અને સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર આ સાંભળીને જરા પણ ગભરાયા કે દિલગીર થયા નહિ. તેમની ધર્મિષ્ઠ પત્ની તારામતીએ પણ તે બાબતમાં કાંઈ વાંધો લીધો નહિ. તેને ખાતરી હતી કે તેના પતિ અસત્ય કે અધર્મનું કામ કરશે જ નહિ.

રાજાએ દરબારમાં જઈ તે બ્રાહ્મણને પોતાની ગાદી પર બેસાડ્યો. બધા દરબારીઓ તો રાજાના આ કામથી આભા જ બની ગયા. નગરમાં પણ આ વાતની ખબર પડતાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો.

હવે પેલા બ્રાહ્મણે પોતાનું પોત પ્રકાશવા માંડ્યું. તેણે રાજાને પોતાના મુલકની બહાર જવાનો હુકમ કર્યો. પોતાની સઘળી દોલત તે બ્રાહ્મણને આપી દીધી હતી, તેથી પહેરેલાં લુગડાં ભેર રાજા, રાણી તથા રાજકુંવર નગર છોડી જવા નીકળ્યાં. એક દિવસ એવો હતો કે સારાં સારાં લુગડાં ધરેણું પહેર્યા વગર રાણી બહાર નીકળતાં નહિ. આજ તે જ રાણીના શરીર પર એકે ધરેણું નથી! પાલખી કે રથ વગર કદી બહાર ન નીકળતી તે રાણી પગે ચાલે છે! રાજા, રાણી તથા રાજકુંવરની આવી દીન દશા જોઈ લોકો કલ્પાંત કરવા લાગ્યા.

સાચને સાંચ નહિ.

પાઠ ૪૯ મો—હરિશ્ચંદ્ર ભાગ ૨

શાસ્ત્ર હનુરીઆ સુકુમાર સાંસા
સાધ્વી સમિધ ચાંડાલ

હરિશ્ચંદ્રને આટલું દુઃખ દીધે વિશ્વામિત્રને સંતોષ ન વળ્યો. નગર બહાર જઈ રાજ્યે પેલા બ્રાહ્મણની રજ માગી, એટલે તેણે કહ્યું, “રાજ તું તો ખરો! શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે દાન ઉપર દક્ષિણા આપવી જોઈએ. માટે તારે મને દક્ષિણા આપવી જોઈએ. દાનનું વચન આપ્યું તે સાથે દક્ષિણાનું વચન પણ થઈ ચુક્યું. માટે મારી દક્ષિણા આપીને સુખેથી જ.” રાજ્યે કહ્યું, “મહારાજ મારી પાસે જે કાંઈ ધન હતું તે બધું હું તમને અર્પણ કરી ચુક્યો છું. હવે હાલ તુરત હું તમને દક્ષિણા કયાંથી આપું?” બ્રાહ્મણે કહ્યું, “તું કહે કે મારે દક્ષિણા નથી આપવી. દાન જોડે દક્ષિણા આપવી જોઈએ પણ મેં તો દાનનું જ વચન આપ્યું હતું, એમ તું કહે એટલે હું મારે આદ્યો જઈશ.”

આમ વિશ્વામિત્રે હરિશ્ચંદ્રને ચળવા લલચાવ્યો, પણ તેણે પોતાનો ટેક ન મૂક્યો. તેણે કહ્યું, “મારો જીવ બચ તો ભલે પણ હું કદી વચનભંગ નહિ થાઉં. મેં તમને દક્ષિણા આપવાની કહી તે આપીશ જ. વારૂ, પણ તમે કેટલી દક્ષિણા લેશો.”

આખરે અઢી તોલા સોનું દક્ષિણામાં આપવું અને તે એક મહિનામાં આપવું એમ ઠર્યું. હવે હરિશ્ચંદ્ર રાજ કાશી તરફ જવા નીકળ્યા. વાતવાતમાં હજુરીઆ ‘ખમા’ ‘ખમા’ કહે એવો રાજ આજે બળતા ધીકતા તાપમાં જંગલમાં ચાલી રહ્યો છે. પાણી માગતાં દુધ મળે એવા સુકુમાર રોહિતને પીવાના પાણીના સાંસા છે. રથ કે પાલખી બહાર પગ નહિ મૂકેલો એવી રાણી તારામતી આજે ખાડાટેકરાવાળી અને કાંટાવાળી જમીનમાં ઠેસો ખાતી ચાલે છે. ઉની તપેલી જમીન પર ચાલતાં તે બીચારી-ને પગે ફાહલા પડ્યા. કુલની કળી જેવો કુમળો રોહિત થાકથી બેભાન થઈ ગયો. તેમની આ દશા જોઈ કોઈનું પણ હૈયું દુઃખથી ફાટી જાય તો રાજનું તો પૂછવું જ શું ?

રાજ હરિશ્ચંદ્ર આવાં દુઃખથી મુંઝાયો નહિ. સત્ય છોડી ફરી જવાનો વિચાર એક પલવાર પણ તેના ચિત્તમાં આવ્યો નહિ. આખરે જેમ તેમ કરી તેઓ કાશી પહોંચ્યાં. પેલા કપટી ઋષિ તેમના પહેલાં જ ત્યાં આવી પહોંચ્યા હતા. બ્રાહ્મણની દક્ષિણા કેમ આપવી એ વિચાર રાજ કરી રહ્યો હતો. રાજને અતિ દીલગીર જોઈ તેની પત્ની તારામતીએ કહ્યું, “મહારાજ, ચિંતા ન કરો. સત્યને પાળવા જેવો બીજો કોઈ ધર્મ નથી. મને તથા રોહિતને તમે કોઈને ત્યાં વેચો અને બ્રાહ્મણની દક્ષિણા આપો.” ધન્ય છે રાણી તારામતી જેવી સાધ્વી સ્ત્રીને !

કાળકૌશિક નામના બ્રાહ્મણને ઘેર તારામતી તથા શેહિતને વેચ્યાં. તેનાં દામ અઢી તોલા સોના જેટલાં ન થયાં. હવે રાજાએ તે બ્રાહ્મણને કહ્યું, “આ મારો દેહ આપનો છે. મને વેચી ખુટતાં-નાણાં પુરાં કરો.” પેલા બ્રાહ્મણે રાજાને એક ચાંડાલને ઘેર વેચ્યો.

તારામતી તથા શેહિતને પેલા કાળકૌશિક બ્રાહ્મણને ત્યાં મહા મહા દુઃખ પડતું હતું. તેઓ તેને ઘેર દાસપણું કરતાં. એ બ્રાહ્મણની પત્ની બહુ હલકા સ્વભાવની હતી. તે તારામતીનું બહુ અપમાન કરતી. તેની પાસે ગજા ઉપરાંત કામ કરાવતી અને લગારે જાંપીને બેસવા દેતી નહિ. શેહિતને રોજ પૂજનો સામાન તૈયાર કરવાનું કામ સોંપ્યું હતું. વાડીમાંથી ફુલ તુળસી, બિલિપત્ર અને હોમનાં સમિધ તેને લાવવાનાં હતાં.

હવે આ તરફ રાજાની શી દશા હતી તે જુઓ. તેને પણ કાંઈ ઓછું દુઃખ નહોતું. તેનો માલીક જાંગીઓ હતો. તે મસાણામાં રહેતો. તેણે હરિશ્ચંદ્રને મસાણાની રખેવાળીનું કામ સોંપ્યું હતું. મુઠદાં પર ઝોઢાડેલું કપડું, એક શેર ચોખ્ખા અને અર્ધો રૂપીઓ, એટલો કર મુઠદાં બાળવા આવનાર દરેકની પાસે લેવાનું તેણે તેને કહ્યું હતું. દિવસ ભરના કરમાંથી માત્ર અર્ધો શેર ચોખ્ખા પોતાને માટે રાખી બાકીનું બધું તે ચાંડાલને આપી દેવાનું હતું. એક વાર વિશાળ મુલક પર રાજ્ય કરનાર

રાજ હરિશ્ચંદ્રને રાતે મસાણામાં ઢાઈ ઝાડ નીચે જમીન પર કાંઈ પણ ઓઢ્યાપાથર્યા વગર સુવાનું ! ખાવાને માત્ર અર્ધો શેર ચોખા જ ! સત્યને ખાતર રાજ હરિશ્ચંદ્રે આ બધું દુઃખ વેઠ્યું. ધન્ય છે સત્યવાદી રાજ હરિશ્ચંદ્રને. સત્યનો મારગ છે શૂરાનો, નહિ કાયરનું કામ જોને.

પાઠ ૫૦ મો—સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર ભાગ ૩

નિર્દય આજીજી રાખ દિલાસો અમર જશ

એક દિવસ શાહત બાગમાં કુલ્લ, દર્ભ વગેરે લેવા ગયો હતો, તેવામાં તેને સર્પ ડસ્યો. તેની સાથેના છોકરા-ઓએ તારામતીને તે ખબર કહી. તે કદપાંત કરતી કાળકોશિક પાસે બે ઘડી જવાની રજા માગવા ગઇ. તેણે તેને પોતાનો વહાલો પુત્ર મરી ગયાની ખબર કહી. તેણે બિચારીએ ઘણી આજીજી કરી, પણ નિર્દય બ્રાહ્મણને જરા પણ દયા આવી નહિ. તેણે તેને રજા તો ન આપી, પણ ઉલ્લટી ધમકાવીને ગાળો દીધી. ચીરાતે દુઢ્યે તે પોતાને કામે લાગી.

બધાં કામથી પરવારી છેક મધ્ય રાતે તે મસાણામાં પોતાના પુત્રના શબને બાળવા ગઇ. હરિશ્ચંદ્રે તેની પાસે મસાણાનો કર માગ્યો. તારામતીએ કહ્યું, “હું ગરીબ અને દુઃખીઆરી છું. હું કરના પૈસા ક્યાંથી લાવું ?” તેણે તેને ઘણા કાલાવાલા ક્યાં પણ તે એકનો બે થયો નહિ. તારા-મતીએ તેનું નામ દહ રૂઢન કરવા માંડ્યું. ત્યારે તેણે

તેને ઝાળખી. તેને ધણું દુઃખ થયું. તેને પોતાનું દૃઢ્ય કાઢી જતું લાગ્યું. જેમ તેમ પોતાના દુઃખને દબાવી તારામતીને દિલાસો આપવા માંડ્યો; પણ ચખને કર વગર બાળવા દેવાની તો ના જ પાડી.

આખરે નિરાશ થઈ પુત્રના મુડદાને લઈ તારામતી પાછી ફરી. ગામના ચોષ્ટીદારેએ તેને ડાકણ બણી પકડી. તેમણે તેને ગામના ભંગીઆને સોંપી. ભંગીઆએ તેને રાજ હરિશ્ચંદ્રને હવાલે કરી અને મારી નાંખવા કહ્યું.

પ્રામાણિક રાજ તુરત પોતાના માલીકને હુકમ પાળવા તૈયાર થયો. તે તો તારામતીને ઝાળખતો હતો. દુઃખથી તેનું દૃઢ્ય કાઢી જતું હતું. તેની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વહ્યાં જતાં હતાં. તે તલવાર ઉગામી તારામતીને મારવા જતો હતો, તેવામાં વિશ્વામિત્રે આવી તેને હાથ પકડ્યો. રાજના સત્યથી પ્રસન્ન થઈ વિશ્વામિત્રે તેને તેનું રાજ્ય પાછું સોંપ્યું. અને પોતાના તપના પ્રભાવથી તેનું બધું દુઃખ દૂર કર્યું.

સત્યને ખાતર આટલું બધું દુઃખ ખમવા માટે હરિશ્ચંદ્રનું નામ અમર થયું છે. હજારો વર્ષ થયાં પણ લોકો હજી તેના જશ ગાય છે. તમે એ હરિશ્ચંદ્રના જ દેશનાં બાળક છો. એના જેવાં જ તમે સત્યવાદી થજો.

યતો ધર્મસ્તતો જયઃ ।

સત્યનો અંતે જય છે, અસત્યનો નહિ.

પાઠ ૫૧ મો—ગાડાની મુસાફરી

નીતરાં મળસ્કું પ્રભાતીઉં ખેતરાઉ ભાથું

અમારા ગામથી ચારેક ગાઉ દૂર અજપૂર્ણા નામની નદી છે. એ નદી બહુ મોટી નથી. એનાં પાણી કાચ જેવાં નીતરાં છે, પણ બહુ હંડાં નથી. નદીને બંને કિનારે હંચી જેખડો છે. નદીના ભાઠામાં રેતી છે. તેની સામે પાર એક જગાએ નદી કિનારે એટલાં બધાં કેળના છોડ ઉગ્યા છે કે તે જગા ‘કેળવન’ના નામથી ઓળખાય છે. એ સુંદર કેળના વનની વચ્ચે ઠેઠારેશ્વર મહાદેવનું દેહેડું છે. દર કાર્તિકી પુનમે ત્યાં મોટા મેળો ભરાય છે.

આ સાલ અમે બધાએ મેળામાં જવાનું નક્કી કર્યું હતું. મારી બાથી અને મારી નાની બેનો તથા નાના ભાઈઓથી એટલું બધું ચલાય નહિ. તેથી અમે ગાડું ભાડે કરી જવાનો વિચાર કર્યો. મારા બાપા ગાડાનું નક્કી કરી આવ્યા. અમારે સવારના જઘ સાંજના પાછા આવવાનું હતું. મોડા નીકળીએ તો તાપ વેઠવો પડે, તેથી અમે મળસ્કે નીકળી જવાનું ઠરાવ્યું.

અમને બધાંને જવાનો બહુ ઉમંગ હતો, તેથી સવારે બધાં વહેલાં ઉઠ્યાં. દિશાએ જઘ આવી, દાતણપાણીથી પરવારી, બધાં તૈયાર થઈ ગયાં. મારી બાએ મારી બેનોના ચોટલા ઓળી દીધા. મારા બાપાજીએ ગાડામાં પરાળ

પાથરી તે પર ગોઠડીઓ બીછાવી. પછી મેં અને મારા બાપાજીએ મળી લુગડાંની અને ભાથાની પોટલીઓ બાંધી ગાડામાં ગોઠવી દીધી. રસ્તે પાણી પીવા માટે અમે દારી લોટા પણ સાથે રાખ્યો હતો. મેં મારા નાના ભાઈઓનાં મોં ઘોઘ નાખ્યાં અને તેમને લુગડાં પહેરાવ્યાં.

હજુ તો ચંદ્રનું તેજ હતું અને આકાશમાં તારા દેખાતા હતા. તેવામાં ગાડું ચાલ્યું. થંડો પવન વાતો હતો. આજે કાંઈ એકલું અમારું ગાડું કેદારેશ્વર નહોતું જતું. આજે તો ઘણાં ગાડાંની લાંબી હાર થઈ ગઈ હતી. લોકો સવારના પહેરમાં પ્રભાતીઆં અને ભજન ગાતા હતા. અંધારું હતું ત્યારે તો અમારા ગાડામાં બધાં સુઈ ગયાં હતાં. મારી બા તો સુઈ જ ગઈ. મારા બાપાજી પણ ઝોકાં ખાતા હતા.

હડા ચીલાવાળે રસ્તે ગાડું ધીરે ધીરે આમ તેમ અથડાતું, કુટાતું ચાલતું હતું. ગાડું ઉછળીને પછડાતું ત્યારે અમે પણ ધબ ધબ ગાડામાં પછડાતા. ચીલામાં ગાડું આમતેમ હાલતું, અથડાતું ત્યારે અમે પણ આમથી તેમ અકળાતાં. ગાડું નીચલા ભાગ આગળ તો બહુ જ હાલતું અને ઉછળતું. ગાડાંના ચાલવાથી બહુ ધૂળ ઉડતી. અમારે અમારા આગલા ગાડાની ધૂળ ખાવી પડતી. આ ધૂળથી તો અમને બહુ જ અકળામણ આવતી. દિવસ થયો એટલે મારા બાપાજી અને હું તો ગાડામાંથી

ઉતરી પડ્યા. ગાડામાં અથડાવા કુટાવાથી અમારી તે કમર જ રહી ગઈ હતી.

ગાડું બહુ જ ધીમું ચાલતું હતું. ચાર ગાઉ જતાં તેને ચાર કલાક લાગ્યા. વચમાં ચીલો છોડી અમારું ગાડું ખેતરાઉ વાટે થોડુંક ચાલ્યું. ત્યારે તો જાણે ચારણામાં ઘઉં ચળાતા હોય, એમ બેઠેલા સૌ હાલી ઉઠતાં. નદીની બેખંડ આગળ તો ઢાળ બહુ જ ખરાબ હતો. અમારી આગળનું એક ગાડું તો ત્યાં ઉંધું વળ્યું. સારે નસીબે કોઇને કાંઇ ઈજા થઇ નહિ.

નવ વાગ્યાના સુમારમાં અમે કેદારેશ્વર પહોંચ્યા. ગાડામાં દીચાવાથી અમારા બધાની કમર રહી ગઇ હતી. નદીમાં નાહી અમે મહાદેવનાં દર્શન કર્યા. ત્યારપછી બાથું ખાઇ મેળામાં ફરી સાંઝે અમે પાછાં ફર્યા.

ગાડાની મુસાફરીમાં આનંદ પડે પણ દીચાવાનું તથા ધૂળ ખાવાનું દુઃખ બહુ. કોઇ વાર ગાડામાં જતાં હું ટાવાનો ભય પણ ખરો. સારી સડક ન હોય ત્યાં તે ગાડામાં ગયા વગર બીજો ઉપાય શો ?

પ્રવાસથી ગમ્મત સાથે જ્ઞાન મળે છે.

પાઠ પર મો—સ્ટેશનનો દેખાવ ભાગ ૧

ઈંચિ કુટ વાર માઇલ
પ્લેટફોર્મ - હેલારા ધરેડ

નાનો ચીમન રોજ નિશાળે જાય છે. એના ગામમાં નિશાળ નથી, તેથી તે પાસેના ગામની નિશાળે જાય છે. નિશાળે જતાં તેને વીસ મિનિટ લાગે છે. ચીમન હમણાં ત્રીજી ચોપડી બંધે છે. ઈંચિ, કુટ તથા વાર કેમ થાય એ તો ચીમન જાણે છે. એક દહાડે તેના ગુરુજીએ કહ્યું, “ચીમન, તારું ઘર તો નિશાળથી એક માઇલ થાય”. એક માઇલ એટલે ‘કટલું’ લાંબું તે હવે ચીમનને સમજાયું.

ચીમને એ ત્રણ વાર ગાડામાં બેસી મુસાફરી કરી હતી. પણ તે કદી આગગાડીમાં બેઠો નહોતો. તેના ગામથી આગગાડીની સડક દૂર હતી. તેથી તેણે તે બેઠું પણ નહોતી. એક અઠવાડિયા પછી તેની બા બેઠે તેને તેના મામાને ગામ જવાનું હતું. હવે આગગાડીમાં બેસવાનું મળશે, એમ જાણી તે બહુ હરખાતો હતો.

જવાને આગલે દહાડે તો તેને બરાબર હંધ પણ ન આવી. ઉમંગમાં ને ઉમંગમાં તે વહેલો ઉઠ્યો. તે અને તેની બા ગાડીમાં બેસી આગગાડીને સ્ટેશને ગયાં.

તે બહુ વહેલાં સ્ટેશને પહોંચ્યાં હતાં. ગાડી આવવાની બહુ વાર હતી. તેના બાપાજી નગીનદાસ તેમને મૂકવા આવ્યા હતા. તેમની જોડે તે સ્ટેશનની અંદર ગયો. એક દરવાજામાં થઇ સ્ટેશનની અંદર જવાનું હતું. અંદર એક પહોળો અને ખૂબ લાંબો ઓટલો હતો. એ ઓટલા પર એક લાંબું, ઉચું છાપરું હતું.

નગીનદાસ—ચીમન આ ઓટલાને પ્લેટફોર્મ કહે છે. આગગાડીના મુસાફરો પેલા દરવાજામાં થઇ અહીં આવી ખેસે.

ચીમન—બાપાજી ત્યારે ગાડી ક્યાં ઉભી રહે ? નગીનદાસે તેને નીચે સડક પર પાટા દેખાડ્યા અને કહ્યું, “ ચીમન ગાડી અહીં ઉભી રહે. ”

ચીમન—એ શું કહેવાય ?

બાપ—એ પાટા કહેવાય. એ લોહાના છે.

ચીમન—બાપાજી, એ કેવા ચળકતા અને લીસા છે ! એ પાટા નીચે લાકડાના બડા કકડા થોડે થોડે છોટે મૂક્યા છે. એ શા માટે મૂક્યા હશે ?

બાપ—ભાઈ, આગગાડી આવે ત્યારે તું જાણે; એ કેવી મોટી અને ભારે હોય છે. જો એની સડક કઠણ ન હોય અને એના પાટા નીચે આવાં લાકડાં ન મૂક્યાં હોય તો તેનાં પૈડાં જમીનમાં પેચી જાય.

-ચીમન—બાપાજી, ત્યારે આ સડક પર પથરા પાથર્યા છે તે તેને મજબૂત કરવા માટે જ ને?

બાપ—હા ભાઈ.

-ચીમન—બાપાજી, આગગાડી આ પાટા પર શું કામ ચલાવતા હશે?

બાપ—ચીમન, તું ગાડામાં બેઠો છે ને? ધરેડમાં ખાડા ટેકરા હોય ત્યારે ગાડું કેવું ઉછળે છે! જો આ આગગાડીની સડક કેવી સપાટ છે? એમાં જરા પણ ખાડાટેકરા છે? આવી સપાટ સડક પર આવા હીસા પાટા જડે અને તે પાટા પર ગાડીનાં હીસાં પૈડાં આવે એટલે ગાડી કેવી સરસર કરતી જાય? આમાં ગાડાના જેવા આચકા કે હેલારા આવે નહિ.

ગૂજરાતમાં પહેલી આગગાડી મુરત અને મરુચ
વચ્ચે ચાલુ થઈ.

પાઠ પઝ મા-સ્ટેશનનો દેખાવ ભાગ ૨

સિગ્નલ ટિકિટ ગપ્પાં ધમકારો
શોરબકોર એંજન ભડી

પછી ચીમન પોતાના પિતાની આંગળી ઝાલી આખા સ્ટેશન પર ફર્યો. તેમણે તાર-ઑફિસ, ટિકીટ ઑફિસ, સ્ટેશન માસ્ટરની ઑફિસ, એ બધું એયું. સ્ટેશનથી થોડે દૂર હંચા થાંભલા હતા અને તેની પર એક બાળુ લાલ અને બીજી બાળુ ઘોળા હાથા જડેલા હતા. આપણે હાથ લાંબા કર્યા હોય તેવા તે દેખાતા હતા. ચીમને પૂછ્યું ત્યારે તેના બાપે કહ્યું 'ક આગગાડી આવવાની હોય ત્યારે એ હાથા નીચા પડે અને ત્યાર પછી પાછા હતા તેમ ઉભા થઈ જાય. સ્ટેશન પાસેની ઓરડીઓમાં લોદાના હાથા હોય છે, તે ઐયવાથી તે નીચા પડે છે. એ હંચા હાથા સિગ્નલ કહેવાય.

આમ વાતો કરતા તે બાપ દીકરો ફરતા હતા તેવામાં ગાડી આવવાનો વખત થયો. લોકો ટિકીટ લઈને અંદર આવવા લાગ્યા. નગીનદાસ પણ ટિકીટ લઈ આવ્યા. ચીમનની ઉંમર બાર વર્ષની અંદર હતી તેથી તેની અર્ધી ટિકીટ આવી. ચીમન આવ્યો ત્યારે તો સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર કોઈ લોક નહોતા. હવે તો જાણે સ્ટેશન પર મેળો ભરાયો હોય અથવા નહીં ગામ વસ્યું

હોય એમ થઇ રહ્યું. પાનખીડીવાળા, મમરાસેવવાળા, કુળ વેચનારા, માથે છાબ અને ખૂમચા લઇ આવ્યા, અને લાકડાની ઘોડીઓ ઉપર તેમને મૂકી દુકાન માંડી બેઠા. કેટલાક લોક પ્લેટફોર્મ પર આમતેમ ફરતા હતા, તો કોઈ ઉભા ઉભા કે બેઠા બેઠા ગપ્પાં હાંકતા હતા. મજુરો લોકોનાં ગાંસડાં પોટલાં ઉંચકીને કે ઠેલણુ ગાડીમાં ભરીને લાવતા હતા.

થોડીવારમાં સ્ટેશન પરના મોટા ઘંટાનો એક ટોકારો થયો. નગીનદાસે ચીમનને કહ્યું કે “ગાડી દેખાય ત્યારે એક ટોકારો થાય, અને ઉપડવાની હોય તે પહેલાં પાંચ મિનિટ અગાઉ સાત ટોકારા થાય અને ઉપડવાની હોય ત્યારે બે ટોકારા થાય, ત્રણ ટોકારા થાય ત્યારે ગાડી બીજા સ્ટેશને હોય. ચીમને દૂર બેસું તો પેલો ઉંચો હાથો પડેલો હતો. હવે ગાડી આવતી દેખાઇ. આવેથી તે ગાડી નાની દેખાતી હતી. થોડી વારમાં તે ‘ક્રક્રક્ર’ કરતી સ્ટેશન પર આવી પહોંચી. તેનું મોટું, જબરું કદ, ધમકારો તથા વેગ બેઠ ચીમન જરા ગભરાયો. તે પાછો હઠી ગયો અને તેણે પોતાના પિતાનો હાથ જરા વધારે બેરથી પકડ્યો. નગીનદાસ જરા હસ્યા અને પૂછ્યું. “કેમ ચીમન, બીક લાગી કે શું?” સ્ટેશન પાસે આવતાં ગાડી ધીમી પડતી ગઈ અને સ્ટેશનના નોકરે લાલ ધબ દેખાડી એટલે તરત ઉભી રહી ગઈ. નગી-

નદાસે તેને સમજાવ્યું કે ઘોળી ધન ધરે ત્યારે ગાડી ધીરી પડ્યા વગર જેમ ચાલતી હોય તેમ ચાલી જાય. લીલી ધન ધરે ત્યારે ગાડી ધીરી પડે, અને લાલ ધરે ત્યારે ઉભી રહે.

ગાડી આવી એટલે ફટાફટ ડબ્બાઓનાં બારણાં ઉઘડવા માંડ્યાં. કેટલાંક જણ ગાંસડાં પોટલાં સાથે નીચે ઉતરી પડ્યાં અને કેટલાંક ગાડીમાં ચઢ્યાં. કોઈ પાણી વાળાને ખૂમો પાડતા તો કોઈ પોતાનાં સગાં વહાલાંને ખૂમો પાડતાં. ચીજો વેચવાવાળા મોટે ઘાંટે ખૂમો પાડતા પોતાની ચીજો વેચવા લાગ્યા. “સેવમમરા, ગાંઠીઆ ભજીઆ”, “બરફી, બરફી”, “પાણી, બ્રાહ્મણીઆ પાણી” વગેરે અવાજો સંભળાતા હતા. સ્ટેશન પર જબરો શોરબકાર થઈ રહ્યો.

ચીમન—બાપાજી, પેલું મોટા હાથી જેવું આગગાડીની આગળ ‘ફકફક’ કરતું ગયું તે શું કહેવાય ?

નગીનદાસ—એ ‘એંજન’ કહેવાય. આ આખી આગગાડીને તે ખેંચે છે.

ચીમન—હું બાપાજી ! એ કેવી રીતે આગગાડીને ખેંચે ? એનામાં એટલું બધું જોર ક્યાંથી ? મને એંજન કેમ્પાડશે ?

ચીમનની બાને એક ડબ્બામાં એસાડી નગીનદાસ ચીમનને એંજન ખાસે લઈ ગયા. એંજન ગાડીથી છુદ્ડ

પડી આંગળ જઈ પાણી લેતું હતું. એંજનમાં એક બારણું ઉઘાડી તેમાં એક માણસ કાચલા ભરતો હતો. નગીનદાસે કહ્યું “જે ચીમન, પેલી ભટ્ટી છે. એમાં દેવતા કેવો જોરથી બળે છે ! એ ભટ્ટીની ઉપર પાણી ભરેલું છે. ભટ્ટીના તાપથી તે પાણી ઉત્તું થઈ ઉકળે છે, અને તેની વરાળ બને છે. તે વરાળ તો જોઈ છે ને ? ચુલા પર આંધણ મૂક્યું હોય તેમાંથી નીકળે છે તે વરાળ કહેવાય. પછી એ ટાંકીમાં થએલી વરાળ એંજનની બાજુએ જડેલી આ લોઢાની મજબૂત પેટીમાં આવે છે. એ પેટીમાં એક દાટો છે. એ દાટો જોડે આ લોઢાનો દાંડો જડેલો છે. પેલી વરાળ એ પેટીમાંના દાટાને જોરથી ધકેલે એટલે આ દાંડો આગળ ઠેલાય. હવે આ દાંડો પેલા પૈડાં જોડે જડેલો છે તેથી તે પૈડું ફરે અને ગાડી ચાલવા માંડે. જો, એંજનના પાછલા ભાગમાં પહેલાં કાચલા ભરવાની જગા અને તેની પાછળ પાણી ભરવાની ટાંકી છે. જ્યારે જોઈએ ત્યારે એમાંથી એંજનમાં પાણી અને કાચલા લે. જો પેલી લાંબી ચામડાની સુંઢથી એંજનમાં પાણી લે છે.

આમ વાત કરતા હતા તેવામાં ધંટના બે ટોકરા વાગ્યા એટલે નગીનદાસે ચીમનને ડબ્બામાં બેસાડી દીધા.

પાઠ ૫૪ મો—આગગાડીની મુસાફરી

ગાડ

ખ્યાલ

સંદેશા

આગગાડી ઉપડવાનો વખત થયો એટલે ગાર્ સીસોટી વગાડી. તેણે ચોકખાં સફેદ કપડાં પહેર્યા હતાં, અને ઉપર ચામડાનો પટો પહેર્યો હતો. તેણે સીસોટી વગાડી, ધબ ઉંચી કરી હલાવી એટલે એંજીન હાંકનારે એંજીનની સીસોટી વગાડી. હવે ગાડી ઉપડી.

પહેલાં ગાડી ધીમી ચાલવા માંડી પણ ધીમે ધીમે તેનો વેગ વધવા લાગ્યો. ખટ્ખટ, ખટ્ખટ, ઠગ્ઠગ, ઠગ્ઠગ, એમ એમ અવાજ કરતી ગાડી ચાલી. એંજીનમાંથી છુક, છુક, છુક, છુક એવો અવાજ થયા કરતો હતો. ‘કૂકૂકૂ’ એવા અવાજ સાથે એંજીનના હુંગળામાંથી ધુમાડો નીકળતો હતો. વાંછી ચુકી થતી ગાડી આગળ ચાલી.

ચીમન તો ડબ્બાની બારી આગળ બેસી બહાર જોયા કરતો હતો. એક પાટા પરથી બીજા પાટા પર ગાડીને જતી જોઈ તેને બહુ નવાઈ લાગી. તેણે તેની બાને પૂછ્યું, “બા, આ ગાડી એક પાટેથી બીજા પાટા કેવી રીતે જતી હશે?” તેની બાએ કહ્યું, “બાઈ પેલી ઝારડીમાંથી હાથો ખેંચે એટલે પાટાનો સંધિ ફરી જાય અને ગાડી એક પાટેથી બીજા પાટા ચડી જાય. તું સ્ટેશને ઉતરીને સંધિ જોઈ એટલે ખબર પડશે.”

સ્ટેશન આગળ તો ઘણા પાટા હતા પણ સ્ટેશનથી થોડે દૂર ગયા એટલે બેજ પાટા થઈ ગયા. રસ્તાની બન્ને બાજુ ઝાડની હાર હતી તથા તેની પેલી મેર તારની વાડની પાછળ લીલાંછમ ખેતરો આવી રહ્યાં હતાં. સડકની એક બાજુ ઉંચા થાંભલા હતા. એ થાંભલાઓની ઉપર સફેદ માટીના ખડીઆ જોવા કકડા હતા. એ કકડા પર તાર જડેલા હતા. એ થાંભલા તારના થાંભલા કહેવાય અને તાર વીજળીના તાર કહેવાય. એ તાર વાટે ઘણી ઝડપથી એક ગામથી બીજે ગામ સંદેશા મોકલી શકાય છે. એવા સંદેશા વીજળીની મદદથી મોકલી શકાય છે.

થોડીવારમાં બીજું સ્ટેશન આવી પહોંચ્યું. ચીમનને તે સ્ટેશને ઉતરવાનું હતું. તેની બાને તેણે પૂછ્યું, “બા, આપણે નીકળ્યાં તે સ્ટેશનથી આ ઠેકણું આધું?” તેની બાએ કહ્યું, “દશ માઇલ.” આગલે સ્ટેશનથી ગાડી ઉપડી ત્યારે ચીમને સ્ટેશન પરની ધડીઆળમાં વખત બેથો હતો. તે વખતે બરાબર દશ થયા હતા. આ સ્ટેશન પરની તાર ઑફિસમાં સવા દશ થયા હતા. ગાડી પા કલાકમાં દશ માઇલ ચાલી. ચીમને કહ્યું, “બા, આ ગાડી તો કલાકના ચાલીશ માઇલ જટલી ઝડપે દોડે છે. એ તો ઉડવા જેવું જ થયું!” હવે ચીમનને આગાડીની ઝડપનો ખ્યાલ આવ્યો.

સ્ટેશન પર તેના મામા તેમને તેડવા આવ્યા હતા. તેમને જોઈ ચીમન બહુ હરખાયો. ગાડીમાંથી ઉતરી તે તેમને વળગી પડ્યો. સ્ટેશન પરથી ગાડામાં બેસી બધાં પાસેના ગામમાં ગયાં.

આગગાડીથી પ્રવાસની સગવડ વધી છે
અને જોડે કેટલુંક નુકશાન પણ થયું છે.

પાઠ પપ મો—આગગાડી વિષે કવિતા

ખસો ખસો સહુ, બાબુ આવો,
જુઓ જુઓ રે, પેલું ઘેલું,
જંગલી ગજનું, જુથડું મોઢું.
ખૂબ હાંફતું. કૂં કૂં કૂં કૂં કૂં કરતું,
ચીંછ શબ્દે ચીસ પાડતું;
સાવધ કરવા, મુકામ પરના રખેવાળને,
બેસનારને, જોનારને, કે' હું આવું.
ભય કાંઈ હોયે, ચીંછાં કરીને,
ચીસ કારમી, તાણી પાડે.
ત્યમ ચેતવણી, મુકામ પરના, રખેવાળ પણ,
નિજ તરફથી જો કંઈ હોયે, તો બતલાવે,
હયે કાદની ફળી ટાંગીને,
વાવટા ઉઠવી, હીવા રાખી.
સિંચનકે રૂડી. રાતી જણાવે,
ભય છે માટે ઉભું રહેવું;

લીલી જણાવે, સંભાળીને,
 હળવે હળવે ભેતાં આવવું;
 ધોળી જણાવે, નથી હરકતો,
 પુર દોડથી, ઝટ ઝટ આવણ.
 ખુબી ભરેલું, રમાડનાઈ,
 તો પશુ દીસે, બહાર થકી તે ગાંડું થેલું-
 ઘણીક રીતે બરાડવામાં,
 વળી ચાલવે પગલાં ચુકવે;
 સરખી રીતે વેળાએ તો,
 ખીન્ને ખીન્ને વેળાએ તો,
 ઉતાવળાં ખુબ, વાયુ પેરે તે, ઉડી બાયે;
 જે કારણથી, પગથી બોલે,
 ઠગળ, ઠગળ, ઠગ ઠગ ઠગ ઠગ,
 ધપ ધપ ધપ ધપ, ટકઠક ટકઠક;
 ટૂકઠક, ટૂકઠક, ખડ ખડ ખડ ખડ.
 ખરખર ખરખર, સરસર સરસર,
 ટક ઠક ટક ઠક, ટક ઠક ટક ઠક,
 વાયુ બોલે ખરખર ખરખર.
 હાંફા ચાલે, કુંઘા કુંઘા,
 ઉભું રહેતાં કચું બિંબ બિંબ;
 ધન્ય બુદ્ધને. (નર્મદાચંકર)

આગગાડીમાં લાભ છે પણ જો તે પરદેશી વહીવટમાં
 હોય તો તેથી દેશને ગેરલાભ છે.

પાઠ પદ્ધતિ— સગાં સંબંધી.

પિત્રાદ્ય મશીઆદ્ય મોળાદ્ય ભાણેજન
સાળાવેલી પિયેર દૌહિત્ર

આપણાં જુદાં જુદાં સગાંનાં નામ હું તમને કહું. તમારા બાપના ભાઈ તમારા કાકા કહેવાય, અને તેમની બેનો ફેઈ કહેવાય. બાપના બાપ તે દાદા કહેવાય. બાપના મિત્રો તથા ગ્રામજીવોનાં તેમનાં ભાઈએન જવાં ગણાય, તેથી તેમાં ભાવડા હોય તેને ‘કાકા’ અને સ્ત્રીઓ હોય તેને ‘ફેઈ’ કહેવાનો રીવાજ છે. કાકા તથા ફેઈનાં છોકરાં પણ આપણાં ભાઈએન કહેવાય.

માના ભાઈ તે મામા અને માની બેનો તે માશી કહેવાય. માની મા તે નાની કહેવાય અને માના બાપ તે નાના કહેવાય. નાના નાનીના આપણે દૌહિત્ર કહેવાઈએ. માશીના અને મામાનાં છોકરાં પણ આપણાં ભાઈએન કહેવાય.

કાકાનાં છોકરાં આપણાં પિત્રાદ્ય ભાઈએન કહેવાય. ફેઈનાં છોકરાં આપણાં ફેઈઆત ભાઈએન કહેવાય. માશીનાં છોકરાં આપણાં મશીઆદ્ય ભાઈએન કહેવાય. મામાનાં છોકરાં મોળાદ્ય ભાઈએન કહેવાય. બેનનાં છોકરાં ભાણેજન કહેવાય.

ફેર્યાના વર કુચ્ચા કહેવાય. માશીના વર માસા કહેવાય. મામાની વહુ મામી કહેવાય અને કાકાની વહુ કાકી કહેવાય, યેનનો વર યનેવી કહેવાય.

વહુની યેન સાળી કહેવાય તથા તેનો ભાઈ સાળો કહેવાય. સાળાની વહુ સાળાવેલી કહેવાય. વરની યેન તે વહુની નણુંદ કહેવાય. વરના મોટાભાઈ વહુના જોઠ કહેવાય, અને તેના નાનાભાઈ તેના દીયર કહેવાય. નણુંદના વર એટલે કે વરના યનેવી તે વહુના નણુંદોઈ કહેવાય. દીયરની વહુ તે ફેરાણી બને અને જોઠની વહુ તે જોઠાણી કહેવાય.

વર તથા કન્યાનાં માબાપ એકએકનાં વેવાઈ તથા વેવાણુ કહેવાય વરનાં મા તથા બાપ કન્યાનાં સાસુ અને સસરો કહેવાય, અને કન્યાનાં મા તથા બાપ તે વરનાં સાસુ અને સસરો કહેવાય. કન્યાના બાપનું ઘર તે વરનું સાસરું અને વરના બાપનું ઘર તે કન્યાનું સાસરું. કન્યાના બાપનું ઘર તે તેનું પિયર કહેવાય.

પાઠ ૫૭ મો—શિખામણુ

પ્રભાત કંઠે મૃદુ મૃત્તિકા આલસ્ય
 પ્રભાતે ઉઠીને પ્રભુ નામ લેવું,
 કંઠે બોલ છોડી મૃદુ વેણ કહેવું.
 પછી શૌચ બાળે પુર પાણી લઈને,
 ધુબો હાથ બે મૃત્તિકા સ્વચ્છ લઈને.
 ઘસી ઘાંત નાહો બધું ડીલ ચોળી,
 લુછો અંગ આખું મુખે રામ બોલી.
 પછી હોંસથી અઠરો નિત્ય કર્મ,
 રહી નીતિમાં પાળવો નિજ ધર્મ.
 જઈ માત પિતા તણે પાંચ લાગો,
 ઘણા ભાવથી રોજ આશીષ માગો.
 ધરી સ્વચ્છ વસ્ત્રો કરો પાઠ ભરી,
 લખો અક્ષરો લક્ષ રાખી સુધારી.
 લણો જે ઘડી તે ઘડી ધ્યાન રાખો,
 બીજા સર્વ વિચારને દૂર નાંખો.
 ગુરુજી કહે તે બધું ધ્યાન ધારો,
 કરો ના કદાપિ નકામો લવારો.
 વળી પેન, પાટી તથા પુસ્તકો જે,
 સહુ સાચવી મૂકજો એક ઠામે.
 પિતા માત કેરી ધરો શીખ માથે,
 કદી ના લડો બાઈ બાકુની સાથે.

વડીલો અને પૂજ્યનું માન રાખો,
 વિવેકે નમી નમ્ર વાણીથી બાળો.
 સગાં રનેહી સુમિત્રથી પ્રીત જોડો,
 સુસંધે રહી દુષ્ટ કુસંધ તોડો.
 નહિ જૂઠું જોલો તજો ભુંડી જાળો,
 અને દુષ્ટ મિત્રો તથો સંગ ટાળો.
 તજો ચોરી ચાકી પ્રભુધી ડરીને,
 તજો દેવને કલેશ સંધે રહીને.
 તજો કોપને રીસ આલસ્ય ત્યાગો,
 ડરી દુર્ગુણોથી સદા દૂર જાળો.

પાઠ ૫૮ મો પૃથુરાજ ચૌહાણ ભાગ ૧

તીરંદાજ એકો ઇર્ષ્યા બ્રહ્મ

પાણ અનહદ કુમકે

દીલ્હી શહેરમાં અનંગપાલ નામે એક રાજા હતો.
 તેને બે પુત્રીઓ હતી. તેમાંની એકને તેણે અજમેરના રાજા
 સોમેશ્વર વેરે પરણાવી અને બીજીને કનોજના રાજા વિજય-
 પાલ જોડે પરણાવી. સોમેશ્વરને પૃથુરાજ નામે પુત્ર થયો,
 અને વિજયપાલને જયચંદ્ર નામે પુત્ર થયો.

પૃથુરાજ ધણે બળવાન અને શૂરો હતો. તીરંદાજીમાં, ઘોડે બેસવામાં તથા તલવાર પટામાં તે એકઠો હતો. એનું શરીર કમરતથી બહુ મજનું અને લું હતું. અને સ્વભાવ ચપલ અને આનંદી હતો. જયચંદ પૃથુરાજ કરતાં મોટો હતો. પણ તેના જીટલો હોંશિયાર અને બહાદુર નહોતો.

અનંગપાલને પૃથુરાજ પર માયા વધારે હતી. અનંગ-પાલ ધરડો થયો ત્યારે હિમાલયમાં આવેલા બદરિનાથના તીર્થમાં તપ કરવા ગયો. તેણે પોતાના વહાલા દૌહિત્ર પૃથુરાજને દિલ્હીની ગાદીએ બેસાડ્યો. આથી જયચંદ્રના દિલમાં પૃથુરાજ માટે ઇર્ષ્યા પેદા થઈ.

અદેખાઈ અને વેર બહુ ખરાબ અવગુણો છે. વેર લેવા તૈયાર થયેલા માણસને સારા નરસાનું લાન રહેતું નથી. બે ભાઈઓ વચ્ચે તકરાર થાય ત્યારે તે કચેરીમાં લઈ જૂબ પેસા બગાડે પણ સમજીને કજીઓ પતાવે નહિ. જયચંદ્રને પૃથુરાજ પર ઝેર હતું તેથી તેને ખરાબ કરવા તેણે મુસલમાનોને હિંદ પર ચઢી આવવા ઉશ્કેર્યા.

મેવાડના શૂરવીર અને બુદ્ધિવાન રાણા સમરસિંહ વેરે પૃથુરાજની બેન પૃથા પરણાવી હતી. સમરસિંહ અને પૃથુરાજને એ કારણથી બહુ ગાઠો સબંધ થયો હતો. સમરસિંહ હંમેશાં પૃથુરાજને મદદ કરવા તત્પર રહેતો. સમરસિંહ, ચંદ બારોટ નામનો કવિ, ચામુંડરાય વગેરે અનેક ચોદા પૃથુરાજની મદદમાં હતા. તે વખતે સિંધુ

નદીની પેલી મેર ગીજની નામના શહેરમાં શાહબુદ્દીન ઘેરી નામે મુસલમાન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. જયચંદ્રે તેને પોતાની મદદે બોલાવ્યો. વેરની ધૂનમાં તે દેશના ભલાની વાત ભુલી ગયો. દેશ ભલે પરદેશીઓને હાથ જાય, પણ પૃથુરાજ હલકો પડે એટલે બસ, એવો હલકો વિચાર તેણે કર્યો. જયચંદ્ર પાપી બન્યો. તે દેશભક્તિ ભુલ્યો. તેને એમ ન સૂઝ્યું કે પૃથુરાજને જીત્યા પછી તે પરદેશીઓ એમને એમ પાછા નહિ આવ. તે પરદેશીઓ ત્યાર પછી તેને હરાવી હિંદમાં પોતાનું રાજ્ય જમાવશે એ વાત તે ભુલી ગયો. વેરને અદેખાઈથી આમ બુદ્ધિ બ્રષ્ઠ થાય છે.

જયચંદ્ર દેશનો દુશ્મન બન્યો પણ બીજા બધા રજપૂત કાંઈ તેના જવા પાછ નહોતા. તેમના દિલમાં માતૃભૂમિ હિંદને માટે અનહદ પ્રીતિ હતી. તેઓ તેના રક્ષણ માટે જીવ આપવા તૈયાર હતા. હિંદમાં પરદેશીનું રાજ્ય થાય એ તેમને ગમતું નહોતું. તે બધા બહાદુર પૃથુરાજની કુમંઠે આવ્યા. મેવાડના રાણા સમરસિંહની સલાહ તથા મદદથી છ વાર એ શૂરા દેશપ્રેમી રજપૂતોએ શાહબુદ્દીનને હિંદમાંથી હાંકી કાઢ્યો હતો.

શરણે આવેલા પર દયા કરવી એવો ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે. પૃથુરાજ ક્ષત્રિયનો ધર્મ બરાબર પાળતો. શાહબુદ્દીન કેદ પકડાય અને માફી માગી શરણે આવે એટલે શૂરા પૃથુરાજ તેને છાડી મુકતો.

પાઠ ૫૯ મો—પૃથુરાજ ચૌહાણ ભાગ-૨

સદ્ગુણી દ્વારપાળ સાવધ ગાફેલ

સન્ન

અદેખા જયચંદ્રથી પૃથુરાજની કીર્તિ સહન ન થઇ. તેને સંયુક્તા નામે એક બહુ સુંદર અને સદ્ગુણી કન્યા હતી. તેનો તેણે સ્વયંવર કર્યો. તેણે બધા રાજાને બોલાવ્યા પણ પૃથુરાજ તથા સમરસિંહને બોલાવ્યા નહિ. તેમનું અપમાન કરવા તેણે તેમનાં પૂતળાં બનાવી સ્વયંવરના દરવાજા આગળ દ્વારપાળની જગાએ મુક્યાં.

સંયુક્તા બહુ શાણી છોકરી હતી. તેણે પૃથુરાજની બહાદુરી તથા બુદ્ધિની વાત સાંભળી હતી. એવા શૂરા પુરૂષ જોડે પરણવાનું તેને મન થયું. સ્વયંવરના મંડપમાં તે આવી. તેણે ફરીને બધા રાજા જોયા. આખરે મંડપના દ્વાર આગળ પૃથુરાજના પુતળાને તેણે વરમાળ પહેરાવી. બધા રાજા ગુસ્સે થયા. તેનો પિતા જયચંદ્ર પણ બહુ ખીજ્યો પણ કરે શું ?

સંયુક્તાને પૃથુરાજ જોડે નહિ પરણાવવાનો જયચંદ્રે ઠરાવ કર્યો. પૃથુરાજ કશા ભયથી ડરે એવો નહોતો. પોતાનાં ખાસ પસંદ કરેલાં થોડાં માણસો સાથે આવી તે સંયુક્તાને લઇ ગયો. પૃથુરાજને રોકવા અને

સંયુક્તાને પાછી લાવવા જયચંદ્રે બહુએ ફાંફાં માર્યા, પણ તેનું કાંઈ વળ્યું નહિ.

સંયુક્તાને પરણ્યા પછી પૃથુરાજ પહેલા જોવા સાવધ ન રહ્યો. તે સંયુક્તાના રૂપમાં એવો તો મોહી પડ્યો કે આખો દહાડો તેની પાસે જ બેસી રહે. રાજ કાજ પર તે ધ્યાન આપે નહિ. લશ્કરની કવાયત જુએ નહિ. પૃથુરાજ આમ આળસુ અને ગાફેલ બન્યો એટલે તેના રાજ્યમાં ગોટાળા થવા લાગ્યા.

આવો સાગ જોઇ જયચંદ્રે ફરીથી શાહબુદ્દીનને બોલાવ્યો. સંયુક્તા શાહી હતી. પૃથુરાજ પોતાની પાસે બેસી રહે અને રાજકાજ પર ધ્યાન ન આપે એ તેને ગમતું નહોતું. તેણે તેને શાહબુદ્દીન ચઢી આવે છે એ ખબર કહી. હિંદ પર દુશ્મન ચઢી આવે છે એ ખબર સાંભળી પૃથુરાજે હંકાર કર્યો. તેની નસોમાં લોહી વેગથી વહેવા લાગ્યું. ક્રોધથી તેની આંખો લાલ થઇ. તે યુદ્ધ માટે તૈયાર થયો. સંયુક્તાએ પોતાને હાથે તેને બક્ષર પહેરાવ્યું.

હથિયારથી સજ્જ થઈ પૃથુરાજ શાહબુદ્દીન સામે લડવા આદ્યો. સમરસિંહ અને બીજા ઘણા રજપૂત રાજાઓ તેની મદદે આવ્યા હતા. પણ આ વખતે શાહબુદ્દીન બહુ મોટું લશ્કર લઇ આવ્યો હતો. દેશદ્રોહી જયચંદ્ર તેની મદદમાં હતો. ‘હર હર મહાદેવ’ કરી શસ્ત્ર રજપૂતો

સુસલમાનો પર તુટી પડ્યા. બહુ જબરી લડાઈ થઈ. ધનુષમાં છુટતાં બાણોથી એ તો જવાઈ ગયું. ચોદ્દાઓ તલવાર અને લાલાથી લડતા હતા. સેંકડો માણસો તથા હાથી ઘોડા કપાઈ મુઆ. બહુ બહાદુરીથી લડ્યા છતાં પૃથુરાજ હાર્યો અને કેદ પકડાયો. પૃથુરાજને જીતી લીધી લઈ, શાહજુદીને કનોજ પણ જીત્યું.

પૃથુરાજ પર વેર લેવા જતાં જયચંદ્રે પોતાનું રાજ્ય ખોડ્યું. એટલું જ નહિ, પણ હિંદમાં પરદેશીનું રાજ્ય આણ્યું. અદેખાઈ અને વેરનું આ પરિણામ. માંહોમાંહે થમે તેટલી તકરાર હોય પણ દેશના ભલાની વાત આવે કે તરતજ તે પડતી મુકવી એ શિખામણ આ ઉપરથી મળે છે.

પૃથુરાજ ૯ દિલ્હીનો છેલ્લો હિંદુ સમ્રાટ

પાઠ ૬૦ મો—આગ

તતુડાં જવાળાઓ અભેચવા બહાવરી
કછોટો

એક દિવસ રાતનાં તતુડાંનો અવાજ સાંભળી હું ઝબકી ઉઠ્યો. ‘આગ લાગી!’ ‘આગ!’ ‘ક્યાં લાગી?’ વગેરે અવાજો બધે સંભળાવા લાગ્યા. મેં મારા ઘરની આસપાસની બધી બધી જોયું તો આધે આકાશમાં ધૂમાડાના ગોટગોટ નીકળવા હતા.

લુગડાં પહેરી હું બહાર નીકળ્યો. તપાસ કરી આગ લાગી હતી ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. હું ગયો ત્યારે આગ ખૂબ લાગી હતી. ઘરના છાપરામાંથી અશિની ઝાળો નીકળતી હતી. લાંબી જીભો જેવા ભડકા બારીમાંથી નીકળતા હતા. ‘ફડ’ ‘ફડ’ અવાજ સાથે બારી બોરણાં તુટતાં અને અશિની જવાળાઓનાં ગુંચળાં ચોમેર ફેલાતાં હતાં. બળેલાં લાકડાંનાં અંગારા નીચે પડતા હતા.

બળતા મકાનની પાસે લોકોની મોટી ઠઠ જમી હતી. એ મકાનની પાસેના મકાનપર લોકો ઘડાઓ વડે પાણી છાંટતા હતા. થોડી વારમાં ત્યાં લાલ રંગનો પાણીનો બંબો આવી પહોંચ્યો. બહુ બીડ અને લોકો ખસે નહિ તેથી તેને આવતાં વાર લાગી. લોકોના એક મોટા વાસણમાં પાણી ભરી તેમાં બંબાની એક નળી નાંખી. બીજે છેડે લાંબી સુંઢ જોડી. બીજ બંબાવાળાઓએ બંબાનો હાથો હાથો નીચો કરી અભેચવા માંડ્યું. એટલામાં એક બંબાવાળો પાસેના ઘરના છાપરાપર ચડી ગયો. તેના હાથમાં પિત્તળ ની ભુંગળી જેવું હતું.

બંબો અભેચાથો એટલે તે નળીમાંથી જોરથી પાણીની ધાર ઉડવા લાગી. પેલા બંબાવાળાને જોરથી ધક્કો લાગ્યો. પણ તે બરાબર પગ ગોઠવી ઉભો હતો તેથી પડી ન ગયો. જ્યાં બહુ બળતું હતું ત્યાં તેણે પાણી છાંટવા માંડ્યું.

થોડીવારમાં બીજા પણ બંબા આવી પહોંચ્યા. ચારે બાજુથી તે મકાનપર પાણી છંટાવા માંડ્યું. બે એક કલાક આમ મહેનત કરતાં આખરે આગ બુઝાઈ.

આગ લાગી ત્યારે તે ઘરમાં રહેનારની સ્થિતિ ઘણી દયાજનક હતી. ઘરઘણી બધા લોકોને તથા બંબાવાળાને ખૂબ કામ કરવા વિનવતો હતો. તે આમતેમ દોડતો હતો. તેની બૈરી બાંચારી ખૂબ ગભરાઈ બહાવરી જેવી થઈ ગઈ હતી. તેનો તો જીવ જ કૂટાઈ ગયો હતો. તેને રડતી એક તેનાં નાનાં છોકરાં પણ રડતાં હતાં. પેલો બિચારો બાયડો તેમને ધીરજ આપતો હતો.

હવે બન્યું એમ હતું કે તે બાઇને એક નાનો છોકરો ઘરમાં રહી ગયો હતો. આથી તે ઘણી ઘણીઆણી ગાંડાં જેવાં થઈ ગયાં હતાં. ત્યાં આટલા બધા લોક એકઠા થયા હતા, પણ કોઈની તે બળતા ઘરમાં જવાની હિંમત ન આલે. આપણો બહાદુર બાપુ ત્યાં હતો. તેણે એ વાત જાણી એટલે કછોટો મારી લુગડાં બીનાં કરી તે ઘરમાં પેહો. ઉપલા ઝોરડામાં છોકરો હતો. આખો ઝોરડો ધુમાડાથી ભરાઈ ગયો હતો હોશિયાર બાપુ ધુંટણીએ ચાલતો ગયો અને પેલા છોકરાને ઉપાડી ઝટ નીચે ઉતરી પડ્યો. પેલી બાઈ પોતાનો છોકરો મળતાં ઘણી રાજી થઈ તેણે બાપુને ઘણી આશીર્વાદીધી.

રાંજાણ દંડયું સમાય પળં અમિણ દંડયું ન સમાય.

પાઠ ૬૧ મો—ચંદ બારોટ

મંત્રી દૂત જોસીલાં અંકુશ સામગ્રી
ચર્યા છાવણી સંહાર તિરસ્કાર
જહાંપનાહ શબ્દવેધી મસલત

એ પૃથુરાજ ચહુઆણના દરબારનો રાજકવિ અને મંત્રી હતો. તે બહુ બુદ્ધિશાળી હતો. ઘણી જરૂરી બાબતોમાં પૃથુરાજ એની સલાહ લેતો. શાંતિમાં તે સારો સલાહકાર હતો, તેમ યુદ્ધમાં તે શૂરવીર લડવૈયો હતો. આમુંડા માતાનો તે પરમ ભક્ત હતો. માતાજી એની પર પ્રસન્ન હતાં. તેમની કૃપાથી તેનામાં ઉત્તમ કાવ્યો રચવાની શક્તિ આવી હતી. એનાં વીરરસ કાવ્યોથી નાદિંમત હોય તેને પણ પાણી ચઢતું. યુદ્ધ સમયે તેનાં જોસીલાં કાવ્યો સાંભળી શૂરવીરો ખૂબ ઉશ્કેરાઈ શત્રુ પર ધસતા.

ગૂજરાતના રાજા ભીમદેવ સાથે પૃથુરાજને તકરાર થઈ ત્યારે તે રાજાના દરબારમાં તેણે ચંદ બારોટને દૂત તરીકે મોકલ્યો હતો. ચતુર ચંદ બળ, નીસરણી, કોદાળી, દીવો, અંકુશ અને ત્રિશુળ લઈ ભીમદેવના દરબારમાં ગયો. આ બધી વિચિત્ર સામગ્રી સાથે તેને આવેલો જોઈ ભીમદેવે તે ચીજો લાવવાનો હેતુ પૂછ્યો. શત્રુના દરબારમાં દુશ્મનો વચ્ચે ઉભા રહી વગર બીકે ચંદે કહ્યું. “જો તમે મારા રાજાની બીકથી પાણીમાં પેસી જશો તો આ બળથી તમને

શેઠી કેદ કરીશું. આકાશમાં જશે તો નીસરણીથી અને પાતાળમાં પેસશે તો આ કાદાળીથી શેઠી કાઢીશું. અંધારામાં ભરાશે તો આ દીવો તૈયાર છે. યાદ રાખજો, આ અંકુશથી તમને વશ કરી આ ત્રિશૂળથી પૂરા કરીશું.” ભીમદેવને આ સાંભળી ક્રોધ તો ચઢ્યો, પણ દૂતને મરાય નહિ એટલે શાંત રહ્યો. તેની સાથે થયેલા યુદ્ધમાં ચંદ બહુ બહાદુરીથી લઢ્યો. એ યુદ્ધમાં ભીમદેવ હાર્યો.

શાહબુદ્દીન ઘેરી સાથે યુદ્ધ થયું ત્યારે ચંદ પોતાને વતનથી પૃથ્વીરાજની મદદે જવા નીકળ્યો. રસ્તે મુસલમાની લશ્કરની ચર્ચા જોવા તે છુપે વેશે તેમની છાવણીમાં ગયો. દેવજોગે તે મુસલમાનોને હાથ કેદ પકડાઈ ગયો. હોંશિયારીથી તે કેદખાનામાંથી નાશી છુટ્યો પણ તે વખતે તો પૃથુરાજ હારી કેદ પકડાયો હતો.

પૃથુરાજને કેદ કરી શાહબુદ્દીન ગીજનનાં લઈ ગયો. પૃથુરાજ બહુ બળવાન હતો. મુસલમાન સીપાઇઓ તેનાથી બહુ બીતા હતા. તેમણે તેને લડતો અને થોરીઆનાં ડોંગલાં પેઠે દુશ્મનોનો સંહાર કરતો જોયો હતો. પૃથુરાજ છુટા હોય તો કદાચ કોઇને મારી બેસે એ બીકે તેના હાથ, પગ અને ગળામાં મળી પચાસ મણની લોઢાની સાંકળો પહેરાવવામાં આવી હતી. તેને પુરતું ખાવાનું પણ આપતા નહોતા. વળી ભર દરબારમાં તેણે શાહબુદ્દીનનો તિરસ્કાર કર્યો હતો, તેથી તેની આંખો ફેડાવી નાંખી હતી. પૃથુરાજ

હારેલા શાહબુદ્દીનને સાત સાત વાર માફ કરી જવા દીધો હતો. એનું તે ક્ષત્રિયપણું ! શાહબુદ્દીન તેના જેટલી ઉદારતા બતાવી ન શક્યો.

પૃથુરાજના દુઃખની વાત સાંભળી ચંદ બારોટગીજની ગયો. તેણે પોતાની સુંદર, છટાદાર કવિતાઓથી શાહબુદ્દીનને ખૂશ કર્યો અને પૃથુરાજને મળવાની રજા માગી લીધી. ચંદને મળતાં પૃથુરાજને એટલો બધો આનંદ થયો કે પચાસ મણની સાંકળ હંચકી તે સામે આવી તેને ભેટ્યો. એ વાત સાંભળી શાહબુદ્દીન તો ચમક્યો અને બીજી પચાસ મણની સાંકળ પૃથુરાજને પહેરાવી.

ચંદે આવી શાહબુદ્દીનને કહ્યું, “તમારા જવા બહાદૂર શાહ અંધ પૃથુરાજથી આટલા બીએ એ કેવી નવાઈની વાત. તમે એનાથી શું કામ બીએ છો. એ તો હવે અંધ છે, એટલે તમને એ શું કરી શકે એમ છે ? એ બહુ ચતુર છે અને ધનુષ્ય બાણના સારા ખેલ કરી શકે છે. તમે તે ખેલ જોઈ ઘણા ખૂશ થશો. આઠેક દિવસ એને ખોરાક આપી તાજે કરો અને પછી જોઈ લો એની ચાતુરી ! ”

આઠ દિવસ બાદ પૃથુરાજને શાહબુદ્દીન પાસે લાવવામાં આવ્યો. શાહબુદ્દીન હંચે જરૂખામાં બેઠો હતો. અને પૃથુરાજ તથા ચંદ નીચે ચોકમાં હતા. પૃથુરાજને ધનુષ્ય આપે પણ દોરી એજાની સાથે તે તુટી બચ ! ઘણાં

ધનુષ્ય તુટ્યાં ત્યારે ચંદ્રે કહ્યું, “જહાંપનાહ, એનું પોતાનું ધનુષ્ય આપશે તો તેજ તેના હાથમાં ટકશે.”

પૃથુરાજને તેનું પોતાનું ધનુષ્ય લાવી આપવામાં આવ્યું. સો સો મણના સાત તવા એક હારમાં ગોઠવ્યા હતા. જે તવા પર શાહ કાંકરી મારે તે પૃથુરાજને વીંધવાનો હતો. પૃથુરાજ શબ્દવેધી હતો. તે અવાજ પરથી નીશાન લઈ શકતો હતો. ચંદ્રે તથા તેણે એવી મસલત કરી હતી કે શાહબુદ્દીન તવા વીંધવાનું કહે ત્યારે તવાને બદલે તેને જ તીર મારી મારી નાંખવો. બધી તૈયારી થઈ એટલે ચંદ્રે કહ્યું:

ચાર બંશ ચોવીસ ગજ, અંગુલ અષ્ટ પ્રમાણુ:

ઇત્ને પર સુલતાન હૈ, મત ચુકે ચહુઆણુ.

આમ કહી કવિ ચંદ્રે શાહબુદ્દીન મેઠો હતો તે જગાની હંચાઈ કહી બતાવી. પછી શાહબુદ્દીને ‘શાબાશ પૃથુ’ કહી તેને રજ આપી એટલે તેણે તેના અવાજની દિશા પરથી નીશાન લઈ તેના કપાળમાં બાણ માર્યું. શાહબુદ્દીન નીચે ઢળી પડ્યો અને પૃથુરાજે ચંદ્રના તથા ચંદ્રે પૃથુરાજના ગળા પર તલવાર ફેરવી.

ચંદ્રે રચેલા ‘પૃથુરાજ રાસા’ નામના વ્રજ ભાષાના ગ્રંથમાં પૃથુરાજના રાજ્યની હકીકત બહુ સુંદર રીતે અને સુંદર ભાષામાં આપી છે.

પાઠ ૬૨ મો—કાચળો અને કાચળી

કાચળો અને કાચળી જળમાં રહેતાં, હતાં હરિનાં દાસ,
 દરશન કારણ ખાહેર નીસર્યા, રાખીને વિશ્વાસ;
 આવતાં નજરે ભાળ્યાં, ઝાલીને ખાંધી માર્યા. ૧

કાચળી ટહે છે કાચળાને, તેં કહેણુ ન માની કંથ,
 આપણુ બેઝને ઝાલીને ચાલ્યો, એ તો લાંબે પંથ;
 હતા બેઉ જીવ સંઘાથે, પડ્યા પાપીને હાથે. ૨

પાપીએ પાપ પ્રગટ કીધાં, ઝોર્યાં આંધણુ માંચ,
 ચોદશથી સળગાવીઆં, દુઃખી થયાં બહુ ત્યાંચ;
 ક્યાં છે તારો સારંગપાણી, માથે આવી મોત નીશાની. ૩

કાચળો કહે છે કાચળીને તું, રાખની ધારણુ ધીર,
 આપણુને ઉગારશે વહાલો, જુગતેથી જડુવીર;
 ચિંતા મેલી શરણુ આવો, મરવા તુંને નહિ દે માવો. ૪

વારે વારે તને વારતી, માફ કંથ ન માન્યું કહેણુ,
 કાળ આવ્યો કોણુ રાખશે, તમે નીચાં શું ઢાળો નેણુ ?
 પ્રભુ તારો નાવ્યો પ્રાણી, માથે આવી મોત નીશાની. ૫

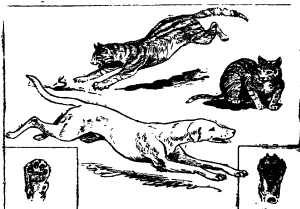
અબળાને ઇંતબાર ન આવે, કોટિ કરોને ઉપાય,
 કહ્યું ન માને કંથનું, એ તો ગાયું પોતાનું ગાય;
 એવી વિશ્વાસની વ્હોણી પ્રથમ પહેલી મતની પ્રાણી. ૬

કાચળી કહે ક્યાં ગયો તારો રાખણુહારો રામ ?
 હરિ નથી કોઇના હાથમાં, તમે શું બોલો છો, શ્યામ ?
 સુવા ટાણે મત મુઝાણી, તુટ્યા પછી ઝાલવું તાણી. ૭

ત્રિકમલ ત્રણ લોકમાં, મારે તમારે છે ઇતિબાર,
 અટક પડે હરિ આવળે, મારા આત્મના આધાર;
 છોગાળાલ વાત છે છેલ્લી, થાજે બળાંના બેલી. ૮
 કાચબી કહે કેણુ ઉગારે, તારે જાતો રહ્યો જગદીશ,
 ચાર દિશેથી સળગાવીઆં લઈ ઓર્થા વીચોવીચ,
 આમાંથી ને ઉગરીએ, પાણી બહાર પગ ન ભરીએ. ૯
 બળતી હોય તો બેસ મારી. પીઠ પર રાખું પ્રાણ,
 નિંદા કરે મારા નાથની એ તો, મારે છે મુજને બાણ;
 વાલો મારો આવશે વારું, આપણને ઉગારવા સારું. ૧૦
 કાચબી કહે કિરતાર ન આંચે, આંચે આપણે અંત;
 પ્રાણ ગયા પછી પહોંચશે, તમે તે શું બાંધે તંત ?
 જેનો વિશ્વાસ છે તારે, તેનો ભરંસો નહિ મારે. ૧૧
 વિકૃતલ મારી વારે ચઢળે, શામળા કરળે સાર,
 લાજ લોપાશે લોકમાં, પછી બીજી કેની વાર ?
 હરિ મારી હાંસી થાશે, પ્રભુ તારી પતીત બાશે. ૧૨
 કેશવજી કરુણા કીધી, મોકલ્યો મેઘ મલાર,
 આંધણુમાંથી ઉગારીઆં, આવી કાચબાને કિરતાર;
 લોજલ કહે ભરંસો જેને, ત્રિકમલ તારશે તેને. ૧૩

વિભાગ બીજો-ગ્રાણીઓ

પાઠ ૬૩ મો-બિલાડી ભાગ ૧ લો

છાપું ચપટા નહોર ઉઝરડો
હક અણીઆળા સમાર્યા પ્રસાદ

વસંતલાલ જમીને એક દિવસ બારીએ બેઠો હતો. તેના પિતા છાપું વાંચતા હતા. પાસેના ઘરના છાપરા પર વસંતે બિલાડી બેઠી. તેને જોઈ તે બોલી ઉઠ્યો, “બાપાજી, જુઓ તો ખરા, પેલી બિલાડી ક્યાં ચઢી છે ! એ ત્યાં ઠંવી રીતે આવી હશે ? પોપટ કે કાગડાની પેઠે એને કંઈ પાંખ નથી. એ કંઈ ઉડી શકતી નથી.” વસંતનું બોલવું

સાંભળી તેના પિતા છાપું મૂકી દઈ તેની પાસે આવ્યા. તેમણે કહ્યું, “ વસંત, બિલાડી ઉડી શકતી નથી એ વાત ખરી, પણ તે કુદકો મારી હંચી ભીંત પર ચઢી શકે છે અને થડ પકડી ઝાડ પર પણ ચઢી શકે છે. આપણે જમ પગથીઆં ચઢીએ છીએ, તેમ તે એક હંચી જગા ઉપરથી બીજી પર કુદીને જાય છે અને એમ કરતી છેક છાપરા સુધી ચઢી જાય છે.”

વસંતે પૂછ્યું, “ એ ઝાડ પર કેવી રીતે ચઢતી હશે? હું ઝાડ પર ચઢું છું ત્યારે થડ સીધું હોય તો મારો તો હાથ સરી જાય છે.”

પિતા—એ તો ખરું. તારી આંગળીઓ પર ચપટા નખ છે. તને કંઈ બિલાડીના જવા આણીદાર નહોતર છે? બિલાડી તો ઝાડના થડમાં એ નહોતર ઘોસે છે. તેથી તે સરી જતી નથી અને એમ કરી તે ઝાડ ઉપર પણ ચઢી જાય છે. કુતરો તેની પાછળ દોડ્યો હોય છે, ત્યારે તે કુદીને ભીંત કે ઝાડ ઉપર ચઢી જાય છે. કુતરાથી એમ ઉંચું કૂદાતું નથી; એટલે તે બિચારો ભીંત કે ઝાડ આગળ ઉભો રહી ભસ્મા કરે છે.

વસંત—બાપાજી, તમે કહો છો કે બિલાડીને નહોતર હોય છે. હું આપણી પાળેલી બિલાડી જોડે રોજ રમું છું અને એને પગે પણ હાથ ફેરવું છું, પણ મને તો કદાચ દિવસ એવા નહોતર દેખાયા નથી.

પિતા—વસંત તે દિવસે તં એને પકડી હતી, તે વખતે એણે તને ઉઝરડો ભર્યો હતો અને લોહી કાઢ્યું હતું તે બૂઠી ગયો કે ? તેણે ઉઝરડો શેનાથી ભર્યો હતો ? એ જ તેના નહોર.

વસંત—હા, હા, હવે મને યાદ આવ્યું. એને નહોર તો હોય છે. બાપાજી, અમે એની જોડે રમીએ છીએ ત્યારે એ કેમ દેખાતા નથી ?

પિતા—જ્યારે અપ ન હોય ત્યારે એ પોતાના નહોર પાછા ખેંચી લે છે. જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે એ પોતાના નહોર બહાર કાઢે છે. હવે તું જ્યારે બિલાડી જોડે રમે ત્યારે જોજો, એના આગલા પગ પર પાંચ અને પાછલા પગ પર ચાર આંગળાં હોય છે અને તે દરેક આંગળે નહોર હોય છે. એ નહોર વાંકા હક જેવા અણીઆળા અને પાછા ખેંચી લીધેલા હોય છે.

વસંત—બાપાજી, બિલાડી રાજ એ નહોર બહાર કેમ નહિ રાખતી હોય ?

પિતા—વસંત, શાક સમાર્યા પછી આપણે ચાકુને ખુલ્લું ને ખુલ્લું રાખીએ તો તેની ધાર બગડી જાય ને ? અને ધાર બગડ્યા પછી એનાથી કલમ ઘડાય કે ? બિલાડી પોતાના નહોર બહારને બહાર રાખે તો તેમની અણી બૂઠી થઈ જાય અને પછી તેનાથી હંદર વગેરે પકડાય નહિ. જ્યારે

છાકરાં એને પજવે, ખેંચે કે એનું શરીર દુખાય એમ ઉંચકે છે, ત્યારે એ તેમને ઠીક પ્રસાદ આપે છે. એવો એક ઉગ્રરડો ભરે છે કે તેઓ એકદમ તેને છોડી દે છે.

પાઠ ૬૪ મો—બિલાડી બાગ ર જો

કાઠાર

લપાઈ

વસંત—બાપાજી, કુતરાને તો બિલાડી જેવા નહોત નથી હોતા. તેના નહોત તો હંમેશાં બહાર જ હોય છે. એ કેમ બિલાડીની પેઠે પોતાના નહોત સાચવતો નથી ?

પિતા—વસંત, તેં બિલાડીને ઉંદર કે કાઈ પંખી પકડતી જોઈ છે ?

વસંત—હા, બાપાજી. મેં કાઠારમાં આપણી બિલાડીને ઉંદર પકડતી જોઈ છે. એ તો જાણે ઉંધી ગઈ હોય એમ છાનીમાની એક ઠેકાણે છુપાઈને સૂઈ જાય છે. પછી ઉંદર આમતેમ દોડતા હોય છે, તેવામાં તરાપ મારી પોતાના પગથી તેમને પકડી લે છે.

પિતા—વસંત, ઉંદરને પકડતી વખતે એ નહોત બહાર કાઢે છે. બિલાડી ઉંદર તથા પંખીઓને પકડી ખાઈ જાય છે,

તેથી તે શિકારી પ્રાણી કહેવાય છે. જને તે પકડી ખાય તે પ્રાણી તેનો શિકાર કહેવાય. શિકારને પકડતી વખતે બિલાડી પોતાના નહોર બહાર કાઢે છે. કુતરો પણ શિકાર કરે છે. પણ તે બિલાડીની પેઠે પોતાના શિકારને તરાપ મારી નહોરથી પકડતો નથી. તે તો ઝડપથી શિકાર પાછળ દોડી, તેને પકડી પાડી, બચકું ભરી મારી નાંખે છે. આથી એને નહોરનો બહુ ખપ પડતો નથી; અને તેથી એ નહોર પાછા ખેંચી લઇ સાચવતો નથી.

વસંત—બાપાજી. ઉંદર તથા પંખીઓને બિલાડી આવવાની ખબર નહિ પડતી હોય ?

પિતા—વસંત, બિલાડીના પગને તળીએ પોચી ગાદી હોય છે, તેથી તે ચાલે છે ત્યારે જરા પણ અવાજ થતો નથી. મેજ પર તે કુદે છે, ત્યારે પણ અવાજ થતો નથી વળી તે લપાઇ, છુપાઇ, સંતાતી શિકારની પાસે જાય છે અને એની પાસે પહોંચે છે કે એકદમ તરાપ મારી તેને પોતાના ઝીણા નહોરથી પકડી લે છે.

પાઠ ૬૫ મો—ખિલાડી ભાગ ૩ નો

ખરબચડી

ગંદવાડ

વસંત—બાપાજી, ઉંદર તો આખો દહારો દરમાં બરાઈ રહે છે અને રાતે જ બહાર નીકળે છે. ખિલાડી અંધારામાં એમને કેવી રીતે જોતી હશે ?

પિતા—વસંત, આંખની કીકીને તું જાણે છે ? જો, આંખમાં પેલું ગોળ ડાઘા જેવું દેખાય છે, તે કીકી કહેવાય. બહુ તેજ હોય ત્યારે કીકી નાની થઈ જાય છે. ત્યારે આપણે એમ કહીએ છીએ કે ‘મારી આંખ ઝંખવાઈ ગઈ’ ! તેજ ઓછું હોય ત્યારે કીકી પહોળી થાય છે. આપણે અંધારા ચારડામાં જઈએ છીએ ત્યારે જાણે આંખ કાડીને જોતા હોઈએ એમ લાગે છે. તે ખિલાડીની આંખ જોઈ છે ? દિવસે તો એની કીકી એક નાની કાડ જેવી દેખાય છે, પણ રાતે તો આખી કીકી ઉઘડી જાય છે. એની કીકી મોટી, તેથી એ તો રાતે પણ જોઈ શકે છે.

વસંત—બાપાજી, ખિલાડીનું શરીર કેવું લીસું અને સુંવાળું હોય છે ! એના શરીર પર હાથ ફેરવવો મને બહુ ગમે છે.

પિતા—વસંત, ખિલાડીને પોતાનું શરીર ચોક્કસ રાખવાની ટેવ છે. એને ગંદવાડ જરાએ ગમતો નથી. જ્યારે

એ નવરી બેઠી હોય ત્યારે એ પોતાનું શરીર ચાટીને સાફ કર્યા કરે છે.

વસંત-શરીર ચાટીને સાફ કરે ? એ વળી કેવી ટેવ ?

પિતા-એની જીભ આપણા જેવી નથી હોતી. આપણી જીભ પોચી અને સુંવાળી છે, પણ ખિલાડીની જીભ તો કાંટાવાળી અને કરકરી હોય છે.

વસંત-ખાપાજી, તમે કહેતા હતા કે આપણે આ ધર છોડી ખીજે કંઈ રહેવા જવાના છીએ. ત્યાં આપણી પાળેલી ખિલાડીને લઈ જઈશું ને ?

પિતા-હાસ્તો, એને મૂકીને જઈએ તો એ બિચારી દુઃખી થાય. પાળેલી ખિલાડીને તો માણસની વસ્તી વિના ચાલે જ નહિ. આ ધરમાં જે નવો ભાડુત આવે તે એને પાળે નહિ, તો એ બિચારી મીયાંકં મીયાંકં કરી મરી જાય. ધર બદલીએ અને એને મૂકીને જઈએ, એ તો ખોટું. એ બિચારીને એથી બહુ દુઃખ થાય. એને તો આપણી જોડે જ લઈ જઈશું.

વસંત-ત્યારે તો ઠીક. મને એ બહુ વહાલી લાગે છે.

પાઠ ૬૬ મો—કુતરો

કાખરચિત્રાં માંસાહારી નિમકહલાલ

કુતરો તો બધાએ જોયો હશે. એનું શરીર લાંબું હોય છે. બિલાડી કરતાં એ કદે મોટો છે. બિલાડીનું મોં જાળ છે, પણ કુતરાનું મોં તો લાંબું અને અણીઆણું હોય છે. એના શરીર પર વાળ હોય છે; પણ બધા કુતરાના વાળ એક સરખા હોતા નથી. ઠંડા દેશના કુતરાનાં શરીર પર લાંબા વાળ હોય છે, ત્યારે ગરમ દેશના કુતરાના વાળ ટુંકા હોય છે એના વાળ જુદા જુદા રંગના હોય છે. તેથી કોઈ કુતરા કાળા, કોઈ ઘોળા, કોઈ તપખીરિયા, તો કોઈ કાખરચિત્રા હોય છે. કુતરાના દાંત બિલાડીના દાંત જેવા અણીદાર હોય છે.

એના નખ મોટા અને મજબૂત હોય છે. તે બિલાડીના નહોર જેવા વાંકા અને અણીદાર હોતા નથી. બિલાડીની પેટે તે પોતાના નખને પાછા ખેંચી શકતો નથી. એ પોતાના નખથી જમીન ખોદી ખાડો કરી શકે છે.

કુતરાના પગ પાતળા અને લાંબા હોય છે. તેથી તે બહુ ઝડપથી દોડી શકે છે. એ પગનાં આંગળાં પર ચાલે છે; પગનું આણું તળીયું ભોંય પર મૂકી ચાલતો નથી. બિલાડીની પેટે તે ભીંત ઉપર ફરી શકતો નથી તથા ઝાડ ઉપર પણ ચઢી શકતો નથી.

એની સુંઘવાની શક્તિ બહુ તેજ હોય છે. એ માણસનાં કે કાઈ પણ પ્રાણીનાં પગલાં સુંઘી શકે છે. દરમાં ભરાયેલાં સસલાં કે કાળને તે સુંઘીને શોધી કાઢે છે. બિલાડીની પેઠે એ તરાપ મારી પોતાનો શિકાર પકડતો નથી, પણ તેની પાછળ હોડી મોંથી તેને પકડી મારી નાંખે છે.

બિલાડીની પેઠે એની જીભ કરકરી હોતી નથી. તે પોચી અને સુંવાળી હોય છે. ઉનાળામાં એને તાપ લાગે છે, ત્યારે એ એની જીભ મોંની બહાર લટકતી રાખે છે. તમે જાણો છો કે બિલાડી અને કુતરો બંને જીવતાં પ્રાણીઓ મારીને તેમનું માંસ ખાય છે. માંસ ખાનાર પ્રાણી માંસાહારી કહેવાય છે. માંસાહારી પ્રાણીને શરીરે પરસેવો થતો નથી.

કુતરાને માણસની સોબત ગમે છે. માણસની થોડામાં થોડી વસ્તી હશે ત્યાં પણ કુતરો તો હશે જ. પોતાના પાળનાર પર તે બહુ હેત રાખે છે અને તેની ખાતર ઘણી વાર બહુ દુઃખ પામે છે. એ બહુ નિમકહલાલ અને ઘણું હોંશિયાર પ્રાણી છે. એને ઘણાં હોંશિયારીનાં કામ શીખવી શકાય છે. ગામમાં રખડતાં કુતરાંમાં તો કંઈ ખાસ સારા ગુણ હોતા નથી. તેઓ તો અહિંથી તદિં બટકી દુકડા વીણી ખાય છે; પણ પાળેલાં કુતરાં રાત્રે પોતાના માલીકના ઘરની ચોકી કરે છે. તેઓ રાત્રે કોઈ અજાણ્યા માણસને ઘરમાં જવા દેતાં નથી.

પાઠ ૬૭ મો—ગાય ભાગ ૧

અનેક

દૂધ

અદ્ધર

રમણિક, જો, પેલી ગાય ઉભી છે. એને ચાર પગ છે. જો, એની ડોક કેવી લાંબી છે ! એને પગે કેટલાં આંગળાં છે ?

રમણિક—મોટાભાઈ, એને પગે ચાર આંગળાં છે. એમાંનાં બે મોટાં છે તે જમીનને અડકે છે; પણ બે ઘણાં નાનાં છે તે જમીનથી અદ્ધર રહે છે.

હરિલાલ—રમણિક, તારી આંગળીએ નખ છે, તેમ ગાયનાં આંગળાં ઉપર પણ નખ હોય છે.

રમણિક—હા, મોટાભાઈ, પણ એ નખ કેવો મોટો અને કઠણ છે !

હરિલાલ—ગાયના આંગળા પર નખ હોય છે તે ખરી કહેવાય. ગાયને પગે બે ખરીઓ હોય છે. ઘોડાને પગે કેટલાં આંગળાં હોય છે તે તું જાણે છે ?

રમણિક—હા, મોટાભાઈ. ઘોડાને પગે તો એક જ આંગળું હોય છે, અને તેની ઉપર આવો જ મોટો અને કઠણ નખ હોય છે.

હરિલાલ—રમણિક, બરાબર છે; ઘોડાને પગે એક જ ખરી હોય છે. તેં ગાયનું પૂછડું જોયું છે ? એ કેવું લાંબુ હોય છે ! એને છેડે કેવો વાળનો ગુચ્છો હોય છે ?

રમણિક—એ પૂછડું શા કામમાં આવતું હશે ?

હરિલાલ—મને શું પૂછે છે. પૂછડાથી એ શું કરે છે તે તું જ જાને.

રમણિક—(જિંદગી) એના શરીર પર માંખ કે મરજી બેસા હોય તો તે એ પૂછડાથી ઉઘાડે છે.

હરિલાલ—રમણિક, ગાય આપણને બહુ કામની છે. જો, એ આપણને દૂધ આપે છે. દૂધ કેવું મીઠું લાગે છે! એ દૂધમાંથી પેદા, બરફી વગેરે ઘણી મીઠાઈઓ બને છે. ગાયના છાણથી લોકો ઘર અને આટલા લીપે છે. છાણ ખેતરમાં નાંખવાથી ધાન્ય સારું પકે છે. એ છાણને થાપી લોકો છાણાં બનાવે છે અને તે સૂકાય છે ત્યારે બાળે છે. મુઝા પાકી પાણુ એનું શરીર અનેક કામમાં આવે છે. એના આમડાના જોડા બન છે અને એના શીંગડામાંથી આકુના હાથ અને બટન બને છે. એણે ત્યારે ગાય કેટલી બધી ઉપયોગી છે? ખરે! આપણે ગાયના બહુ ઉપકાર માનવો જોઈએ અને વહાલ નાખી એનું પાલન કરવું જોઈએ. ગાય ગરીબ અને મયાણુ સ્વભાવની હોય છે. એ તોફાન કરતી નથી અને માણસનું મારતી નથી. એ એના પાળનાર પર બહુ હેતુ નાંખે છે. બધા લોકોને ગાય બહુ વહાલી લાગે છે. ગાય ભલી છે, લોકોને મારતી નથી અને આપણને દૂધ, ઘી આપે છે. તેથી ‘ગાયમાતા’ કહી આપણે તેની પૂજા કરીએ છીએ.

પાઠ ૬૮ મો—ગાય ભાગ ૨

બીડ

નિરાંતે

જડણું

લીલાંછમ ખેતરોમાં ફરવું કોને ન ગમે ? નાનાં છોકરાં ખેતરોમાં જઈ વાડે ઉગેલાં ફૂલ વીણે છે. કેટલાંકને મોજથી ખેતરમાં દોડવું ગમે છે. આલો, આપણે ગામની બહાર સીમમાં જઈએ ત્યાં વાસનું બીડ છે અને આપણા ગામની ગાયો ભેંસો ત્યાં ચરવા જાય છે.

ગુરુજી—જુઓ. પણે બીડમાં પેલી ગાયો નીરાંતે બેઠી છે. પેલી ગાયો ભોંય સરસું મોઢું રાખી ધીરેધીરે ચરે છે પેલા તળાવને કિનારે બીજી કેટલાંક ગાયો પાણીમાં પગ રાખી ઉભી છે. આવું, પાણી પીવું, તથા મોજથી ફરવું, એ શિવાય બીજું કંઈ પણ કામ તેમને હોય એમ લાગતું નથી.

છોકરો—ગુરુજી, એ કંઈ ખાતી નથી તો પણ જણે આવતી હોય તેમ મોઢું હલાવ્યા કરે છે ! એ શું કરતી હશે ?

ગુરુજી—એ વાગેળે છે. જયસુખ, તેં ગાયના મેનિ અંદરનો ભાગ જોયો છે ?

જયસુખ—ના જી.

ગુરુજી—ત્યારે જ, પેલી ગાયના મેનિ અંદરનો

ભાગ જે. જો, તેને બે જડખાં છે. ઉપલું જડખું અને નીચલું જડખું. તારાં બન્ને જડખાંમાં આગલી બાજુ દાંત છે, ખરાને ? ગાયને તેમ છે ?

જયસુખ—(ગાગનું મોં તપાસી) ગુરુજી. એન ઉપલા જડખાંમાં આગલી બાજુ તો એક દાંત નથી. ત્યાં તો એક જાડી ગાદી છે.

ગુરુજી—જયસુખ, ગાય શું ખાય છે, તે તું જાણે છે ?

જયસુખ—હા જી, ગાયને લીલું તાજું ઘાસ ખાવે.

ગુરુજી—જયસુખ, જો, પેલી ગાય કેવી રીતે ઘાસ ખાય છે ?

જયસુખ—ગુરુજી, એ તો જીભથી ઘાસને પકડી મોંમાં લાવે છે. પછી ઉપલા જડખાની ગાદી અને નીચલા જડખાના આગલા દાંત પર એ તેને દબાવે છે. ઘાસને એમ દબાવ્યા પછી તે જરા આચકો ભારી તેને તોડી નાંખે છે અને ખાઈ જાય છે.

ગુરુજી—જયસુખ, એ ચરે છે ત્યારે ઘાસ ચાંપે છે કે ?

જયસુખ—ના જી, એ ઘાસ ચાવતી નથી, પણ ચાંચ્યા વગર એમને એમ ગળી જાય છે.

ગુરુજી—જયસુખ, જો આપણે એમ ચાંચ્યા વગર ખાવાનું ગળી જઈએ, તો જરૂર માંદા પડીએ. ગાયનામાં વાગોળવાની શક્તિ છે, તેથી ચરી રહ્યા પછી તે ખાધેલુ

પાછું મોંમાં લાવી નિરાંતે ચાવે છે. એવી રીતે ચાવવાને વાગોળવું કહ્યું છે. જયસુખ, એની જીભ કેવી લાંબી અને કરકરી છે ! આપણે જેમ હાથથી ગીંજે પકડીએ, તેમ ગાય એ જીભથી ઘાસ પકડી મોંમાં લાવે છે. એની જીભ હાથનું કામ કરે છે.

પાઠ ૬૯ મો- ભેંસ

ખાઓચાઆં

મારકણી

ગાયની પેંઠે મેંચ પણ દૂધ દે છે, તેથી લોકો તેને પાળે છે. તમે ભેંસ તો જો- જ હશે. એનું શરીર ગાય કરતાં મોટું અને ભારે હોય છે. એનાં શીંગડાં પણ ગાય કરતાં મોટાં હોય છે. એના પગ ગાય કરતાં ટુંકા પણ વધારે બડા હોય છે. એનું શરીર ભારે છે, તેથી જો એના પગ પાતળા હોય તો શરીરના ભાર કેવા રીતે ઉપાડે ? ગાયની પેંઠે ભેંસને પણ આ આંગળાં હોય છે એના શરીરનો રંગ કાળો હોય છે અને તેની ઉપર આછા વાળ હોય છે.

ગાયની પેંઠે એ પણ ઘાસ, છુસું વગેરે ખાય છે. એને ખાવાનું વધારે જોઈએ છે. ભેંસ ખાય છે વધારે અને દૂધ પણ વધારે દે છે. ગાયના કરતાં એનું દૂધ વધારે ભેદું અને મીઠું હોય છે, પણ એ વહેલું પચતું નથી, તેથી એ ભારે ઠંડેવાય છે.

ભેંસ ગરમીથી બહુ ગભરાય છે. ઉનાળામાં તેને પાણીમાં પડી રહેવું ગમે છે. બધી ઋતુ કરત ચામાસું એને બહુ ગમે છે. ચામાસામાં એ શરીરે લકઠ બને છે. સીમિમાં ચરવા જાય છે, ત્યારે ચરી નહીં પછી તે કાઠ તળાવડી કે ખાખેડીઆનો પાણીમાં ખેસી રહે છે. એ પાણીમાં સારી રીતે તરી શકે છે.

ભેંસ ગાય કરતાં વધારે જોરાવર છે. તે ગાયના જેવી શાન્ત નથી. પણ તે ફાની અત મારકાળી છે. ખીજાય છે ત્યાં એ પોતાના પાળનારને પણ મારી મેસે છે. એ કંઈ ગાયના જેવી બીકાળુ નથી. ચાર ભેંસા ભેળી હોય, તે વાઘની પણ સામી થાય ! એનું બચ્ચું પાડું કહેવાય છે.

પાઠ ૭૦ મો—ઘેટું

ગાડર

ટક્કર

ગાલીચા

ગાય દૂધ દે છે, તેા ઘેટું જીન આપે છે. એ જીનનાં ગરમ કપડાં બને છે. ગાય અને ઘેટું પાસે ઉભાં હોય, તેા પણ કોઇને એમ નહિ લાગે કે એ બન્ને ઘણી બાબતોમાં મળતાં છે. ધ્યાનથી જોશે તેા જણાશે કે ઘણી બાબતોમાં ગાય અને ઘેટું સરખાં છે.

બન્ને ઘાસ ખાય છે. બન્નેની ઘાસ ખાવાની રીત એક સરખી છે ગાયની પેઠે ઘેટાને પણ ઉપલા જડખાના અગલા ભાગમાં દાંત હોતા નથી, પણ બીડી ગાદી જ હોય છે. ગાયની પેઠે એ પણ પોતાની જામથી ઘાસ મેંમાં લઇને ઉપલા જડખાની ગાદી વચ્ચે દબાવે છે અને પછી આચકા મારી તેને તોડી નાંખે છે.

ગાયની પેઠે ઘેટું પણ વાગોળે છે. સારી પેઠે ખાવા મળે તો ઘેટું પણ ગાયની પેઠે બહુ થાય છે.

ઘેટાને પગ પર ચાર આંગળાં હોય છે. તેમાંનાં બે મોટાં અને બે નાનાં હોય છે. નાનાં આંગળાં જમીનને અડકતાં નથી, પણ અદ્ધર રહે છે. ઘેટું તેનાં બે આંગળાં ઉપર જ ચાલે છે. એ આંગળાં પર બહા નખ હોય છે. ઘેટાને પણ ગાયની પેઠે બે ખરી હોય છે. ઘેટાં અને ગાય ખેતરમાં અને બીડમાં ચરે છે. ત્યાંની જમીન પોચી અને બીની હોય છે. તેમની બે ખરી છુટી હોય છે, તેથી તે ચાલે છે ત્યારે તેમનાં આંગળાં પહોળાં થઇ જાય છે. એ રીતે તેમના પગ એવી પોચી જમીનમાં પણ ગરકી જતા નથી.

ગાય અને ઘેટું બન્ને ગરીબ અને પોચાં છે. તેઓ કુતરાથી પણ બીને નાશી જાય છે અને કાઢને ઈજા કરતાં નથી. બન્ને પોતાના પાળનાર પર બહુ હેત રાખે છે અને

તેની જોડે વફાલથી ગેલ કરે છે. બંને ટાળામાં રહે છે, કારણ કે એમને બેગાં રહેવું બહુ ગમે છે. ગાય શીંગડાંથી લડે છે; ઘેટું માથાયાં લડે છે. બે ઘેટાં લડે ત્યારે સામ-સામાં માથાં પછાડે. એ ટક્કર લડાવી કહેવાય છે. ઘેટાનું માથું થાણું કડણ હોય છે. ઘેટાંની એક એવી ટવ છે કે તેઓ પોતાનામાંથી એકને ઉપરી માને છે અને તેની પાછળ પાછળ હ મેશાં જાય છે. તે કરે તેમ કરે છે ! તે ખાડામાં પડે તે; બધાં ખાડામાં પડે ! ઘેટાનું બીજું નામ ગાડર છે.

ગાયને ચરાવવા લઈ જાય તે ગોવાળ કહેવાય. ઘેટાંને ચારે તે ભરવાડ કહેવાય. ભરવાડ સવારે તેમને ચરવા લઈ જાય છે, અને સાંજના તેમને પાછાં હાંકી લાવે છે. ઉનાળામાં ઘેટાંના વાળ બહુ લાંબા થાય છે, ત્યારે ભરવાડ મોટી કાતર રહે તે કાતરી નાંખે છે. એ જીનના કામળા અને ગાલીચા બને છે. બહુ સારા જીનની શાલો અને પહેરવાનાં કપડાંનું કાપડ બને છે. શિયાળામાં લોકો જીનનાં બનેલાં ગરમ કપડાં પહેરે છે.

પાઠ ૭૧ મો—ઘોડો ભાગ ૧ ૫

નમ્ર

પુંકાડા

ઘોડા તો તમે જોયો જ હશે. એ બહુ મોટો હોય છે. કુતરા અને બિલાડીની પેઠે તમે એની જોડે રમતા નથી. તેમ છતાં પણ તમે બધા ઘોડાને સારી રીતે ઓળખો છો. ઘરની બહાર નજર કરો છો, તો રસ્તા પર કોઈ માણસને પીઠ પર લઈ જતો, કે ગાડી ખેંચી દોડતો તમને એ જરૂર દેખાય છે.

ગાયની પેઠે એ દૂધ દેતો નથી. ઘેટાં પેઠે એ જીન પણ આપતો નથી. કુતરા પેઠે એ ઘરની ચોરી પણ કરતો નથી. બિલાડી પેઠે એ ઘરના ઉંદર પણ ઓછા કરતો નથી, તો પણ બધા લોક એના પર ખૂશ રહે છે અને એની વાતો કર્યા કરે છે. ઘોડો એવું તે શું કરે છે કે બધા લોક એનાં આટલાં વખાણ કરે છે ? તમે જણો છો ? સાંભળો, હું કહું.

આપણાં દોસ્ત પ્રાણીઓમાંનો એ એક છે. એ મોટો, મજબૂત અને જોરાવર છે. એ પીઠ પર ભારે વજન વહી શકે છે. અથવા ગાડીમાં ભરેલો ભાર ખેંચી શકે છે. પીઠ પર માણસને લઈ તે બહુ ઝડપથી દોડી શકે છે. આટલું બધું કામ કરે છે, તેથી એ બધાને વહાલો લાગે છે. તે જોરાવર છે પણ કોઈને મારતો નથી. એ પોતાના શેઠને આહે છે. 'તે તેના શેઠનું' કહું' માને છે અને તે જ કામ

કરાવે તે ઉમંગથી કરે છે. એ સ્વભાવે નમ્ર અને હેતાળ છે.

ગાયત્રી પેઠે ઘોડો પણ ધામ ખામને જીવે છે. તમે એને ખેતરમાં કે મેદાનમાં ચરતો જોયો છે ? ન જોયો હોય તો હવે જો જા. એ ધણું ઝીણું ધાસ પણ ચરી શકે છે. એના ઉપલા તથા નીચલા જડખાનો આગલા ભાગમાં ધારવાળા મજબૂત દાંત હોય છે. ચરતી વખત તે વારેઘડીએ નાક-માંથી કુંકાડા મારી પહેલાં જમીન પરની ધૂળ ઉડાડી નાંખે છે. પછી કાતર જેવી ધારવાળા આગલા દાંતથી તે ધાસ કાપે છે અને પાછલી ધંટી જેવી મજબૂત દાઢીથી તેને ચાવી ગળી જાય છે. ચરતી વખત તેના પાતળા હાંખા હોદથી તે ધાસ પકડે છે.

ઘોડાન ચાર પગ હોય છે તે તો તમે જાણો છો. ચાર પગવાળાં પ્રાણી આપણાં દહેવાય ઘોડાના પગ પર એક જ મોઢું જડું આંગળું હોય છે, અને તેના ઉપર જડો નખ હોય છે. લોકો એ નખને ખરી અથવા દાખડા કહે છે. એ બહુ કઠણ હોય છે. ઘોડાના પગની ખરી માથામાં વાગે તો માથું કુટી જાય.

વિભાગ ત્રીજો-બૂગોળ

પાઠ ૭૨ મો-શાળાનો નકશો

યુક્તિ

સમજોરસ

તમને તમારી શાળાના બાગનો નકશો બતાવતાં આવડ્યો પણ તમે એ નકશો કંઈ બરાબર માપસર નહોતો કાઢ્યો. સારો નકશો તો બરાબર માપસર હોવો જોઈએ. સારા નકશા ઉપરથી તો તેમાં બતાવેલી જગા કે મકાનના માપની પણ ખબર પડે.

નકશો સમજવા માટે એક સારી માપની આંકણી જોઈએ. જુઓ, આ માપની આંકણી છે. એની ૫૨ નાના મોટા આંકા છે. આટલું લાંબુ હોય ત્યારે એક ફૂટ કહેવાય. આ એક ફૂટ લંબાઈના બાર સરખા ભાગ કર્યા છે. એ દરેક નાનો ભાગ એક ઇંચ કહેવાય. આ મોટા આંકા ઇંચ કહેવાય. એનાથી નાના આંકા અર્ધો ઇંચ બતાવે છે. આ સૌથી નાના આંકા ઇંચના નાના ભાગ બતાવે છે. આ આંકણીમાં ઇંચના દશ નાના ભાગ છે. તેવો દરેક નાનો ભાગ દોરો કહેવાય છે. આ ઇંચમાં બાર દોરા હોય તો દરેક દોરો ઇંચનો બારમો ભાગ બતાવે.

આ આપણી શાળાનો નકશો છે. શાળા મોટી છે પણ આ કાગળ તો નાનો છે. પણ તેમાં શું ? નકશામાં

તો મકાનનો આકાર જ દેખાડવાનો હોય છે, એટલે કાગળ મકાન જેટલો મોટો ન હોય તો ચાલે. કાંઈ મોટા મકાનનો નકશો નાના કાગળમાં સમાવવો હોય ત્યારે કોઈ યુક્તિ કરવી પડે. સાધારણ રીતે મકાનના અમુક ફૂટ નકશામાં એક ઇંચ જેટલી લીટીથી બતાવવામાં આવે છે. આ નકશામાં મકાનના દશ ફૂટ એક ઇંચ લાંબી લીટીથી બતાવ્યા છે. આ માપ એક ઇંચ દશ ફૂટનું કહેવાય છે અને તે ૧ ઇંચ=૧૦ ફૂટ એમ લખાય છે.

જુઓ, આ આપણી શાળાનો નકશો છે એ જોતાં જણાય છે કે એમાં ત્રણ ઝારડા છે અને આગળ લાંબો એટલો છે. નકશામાં એટલો પાંચ ઇંચ લાંબો છે. આ નકશો એક ઇંચ દશ ફૂટના માપથી દોરેલો છે. તેથી નકશામાં પાંચ ઇંચ હોય ત્યાં ખરેખરો પચાસ ફૂટ સમજાય. નકશામાં એટલો અર્ધો ઇંચ પહોળો છે તેથી ખરેખરો એટલો પાંચ ફૂટ પહોળો હોવો જોઈએ.

હવે જુઓ, નકશામાંની આ ઝારડો માપતાં તે બે ઇંચ લાંબો અને દોઢ ઇંચ પહોળો છે. જોઈ ખરેખરો ઝારડો વીસ ફૂટ લાંબો અને પંદર ફૂટ પહોળો હોવો જોઈએ. બીજો ઝારડો નકશામાં બે ઇંચ લાંબો અને બે ઇંચ પહોળો છે. એટલે ખરેખરો ઝારડો વીસ ફૂટ લાંબો અને વીસ ફૂટ પહોળો હોવો જોઈએ.

જે ચીજની લંબાઈ અને પહોળાઈ સરખી હોય તે સમચોરસ કહેવાય. તેથી એ ચોરડો વીસ ફૂટ સમચોરસ છે. ત્રીજો ચોરડો તો પહેલા જેવો જ છે.

મકાનના નકશામાં તેની ભૂતિ, ઇ.પૂ. ૬ આખા મકાનનો આકાર ન બતાવાય. તેમાં તો તે ફેટલી જગા રોકે છે તથા તેનો આકાર કોઈ છે તે જ બતાવાય. મકાન આખું કેવું દેખાય તે ચિત્રમાં બતાવાય. મકાનનો નકશો દેખાવડો કે શોભીતો હોતો નથી, પણ તે બહુ ઉપયોગી છે. કોઈ નવું મકાન બાંધવું હોય તો બાંધનારા પહેલાં તેના નકશો તૈયાર કરે છે. નકશો જોવાથી મકાન કયું થશે તેના ખ્યાલ આવે છે. નકશો પસંદ પડે તો તે પ્રમાણે મકાન બાંધે છે. નકશો પાસે રાખી મકાન બાંધવાથી માપમાં ભૂલ થતી નથી.

દરેક નકશામાં નીચેની બાબત તરફ તે નકશો કયા પ્રમાણમાં દોર્યો છે તે લખેલું હોય છે. આ નકશામાં ૧ ઇંચ=૧૦ ફૂટનું પ્રમાણ લખ્યું છે. એ ઉપરાંત દરેક નકશામાં તીર જેવી આકૃતિ હોય છે. એ તીરનું માથું ઉત્તર દિશા બતાવે છે. આવા તીર ઉપરથી મકાનના બુદ્ધા બુદ્ધા ભાગ કઈ દિશા તરફ આવેલા છે તે જણાય છે.

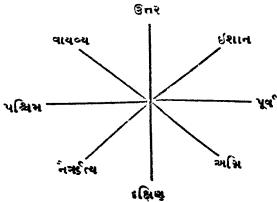
પાઠ ૭૩ મો—દિશા તથા ખૂણા

અગ્નિ નૈર્ઋત્ય

વાયવ્ય

દક્ષિણ

ચાર દિશાનાં નામ તેનાંતરે આવે છે. સૂર્ય જે દિશામાં હોય છે તે પૂર્વ દિશા અને જે દિશામાં તે આગમે છે તે પશ્ચિમ દિશા કહેવાય છે. પૂર્વ દિશા તરફ મોં કરી હોવા રહીએ તો આગળ હાથ તરફ ઉત્તર દિશા અને જમણા હાથ તરફ દક્ષિણ દિશા આવે.

પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એ ચાર મુખ્ય દિશાઓ ઉપરાંત ચાર બીજી પણ દિશાઓ છે. પૂર્વ તથા દક્ષિણની બરાબર વચમાં આવેલાં ખૂણા અગ્નિખૂણા કહેવાય છે.

દક્ષિણ અને પશ્ચિમની બરાબર વચ્ચેમાં આવેલો ખૂણો નૈઋત્યખૂણો. પશ્ચિમ તથા ઉત્તરની બરાબર વચ્ચેમાં આવેલો ખુણો વાયવ્યખૂણો અને ઉત્તર તથા પૂર્વની વચ્ચે આવેલો ખૂણો ઇશાનખૂણો કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે ચાર મુખ્ય દિશા અને ચાર ખૂણા થયા. ઉત્તર દિશાની સામે દક્ષિણ દિશા આવે અને પૂર્વની સામે પશ્ચિમ દિશા આવે. તેવી જ રીતે ઇશાન ખુણાની સામે નૈઋત્યખૂણો આવે અને વાયવ્યખૂણાની સામે અગ્નિ-ખૂણો આવે. આ પ્રમાણે ચાર મુખ્ય દિશા અને ચાર ખૂણા મળી આઠ દિશા થઈ. આકાશ તરફની ઉપલી દિશા અને આપણા પગ તરફની નીચલી દિશા એમ બે ઉમેરતાં કુલ દશ દિશા થઈ.

એક જડો કાગળ લઈ તેમાંથી ઘડીઆળના કાંટા જેવી ચીપો કાપી કાઢો. એક કાંટાના છેડાએ પઞ્ચ તથા દ એવા બે અક્ષરો લખો. ડ એ ઉત્તર દિશાની દુઠ્ઠી નિશાની છે અને દ એ દક્ષિણ દિશા સૂચવે છે. બીજા એક કાંટાના છેડાએ પર વૃ તથા પ લખો. એ જ પ્રમાણે બાકીના કાંટાને છેડે ર્ઈ તથા જ એ અને વા તથા જ લખો. આ પ્રમાણે ચાર કાંટા બરાબર તૈયાર થાય એટલે પાછળના ચિત્રમાં છે તેમ તેમને એક જડા કાગળ પર મૂકી ખીલીથી જડી દો. આ પ્રમાણે તૈયાર થયેલા તખ્તા ઉપરથી આઠે દિશા બરાબર ચાક રહેશે.

આ ઓરડાની ઉત્તર ભીત ખતાવો. હવે પૂર્વ ભીત ખતાવો. ઇશાનખૂણે કયો ? તમારા વર્ગનો કયો ખૂણો નૈઋત્ય કહેવાય ? માથેકલાલ, તમે અગ્નિખૂણે ખતાવો બેઠો. તમારા વર્ગનો આ ખૂણો કયો ?

સોરાખ અને હાસમ, તમે આ દોરીના છેડા ગ્રાહી ઉત્તર તથા દક્ષિણ દિશા તરફ ઉભા રહો. સોરાખ કઈ દિશામાં ઉભા છે ? હાસમ કઈ દિશામાં ઉભો છે ? ચીમનલાલ અને મણિલાલ, હવે તમે આ દોરીના છેડા ગ્રાહી પૂર્વ, પાશ્વમ ઉભા રહો. જુઓ, આ બે દોરીઓ એક એકને છેદે છે, ત્યાં ચાર ખૂણા થાય છે. એક સીધી લીટી બીજી પર આમ સીધી અને ઉભી પડે. ત્યારે જે ખૂણો થાય તે કાટખૂણો કહેવાય. આ બે દોરીઓ એક એકને કાટખૂણે છેદે છે.

હવે બીજા ચાર છેડરાઓ આ બે દોરી લઈ આ છોકરાઓની બરાબર વચમાં ઉભા રહો. હવે તમે આઠ છોકરાઓમાંથી દરેક એક એક દિશા તરફ ઉભો છે. હવે તમે દરેક જે દિશામાં ઉભા છો તેનું નામ બોલો.

પાઠ ૭૪ મો—ગામનો નકશો

નટવર—બાપાજી, અમારી નિશાનમાં તો બહુ સાઈ' સાઈ' શીખવે છે. અમને ગુરુગ્રંથ ચાર દિશા અને ચાર ખૂણા ઓળખતાં શીખવ્યા, અને સંજાને નકશો બેતાં પણ શીખવ્યું.

માણેકલાલ—ત્યારે તો તને ગામનો પણ નકશો બેતાં આવડે ખરું કે નાહ ?

નટવર—બાપાજી, હું ઘર છું કે મારી પાસે માપની આંકણી હોય તો ગામના નકશામાં પણ મનઝલ્લુ તો પડે.

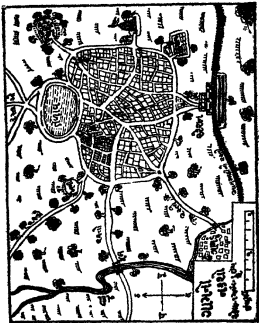
માણેકલાલ—ત્યારે જો આ આપણા ગામનો નકશો.

નટવર—(નકશો બેઠાને) બાપાજી, આ નકશો અર્ધા મંચે એક માર્દલતા માપથી દાર્યો છે. માર્દલ એટલે કેટલું તે હું જાણતો નથી.

માણેકલાલ—તારી શાળા આપણા ધરથી એક માર્દલ દૂર છે.

નટવર—ત્યારે હવે હું તમને આ નકશો વાંચી બતાવીશ. એનું માપ અર્ધા મંચે એક માર્દલ છે. એટલે નકશામાં એક જગા બીજી જગાથી અર્ધા મંચે આર્ધા હોય તો તેમની વચ્ચેનું અરેખડ અંતર એક માર્દલ હોય.

હવે નટવરે નકસો ભોંય પર ખુલ્લો કરી મૂક્યો.

નટવર—જુઓ બાપાજી, આ ગામ છે. આ તીર
જીવી લીટી પરથી જણાય છે કે એનું માથું છે, તે બાજુ
જિતાર દિશા છે. એ લીટીને કાટખૂણે આ લીટી દોરી છે,

તે પૂર્વ તથા પશ્ચિમ દિશા બતાવે છે. ઉત્તરને બદલે ડ
દક્ષિણને બદલે દ પૂર્વને બદલે પૂ અને પશ્ચિમને બદલે
પ લખ્યો છે.

આ નદી ગામની પશ્ચિમે છે. નકશામાં એ ગામથી
એક ઇંચ દૂર છે એટલે તે બે માઇલ દૂર હોવી જોઈએ.
આ ખળી ગામને વાયવ્યખૂણે છે. તે તો ગામની પાસે જ
છે. તળાવ ગામની ઉત્તરે છે. વાડી ગામને ઇશાનખૂણે છે.
નકશામાં તે ગામથી પા ઇંચ દૂર છે, તેથી તે તેનાથી
અર્ધો માઇલ દૂર હોવી જોઈએ. મંદિર ગામની પૂર્વે છે.
નિશાળ ગામને અગ્નિખૂણે છે. તે ગામની પાસે જ છે.
સ્ટેશન ગામની દક્ષિણે છે. નકશામાં તે ગામથી પા
ઇંચ છેટે છે, એટલે તે તેનાથી અર્ધો માઇલ દૂર હોવું
જોઈએ. આ બીજું એક ગામ છે. તે આ ગામને નૈઋત્ય-
ખૂણે છે. નકશામાં તે ગામથી એક ઇંચ દૂર છે, એટલે તે
તેનાથી બે માઇલ દૂર હશે.

માણેકલાલ—ચાબાસ ! તું તો ખૂબ શીખી ગયો.
હેમું, તને તો નકશો જોતાં આવડી ગયો !

પાઠ ૭૫ મો—હોકાયંત્ર

લોહચુંબક

સોય

હોકાયંત્ર

નટવરલાલ—બાબુ, તને દિશાઓ બતાવતાં આવડે છે કે ?

બાબુ—હા બાપાજી, અમને ગુરુજીએ ચાર દિશા અને ચાર ખૂણા તથા ઉંચે અને નીચે મળી કુલ દશ દિશા શીખવી છે.

નટવરલાલ—બાબુ, તું દિશાઓ કેવી રીતે નક્કી કરે છે ?

બાબુ—હું પૂર્વ તરફ મોઢું કરી ઉભો રહું, ત્યારે મારા બરડા તરફ પશ્ચિમ દિશા આવે, મારે ડાબે હાથે ઉત્તર દિશા આવે, અને જમણે હાથે દક્ષિણ દિશા આવે. પૂર્વ તરફ મોં કર્યા પછી હું ગોળ ફરવા માંડું અને પૂર્વ તથા દક્ષિણની બરાબર વચમાં મોં રહે એમ ઉભો રહું, તો મારા મોં સામે આગ્રખૂણો આવે. દક્ષિણ દિશા આવી ગયા પછી ફરતાં ફરતાં માડું મોં દક્ષિણ તથા પાશ્વિમ દિશાની બરાબર વચ્ચે આવે ત્યારે મારા મોં સામે નૈઋત્ય-ખૂણો આવે. એ પ્રમાણે પાશ્વિમ તથા ઉત્તરની બરાબર વચમાં વાયવ્યખૂણો આવે અને ઉત્તર તથા પૂર્વની બરાબર વચમાં ઈશાનખૂણો આવે.

નટવરલાલ—બાબુ, રાત હોય અથવા વાદળાં હોય

અને સૂર્ય દેખાતો ન હોય ત્યારે તું પૂર્વ દિશા ડેવી રીતે જાણી શકે ?

બાબુ-બાપાજી, તે તો મને ખબર નથી.

નટવરલાલ-બાબુ, ચાલ ત્યારે, અંધારું હોય અથવા સૂર્ય દેખાતો ન હોય ત્યારે દિશાઓ કેમ જાણવી તે હું તને દેખાડું.

આમ કહી નટવરલાલે એક ડબીમાંથી સોય* કાઢી. પછી તે સોયને એક નાના પુચ્ચમાં ખોસી બંને બાજુ સરખા છેડા બહાર રાખ્યા. પછી પ્યાલામાં પાણી ભરી તેમાં તે પુચ્ચને તરતો રાખ્યો. સોય ફરતી બંધ થઈ એટલે નટવરલાલે એક સળી વડે તેને એક બાજુ તરફ ખસેડી સળી લઈ લીધી. તરત સોય પહેલાં હતી તેમ થઈ ગઈ. તે સોયને આમ ઘણી વાર જુદી જુદી બાજુ તરફ ખસેડી, તો પણ તે તો પોતાની મૂળ જગા ઉપર જ આવી જતી.

બાબુને તો એ જોઈ બહુ રસુજ પડી. તેણે તેના બાપાજીને પૂછ્યું, ‘બાપાજી, આ સોય કેમ આમ જ રહેતી હશે ? ખસેડીએ તો પણ તે તો પોતાની મૂળ જગા છોડતી

* આ ગમે તે સોય હશે એમ વિદ્યાર્થીએ સમજવું નહિ. ચુંબકશક્તિ આપેલી સોયથી જ આ પ્રયોગ કરી શકાય. ઘોડાની નાળના આકારનાં લોહચુંબક આવે છે, તેની ઉપર સામાન્ય સોયને એકસરખી રીતે દસ બાર વખત ઘસવાથી એ સોયમાં ચુંબક-શક્તિ આવે છે.

જ નથી !” નટવરલાલે કહ્યું, “ બાબુ, આ સોય લોહચુંબક સોય કહેવાય છે. એનામાં એવો ગુણ છે કે તેનો એક છેડો હંમેશાં ઉત્તર તરફ અને બીજો દક્ષિણ તરફ રહે. એ આવી સોયવાળી ડબ્બી આપણી પાસે હોય તો તેનાથી ગમે ત્યારે ઉત્તર દક્ષિણ દિશા શોધી શકાય.

ત્યાર પછી નટવરલાલે બાબુને એક નાનીશી ધડીઆળ બતાવી. તેમાં બે કાંટા કે કલાકના આંકડા નહોતા, પણ એક નાની લોહચુંબક સોય હતી અને તેના અંદા પર ચાર દિશા તથા ચાર ખૂણાનાં નામ ટુંકામાં લખ્યાં હતાં. તે જોઈ બાબુએ પૂછ્યું, “ બાપાજી, આ શું કહેવાય ? ” નટવરલાલે કહ્યું કે “ એ હોકાયંત્ર કહેવાય. એનાથી ગમે તે વખતે ઉત્તર દક્ષિણ દિશા શોધી શકાય.”

પાઠ ૭૬ મો—સમુદ્ર કીનારે ભાગ ૧

મોજાં અચાળ ઉપસામર અખાત

જયંતિ તેના બાપ ડાહ્યાભાઈ જેડે એક વાર મુંબાઈ ગયો હતો. જયંતિએ દરીઆ જોયો નહોતો. દરીઆ કેવો હશે તે જાણવાનું તેને બહુ મન હતું. સાંજે ડાહ્યાભાઈ તેને દરીઆ કીનારે લઈ ગયા.

તે વખતે દરીઆનાં પાણી છેક કીનારા સુધી આવી ગયાં હતાં. દરીઆનાં પાણી હંચાં ઉછળી ઉછળીને આવતાં હતાં.

જયંતિ, પેલાં હંચાં હંચાં ઉછળીને આવે છે તે મોજાં કહેવાય. એ કેવાં ગોળ કમાન જવાં છે ! જો, એ કેવાં જોરથી કીનારા પર અથડાય છે !

જયંતિ—બાપાજી, એ મોજાંની ટાચ ઉપર પેલું ધોળું ધોળું શું દેખાય છે ?

ડાહ્યાભાઈ—જયંતિ, એ તો ફીણ છે. જે ભૂરાં મોઝાં પરતું એ ફીણ ઘોડાની ગરદનપરની અયાળ જેવું દેખાય છે !

જયંતિ—આપણ, જાણે એક એકને પકડવા દોડતાં હોય એમ એ મોઝાં કેવાં એક પછી એક આવે છે !

ડાહ્યાભાઈ—અને એ મોઝાં આ કીનારાને અથડાય છે ત્યારે જાણે કીનારાને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવા મથતાં હોય એમ દેખાય છે !

જયંતિ—આપણ, આ દરીઆનો તો કાંઈ છેડો જ દેખાતો નથી. આપણે ત્યાં તો નદીને એક કીનારે ઉભા રહીએ તો સામે બીજો કીનારો દેખાય. પણ આને તો બીજો કીનારો હોય એમ જણાતું નથી. મારી નજર પહોંચે છે ત્યાં સુધી પાણી સિવાય બીજું કાંઈ જણાતું નથી.

ડાહ્યાભાઈ—ખરી વાત છે, જયંતિ. એ દરીઆ તો બહુ મોટો હોય છે. એને બીજો કીનારો હોય છે પણ તે હજારો માઇલ દૂર.

આથમતા સૂર્યના લાલ તેજથી પશ્ચિમ આગળનો દરીઆનો ભાગ ચળકતો લાલ દેખાતો હતો. આથમતા સૂર્યની છબી દરીઆમાં પડી મોઝાંમાં નાચતી હતી. પશ્ચિમ તરફથી થંડો વાયુ ફફફ વાતો હતો. માત્ર માતનાં લુગડાં પહેરી સ્ત્રી પુરુષો તેને કીનારે ફરતાં હતાં.

સેવમમરાવાળા, કુલકીવાળા, અણા-વટાણાવાળા, વિચિત્ર જૂમો મારતા આમ તેમ ફરતા હતા. કેટલાક લોક કીનારે પથરાપર વાતો કરતા બેઠા હતા.

અહીં દરીઆનો આકાર ગોળ હતો અને તેની બંને બાજુ આવેલી જમીન બે શીંગડાં જેવી જણાતી હતી. એ બેઠ જયંતિએ કહ્યું, “બાપાજી, જુઓ અહીં તો દરીઆ બધે જમીનની અંદર ધુસી આવ્યો હોયને એવું દેખાય છે !” ડાહ્યાબાઈએ કહ્યું, “ખરું છે જયંતિ, આવી રીતે જમીનની અંદર દરીઆ ધુસી આવ્યો હોય અને તેવો ધુસી આવેલો ભાગ ગોળ અને પહોળો હોય તો તે ઉપસાગર કહેવાય; અને જો તે સાંકડો અને અણીદાર હોય તો અખાત કહેવાય. અહીં તો તે ઉપસાગર જેવો જણાય છે.

પાઠ ૭૭ મો—સમુદ્ર કીનારે ભાગ ૨

ભરતી જીવાળ ઓટ ઓસરતી
ભોંયરાં છીપાછી શંખલા

થોડા દિવસ પછી જયંતિ પાછો દરીઆ કીનારે ગયો ત્યારે પાછી કીનારાથી બહુ દૂર હતો. પહેલાં જની પર પાછી હતું તે બધો ભાગ હવે પાછી બહાર આવી ગયો હતો. એ જોઈ જયંતિએ પૂછ્યું, “બાપાજી, તે દિવસે તો દરીઆમાં પાછી છેક અહીં સુધી હતું અને આજ તો તે બહુ આધું જણાય છે.” ડાહ્યાભાઈએ કહ્યું, “તે દિવસે ભરતી હતી; આજ ઓટ છે. દરીઆમાં કે નદીમાં વરસાદની રેલ વગર પાછી ચડે ત્યારે ભરતી કે જીવાળ આવ્યો કહેવાય; અને પાછી ઉતરી જાય ત્યારે ઓટ કે ઓસરતી થઈ કહેવાય. અમાસ અને પૂનમે ભરતી ખૂબ ચડે, બીજા દિવસોએ એ એથી ઓછી ચડે.”

આજે તો કીનારાની પાસે પાણી નહોતું, એટલે નાનાં નાનાં છોકરાં કીનારા પાસેની રેતીમાં રમતાં હતાં. કેટલાંક ચંખલા અને છીપાણીઓ વીણી વીણી ખોળામાં ભરતાં હતાં. કેટલાંક બીની રેતીમાં ધર અને ભોંયરાં ખનાવતાં હતાં. કેટલાંક રેતીમાં આમતેમ દોડતાં હતાં. કેટલાંક આથે બરાઈ રહેલા પાણીના ખાળોચીઆમાં હોડીઓ તરાવતાં હતાં.

ડાહ્યાબાઈ—જયંતિ, ભરતી વખતે પાણી અહીં સુધી આવ્યું હતું. આ દરીઆનો કીનારો કહેવાય. દરીઆનું પાણી અહીંથી આગળ ન જાય. એ તેની હદ છે. જે અહીં તો કિનારો રેતાળ છે, પણ કોઈ ઠેકાણે તો પથર-વાળો અને ખડકવાળો હોય છે. કોઈ ઠેકાણે તે ટેકરીઓનો ખનેલો પણ હોય છે.

પાઠ ૭૮ મેં—સમુદ્ર કીનારે ભાગ ૩

ખંદર	મછવો	ટોલ	સહ	ગોદી
દ્વીપ	ભૂશિર	સામુદ્રધુનિ		દ્વીપકલ્પ

દરીઆ કીનારે ફરવા જાય ત્યારે જયંતિ તેની પર હોડીઓ અને વહાણો આમ તેમ જતાં જુએ. તેને દરીઆ પર હોડીમાં સહેલ કરવા જવાનું મન થાય. જયંતિ

બીકણું નહોતો. ફરીઆનાં મોઝાંથી તેને બીક નહોતી લાગતી પણ ઉલટું તેને તો તે જોઈને મજ પડતી.

એક દિવસે તેના બાપાજી તેને એપોલો બંદર પર લઈ ગયા. ત્યાં તેઓ એક સારા મછવામાં બેઠા. તેમની જોડે બીજા પણ ઉતાડ્યો હતો. બધા ઉતાડ્યો બેસી ગયા એટલે વહાણ ચલાવનાર ટંડેલે સઢ છોડી બરાબર બાંધી દીધો. પવન જોરથી ફુંકતો હતો અને સઢમાં બરાતો હતો. પવનના જોરથી મછવો સપ્ સપ્ પાણી કાપતો જતો હતો. મોઝાં આવતાં ત્યારે મછવો ઉંચો ઉછળતો અને પછી ઝપ લઈ નીચે ઝુકતો. મછવામાં કેટલાંક નાનાં છોકરાં હતાં. તે ખીચારાં મછવો નીચે ઝુકે ત્યારે બીને રડી પડતાં. જ્યંતી જરા પણ બીતો નહોતો.

થોડીવારમાં મછવો કીનારો છોડી દૂર નીકળી ગયો. થોડીવાર તો મુંબાઈ શહેરની ગોદીઓ અને ઉંચાં મકાન અને મીનારા બરાબર દેખાયા, પણ પછી તો મછવો દૂર જતાં આખું શહેર એક ધાબા જેવું દેખાવા લાગ્યું.

એ એક કલાંક પછી કોઈ જમીન આવેલી જણાઈ. જમીન પાસે આવતાં બધા ઉતાડ્યો ત્યાં ઉતરી પડ્યા. કીનારાની પાસે જ એક ટેકરી હતી. તે ટેકરીને ધરી અંદર મંદિર બનાવેલાં હતાં. ઘણા લોક એ ગુફાનાં મંદિર

જેવા અહીં આવતા. એ ટેકરી પર ચઢી ચામેર નજર નાંખતાં જયંતિને જણાયું કે જમીનની ચારે બાજુ પાણી હતું. એની બહાર જવું હોય તો દરીઓ ઝાળંગ્યા વગર જવાય જ નહિ. તેના પિતાએ કહ્યું, “જ જમીનની આસપાસ બધી બાજુ આમ પાણી હોય તેવી જમીન બેટ કે દ્વીપ કહેવાય. આપણે હાલ છીએ તે જગા બેટ છે.”

એ બેટ પરથી જોતાં એક ઠેકાણે મુંબાઈ શહેરનો એક ભાગ લાંબા હાથ જેવો દરીઆમાં ઘણે દૂર સુધી ધુસી ગયેલો જણાતો હતો. તે જોઈ જયંતિએ કહ્યું, “બાપાજી, જુઓ પણે પેલી જમીન કેવી દરીઆમાં દૂર સુધી લાંબાઈ છે!” ડાહ્યાભાઈએ પૂછ્યું, “જયંતિ, એવી જમીનનું નામ તું જાણે છે? એવી જમીન ખૂશિર કહેવાય.”

પછી ટેકરીની અંદર આવેલું ગુફા—મંદિર જોઈ તેઓ પાછા આવ્યા. પાછા ફરતાં તેમનો મછવો એક ઠેકાણે બે બેટાની વચ્ચે થઈ પસાર થયો. મછવો પાણીની એક સાંકડી પટ્ટીમાં હતો, ત્યારે ડાહ્યાભાઈએ જયંતિને કહ્યું, “જયંતિ, જો પેલી બાજુ આખો દરીઓ છે અને આ બાજુ પણ મોટો દરીઓ છે; અને તે બંનેની વચ્ચે આ પાણીની સાંકડી પટ્ટી છે. બે બાજુ આવેલા

મોટા કરીઆને જોડનારી કરીઆની આવી સાંકડી પટ્ટી સામુદ્રધુનિ કહેવાય.”

તેમનો મછવો કીનારા પાસે આંચો ત્યારે જ્યંતિને કીનારા પાસે એક જગા બેઠ જવો જણાઈ. ડાઘાભાઈએ મછવાવાળાને વધારે પૈસા આપવાનું કહ્યું, એટલે તેણે તે જગાની આસપાસ મછવો લઈ જવાની હા કહી મછવો ફરતો ફરતો તે જમીનના ટુકડાને છેડે પહોંચ્યો ત્યારે જ્યંતિને જણાયું કે તેની તે બાજુએ પાણી નહોતું પણ બીજી બધી બાજુ પર પાણી હતું. જો તે બાજુ પાણી હોત તો તે જમીન બેઠ જ કહેવાત. એ જોઈ જ્યંતિએ પૂછ્યું, “બાપાજી, આ બેઠ નથી પણ બેઠ જવું કાંઈ છે.” ડાઘાભાઈએ કહ્યું, “બેઠ જવું કાંઈ એને માટે એક શબ્દ તને કહ્યું ? સાંભળ, એવી જમીન દ્વીપકલ્પ કહેવાય. આ દ્વીપકલ્પને મુખ્ય જમીન જોડે જોડનારી આ ગરદન જવો સાંકડી પટ્ટી સંયોગીભૂમિ કહેવાય છે.”

ઘેર આવી એક મોટી રકાબીમાં બાંની રેતી ભરી તેમાં જ્યંતિએ બેઠ, દ્વીપકલ્પ, ઉપસાગર, અખાત, ભશિર, સામુદ્રધુની અને સંયોગીભૂમિ બનાવ્યાં. પછી તેણે મોતાની નાની બેનને તે બધું દેખાડ્યું અને સમજાવ્યું.

વિદ્યાપીઠ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલાં બાલોપયોગી પુસ્તકો

ચાલણગાડી નાની (સચિત્ર)	કિં. ૦-૪-૦
,, મોટી (ખીજ આવૃત્તિ)	૦-૩-૦
ચણીબોર—ત્રણે ભાગ સાથે (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૦-૫-૦
રાયજી (સુધારેલી ખીજ આવૃત્તિ) બે ભાગમાં બહાર પડશે.	
પહેલી ચોપડી	૦-૩-૦
બીજી ચોપડી	૦-૪-૦
બાળવાર્તાઓ પર વ્યાખ્યાન	૦-૩-૦
ચાલણગાડીના શિક્ષકોને	૦-૧-૦
ચણીબોરના ,,	૦-૧-૦

વિદ્યાપીઠ તરફથી પ્રગટ થયેલાં સર્વે પુસ્તકો નીચેને
ઠેકાણેથી મળી શકશે:—

શા. બાળગોવિંદ કુબેરદાસ
ડૅ. પ્રોપ્રાઇટરી હાઇસ્કુલ પાસે,
અમદાવાદ

